

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ**

В. В. КОПЧА, Н. В. КОПЧА

**КРИМІНАЛІСТИЧНА ТЕХНІКА,
ТАКТИКА І МЕТОДИКА**

Навчальний посібник

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

УДК 343.98(075)

К65

Рецензенти:

Чорноус Ю. М. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ України;

Попович В. М. – Головний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії криміналістичних досліджень та запобігання злочинності ДНДІ МВС України, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України

Рекомендовано Вченою радою
Ужгородського національного університету
(протокол № 3 від 31 березня 2022 р.)

Копча В. В.

К65 Криміналістична техніка, тактика і методика : навчальний посібник / В. В. Копча, Н. В. Копча. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. – 286 с.

ISBN 978-966-992-735-4

У навчальному посібнику, відповідно до програми навчальної дисципліни «Криміналістика», юридичного факультету УжНУ з урахуванням положень чинних нормативно-правових актів, які регламентують діяльність правоохоронних та судових органів, а також сучасної теорії і практики криміналістики стисло розглянуті основні аспекти криміналістичної техніки, тактики та методики розслідування кримінальних правопорушень.

Навчальний посібник розрахований на здобувачів вищої освіти під час їхньої підготовки до лекційних, семінарських і практичних занять, а також на його використання у системі підвищення кваліфікації працівників правоохоронних органів під час вивчення криміналістичної техніки, тактики та методики розслідування кримінальних правопорушень.

УДК 343.98(075)

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	8
КРИМІНАЛІСТИЧНА ТЕХНІКА	10
ТЕМА 1.	
ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ	
КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТЕХНІКИ	10
1. <i>Поняття, завдання і джерела криміналістичної техніки.</i>	10
2. <i>Класифікація засобів та методів криміналістичної техніки.</i>	13
3. <i>Техніко-криміналістичне забезпечення розслідування кримінальних правопорушень</i>	16
ТЕМА 2.	
ІНФОРМАЦІЙНО-ДОВІДКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ	
РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ	20
1. <i>Поняття і значення криміналістичної реєстрації. Поняття, наукові та правові засади, методи і форми ведення криміналістичних обліків.</i>	20
2. <i>Види криміналістичних обліків.</i>	23
3. <i>Дактилоскопічний облік</i>	26
ТЕМА 3.	
ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ	
КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ	30
1. <i>Система, предмет та завдання криміналістичної експертизи.</i>	30
2. <i>Стадії експертного дослідження.</i>	33
3. <i>Види висновків експерта та їх доказове значення.</i>	36
ТЕМА 4.	
КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СЛІДІВ	39
1. <i>Поняття трасології, її система та наукові засади.</i>	39
2. <i>Поняття сліду в трасології. Механізм слідоутворення. Класифікація слідів</i>	40
3. <i>Характеристика окремих видів слідів.</i>	43
4. <i>Виявлення, фіксація та вилучення слідів рук.</i>	46
5. <i>Фіксація та вилучення інших видів слідів.</i>	50
ТЕМА 5.	
КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗБРОЇ,	
ВИБУХОВИХ ПРИСТРОЇВ І РЕЧОВИН	54
1. <i>Поняття, об'єкти і завдання судової балістики.</i>	54

2. <i>Поняття і характеристика вогнепальної зброї та боєприпасів до неї</i>	55
3. <i>Характеристика слідів застосування вогнепальної зброї</i>	58
4. <i>Поняття, об'єкти і завдання криміналістичного дослідження холодної зброї. Поняття, ознаки та класифікація холодної зброї</i>	60
5. <i>Поняття, об'єкти і завдання криміналістичної вибухотехніки. Поняття та класифікація вибухових речовин і пристроїв</i>	63
ТЕМА 6.	
КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ДОКУМЕНТІВ	67
1. <i>Поняття, система криміналістичного дослідження документів. Поняття та класифікація документів</i>	67
2. <i>Поняття криміналістичного почеркознавства. Поняття і ознаки почерку</i>	68
3. <i>Поняття, об'єкти і завдання криміналістичного авторознавства. Поняття і ознаки писемного мовлення</i>	71
4. <i>Поняття, об'єкти та види техніко-криміналістичного дослідження документів. Види підроблення документів</i>	73
ТЕМА 7.	
ІДЕНТИФІКАЦІЯ ОСОБИ ЗА ОЗНАКАМИ ЗОВНІШНОСТІ	77
1. <i>Поняття, об'єкти і завдання габітології. Елементи зовнішності людини та їх класифікація</i>	77
2. <i>Словесний портрет</i>	80
3. <i>Суб'єктивний портрет</i>	83
ТЕМА 8.	
КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗВУКОВИХ СЛІДІВ	87
1. <i>Поняття і властивості звукових слідів</i>	87
2. <i>Загальні положення фоноскопії</i>	90
3. <i>Технічні і тактичні особливості звукозапису</i>	93
ТЕМА 9.	
КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СЛІДІВ ЗАПАХУ	97
1. <i>Поняття і властивості слідів запаху</i>	97
2. <i>Прийоми та методи роботи з запаховими слідами під час розслідування кримінальних правопорушень</i>	100
3. <i>Збирання слідів запаху з деяких об'єктів</i>	103
ТЕМА 10.	
ІНШІ НАПРЯМИ	
ТА ВИДИ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	107
1. <i>Теоретичні положення криміналістичного матеріалознавства</i>	107

2. Об'єкти та речовини біологічного походження як джерела фактичних даних	110
3. Можливості криміналістичного дослідження наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів	113
КРИМІНАЛІСТИЧНА ТАКТИКА	117
ТЕМА 11.	
ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТАКТИКИ	117
1. <i>Поняття, сутність та зміст криміналістичної тактики . . . . .</i>	117
2. <i>Тактичний прийом: поняття, сутність, види. Тактична комбінація, тактична операція . . . . .</i>	120
3. <i>Поняття та сутність слідчих ситуацій. Види слідчих ситуацій . . . . .</i>	123
4. <i>Слідчі (розшукові) дії як засоби криміналістичної тактики . . . . .</i>	126
ТЕМА 12.	
КРИМІНАЛІСТИЧНА ВЕРСІЯ. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ПЛАНУВАННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ	130
1. <i>Поняття, сутність та види криміналістичних версій . . . . .</i>	130
2. <i>Висунення та перевірка версій . . . . .</i>	133
3. <i>Загальні положення організації розслідування кримінальних правопорушень . . . . .</i>	136
4. <i>Планування розслідування . . . . .</i>	139
ТЕМА 13.	
ТАКТИКА ОГЛЯДУ	143
1. <i>Сутність, завдання, види та принципи огляду . . . . .</i>	143
2. <i>Поняття, сутність та завдання огляду місця події . . . . .</i>	146
3. <i>Етапи, стадії та методи огляду місця події . . . . .</i>	149
4. <i>Огляд трупа . . . . .</i>	152
5. <i>Освідчування . . . . .</i>	155
ТЕМА 14.	
ТАКТИКА ОБШУКУ	159
1. <i>Поняття, сутність, завдання та види обшуку . . . . .</i>	159
2. <i>Підготовка до проведення обшуку . . . . .</i>	162
3. <i>Робочий етап проведення обшуку . . . . .</i>	165
4. <i>Особливості тактики обшуку деяких об'єктів . . . . .</i>	168
ТЕМА 15.	
ТАКТИКА ДОПИТУ	171
1. <i>Поняття, сутність та види допиту . . . . .</i>	171
2. <i>Підготовка до проведення допиту . . . . .</i>	173

3. Робочий етап допиту	177
4. Тактичні прийоми допиту	179
ТЕМА 16.	
ТАКТИКА ПРЕД'ЯВЛЕННЯ ДЛЯ ВПІЗНАННЯ	183
1. <i>Поняття та сутність пред'явлення для впізнання.</i>	183
2. <i>Види пред'явлення для впізнання та умови його проведення.</i>	186
3. <i>Підготовка до пред'явлення для впізнання.</i>	189
4. <i>Робочий етап окремих видів пред'явлення для впізнання.</i>	192
ТЕМА 17.	
ТАКТИКА СЛІДЧОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ	196
1. <i>Поняття, сутність та завдання слідчого експерименту.</i>	196
2. <i>Види та учасники слідчого експерименту.</i>	199
3. <i>Підготовка до проведення слідчого експерименту.</i>	202
4. <i>Умови проведення слідчого експерименту.</i>	205
5. <i>Фіксація ходу і результатів слідчого експерименту. Оцінка результатів слідчого експерименту.</i>	208
ТЕМА 18.	
ТАКТИКА ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ. ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ	211
1. <i>Поняття і сутність спеціальних знань. Форми використання спеціальних знань.</i>	211
2. <i>Поняття та сутність судової експертизи, види експертиз.</i>	214
3. <i>Підготовка до проведення експертизи.</i>	217
4. <i>Отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні.</i>	220
КРИМІНАЛІСТИЧНА МЕТОДИКА	224
ТЕМА 19.	
ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ	224
1. <i>Поняття, сутність і завдання криміналістичної методики. Принципи та джерела криміналістичної методики.</i>	224
2. <i>Структура криміналістичної методики. Загальні положення криміналістичної методики. Структура та види окремих методик розслідування. Етапи розслідування.</i>	227
3. <i>Поняття, сутність та елементи криміналістичної характеристики кримінального правопорушення.</i>	230

ТЕМА 20.	
РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТВ	234
1. Криміналістична характеристика вбивств	234
2. Початковий етап розслідування вбивств	237
3. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування вбивств	240
ТЕМА 21.	
РОЗСЛІДУВАННЯ ЗАПОДІЯННЯ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ	243
1. Криміналістична характеристика заподіяння тілесних ушкоджень	243
2. Початковий етап розслідування заподіяння тілесних ушкоджень	246
3. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування заподіяння тілесних ушкоджень	249
ТЕМА 22.	
РОЗСЛІДУВАННЯ КРАДІЖОК	253
1. Криміналістична характеристика крадіжок	253
2. Початковий етап розслідування крадіжок	256
3. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування крадіжок	259
ТЕМА 23.	
РОЗСЛІДУВАННЯ ГРАБЕЖІВ ТА РОЗБОЇВ	262
1. Криміналістична характеристика грабегів та розбоїв	262
2. Початковий етап розслідування грабегів та розбоїв	265
3. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування грабегів та розбоїв	268
ТЕМА 24.	
РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ОСОБИ	272
1. Криміналістична характеристика злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості	272
2. Початковий етап розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи	275
3. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи	278
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ТА РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ	282

ПЕРЕДМОВА

Криміналістика – це дивовижна наука, ознайомлення з якою відкриває перед нами нові можливості для пізнання причинно-наслідкових зв'язків між явищами та подіями не лише під час розслідування кримінальних правопорушень, а й у повсякденному житті, допомагаючи при цьому не стати жертвами правопорушників: шахраїв, крадіїв, корупціонерів.

Криміналістика за своєю природою відрізняється від інших наук юридичного циклу, що робить її певним чином унікальною. Її інтегративний характер, а також поява нових сфер суспільних відносин, та, відповідно, кримінальної протиправної діяльності, – виступають двигуном для постійного розвитку й удосконалення наукових напрацювань криміналістики, розробки криміналістичних рекомендацій для запровадження їх в практичну діяльність правоохоронних органів держави.

Зрозуміло, що застосовувати на практиці можна лише наявні знання, набуття яких забезпечується під час теоретичної підготовки. Але нерідко під час проведення занять з криміналістики зі студентами, курсантами, слухачами курсів підвищення кваліфікації можна почути дорікання, що теорія відрізняється від практики, що сприяє упередженому ставленню у осіб до набуття теоретичних знань. Особливо помітний такий настрій під час опанування першої змістової частини науки «Загальна теорія криміналістики».

Намагаючись розбудити та підтримати живу зацікавленість в опануванні криміналістичних знань у читачів, автор навмисно не включив до структури навчального видання теоретичні основи криміналістики у вигляді окремого розділу. Але методологічні основи криміналістичних вчень та теорій в певному обсязі розкриваються в інших структурних частинах навчального видання під час висвітлення окремих тем розділів.

В такий спосіб автор сподівається, що бажання заглибитися в загальну теорію криміналістики, історію виникнення та розвитку наукових знань про криміналістичну науку виникне у читача саме після опрацювання представленого навчального видання.

Крім того у вигляді запропонованого навчального видання автором реалізована спроба оптимізувати наявний масив криміналістичних знань відповідно до традиційної структури науки криміналістики. Такий формат забезпечує доступність видання для сприйняття як особі з певною криміналістичною підготовкою, так і непідготовленому читачу.

Зміст, формат та структура навчального видання, на задумку автора, роблять його незамінним помічником для: здобувачів вищої освіти під час підготовки до екзамену з навчальної дисципліни «Криміналістика»; аспірантів та молодих викладачів під час підготовки до проведення навчальних занять; працівників правоохоронних та судових органів для підтримання та підвищення свого професійного рівня.

КРИМІНАЛІСТИЧНА ТЕХНІКА

ТЕМА 1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТЕХНІКИ

1. *Поняття, завдання і джерела криміналістичної техніки*

Процес пізнання подій минулого, що здійснюється під час розслідування кримінальних правопорушень, через матеріальні сліди, залишені в навколишньому середовищі, передбачає дослідження багатьох об'єктів різної природи з метою вивчення їх ознак та властивостей й встановлення їх зв'язку з подією кримінального правопорушення, що розслідується. Для отримання інформації, яка б вказувала на причинно-наслідковий зв'язок матеріальних слідів з подією правопорушення, необхідно виявити такі матеріальні сліди у навколишньому середовищі, зафіксувати, вилучити та дослідити. Ці завдання вирішуються шляхом проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій із застосуванням, як правило, науково-технічних засобів та методів.

Основою застосування науково-технічних засобів та методів для збирання і дослідження матеріальних слідів події правопорушення є досягнення природничих і технічних наук: фізики, хімії, біології, медицини тощо. Методи і засоби природничих наук, що використовуються під час розслідування кримінальних правопорушень, пристосовуються до вирішення вузьких завдань виявлення, збирання та дослідження речових джерел інформації. Таким чином, з'являються засоби і методи дослідження матеріальних джерел інформації, що мають суто криміналістичну спрямованість.

Так виникло поняття «криміналістична техніка», яке охоплює собою не лише сукупність технічних засобів (приладів, інструментів, пристроїв і матеріалів), але й систему прийомів і методів та заснованих на них теоретичних положень щодо їх ефективного застосування для розслідування кримінальних правопорушень, що утворюють розділ науки криміналістики.

На сучасному етапі розвитку науки криміналістики саме таке двоєдине поняття криміналістичної техніки є найбільш прийнятним. Поняття «криміналістична техніка» розглядається у двох аспектах: 1) криміналістична техніка становить розділ науки криміналістики; 2) криміналістичною технікою називають сукупність технічних засобів, що використовуються під час розслідування кримінальних правопорушень.

***Криміналістична техніка** як розділ науки криміналістики являє собою систему наукових положень та заснованих на них рекомендацій щодо розробки та використання науково-технічних засобів і методів з метою збирання та дослідження доказів під час розслідування та попередження кримінальних правопорушень.*

Завдання криміналістичної техніки:

- розроблення технічних засобів і методів, що забезпечують введення в систему доказів нових джерел криміналістично значущої інформації;
- виявлення та вилучення з матеріального середовища матеріальних слідів кримінального правопорушення;
- встановлення механізму утворення матеріальних слідів та причинно-наслідкових зв'язків з подією правопорушення;
- встановлення властивостей, станів, групової належності та індивідуальної totoжності об'єктів-джерел інформації;
- обробка і використання криміналістично значущої інформації для розслідування та попередження кримінальних правопорушень;
- розробка прийомів і технічних засобів оцінки і подання криміналістично значущої інформації в правоохоронній діяльності.

Наукові положення криміналістичної техніки засновані на окремих криміналістичних теоріях та вченнях (наприклад, вчення

про навички, про механізм слідоутворення, про спосіб учинення кримінальних правопорушень, теорія криміналістичної ідентифікації тощо). В криміналістиці утворилася предметна класифікація криміналістичної техніки, з урахуванням видів (типів) слідів кримінального правопорушення, особливостей слідоутворюючих об'єктів та задач, що вирішуються під час їх дослідження. На підставі такої класифікації виділяють такі **галузі криміналістичної техніки**:

- криміналістична фотографія та відеозапис;
- криміналістичне слідознавство;
- криміналістичне зброєзнавство;
- криміналістичне документознавство;
- криміналістичне вчення про ознаки зовнішності людини (габітологія);
- криміналістичне вчення про сліди запаху (одорологія);
- криміналістичне вчення про сліди звуку (фоноскопія);
- криміналістична реєстрація;
- криміналістичне дослідження матеріалів, речовин та виробів.

Джерела криміналістичної техніки як розділу науки криміналістики:

- кримінальний процесуальний закон – розроблення і розвиток науково-технічних засобів, а також прийомів та методів їх використання відбувається в межах чинних кримінальних процесуальних норм з метою забезпечення досягнення мети процесуальних дій;
- потреби експертної, слідчої та судової практики – поява нових об'єктів кримінально протиправного посягання, слідів учинення кримінальних правопорушень викликає необхідність розроблення нових та вдосконалення існуючих науково-технічних засобів, методів і методик їх використання для отримання криміналістично значущої інформації;
- досягнення природничих і технічних наук – сприяють удосконаленню існуючих та розробці й впровадженню нових методів і засобів криміналістичної та спеціальної техніки шляхом при-

стосування їх для вирішення криміналістичних завдань, спрямованих на розслідування та попередження кримінальних правопорушень.

За ступенем складності задач, що вирішуються за допомогою науково-технічних засобів, виділяють окремі технічні прийоми, способи та методи їх вирішення (наприклад, дактилоскопіювання особи, фотографування трупу тощо), або їх систему – методики вирішення відносно самостійних та складних задач (наприклад, методики ідентифікації людини за голосом, вогнепальної зброї – за кулями та гільзами тощо). Зміст методики визначається сукупністю технічних засобів та методів, що використовуються для її реалізації.

2. Класифікація засобів та методів криміналістичної техніки

З метою розслідування кримінального правопорушення всі об'єкти, причиною з ним пов'язані, повинні бути виявлені, зафіксовані та вилучені. Задачі виявлення, фіксації та вилучення слідів кримінального правопорушення охоплюються єдиним поняттям – збирання доказів. При цьому дуже важливо, щоб сліди кримінального правопорушення були виявлені повністю, зафіксовані точно й наочно, з відображенням місця їх виявлення, стану, індивідуалізуючих ознак і властивостей, інших обставин, що мають значення для розслідування кримінальних правопорушень; щоб на відносно тривалий термін гарантувалося збереження слідів кримінального правопорушення, не виключалась можливість їх експертного дослідження, а в подальшому – безпосереднього дослідження судом та іншими учасниками кримінального провадження.

Криміналістичні засоби та методи збирання доказів розраховані на те, щоб в подальшому перетворювати кількісні та якісні характеристики слідів в стан, доступний для сприйняття людиною. Наприклад, за допомогою луп, мікроскопів зі збільшенням сприймаються розмірні величини, виявляються та

досліджуються мікрооб'єкти, мікросліди. Засоби вимірювання (ваги, манометр, термометр, лінійка тощо) дозволяють з необхідною точністю виявити та зафіксувати масу, тиск, температуру, розмірні характеристики об'єктів та їх ознак. За допомогою ультрафіолетового освітлювача виявляються невидимі сліди біологічного походження (крові, сперми, сечі, слини тощо). Різноманітні світлофільтри, джерела освітлення (фонарі, освітлювачі) покращують умови сприйняття об'єктів збирання, в тому числі кольорових.

Розмаїття слідів кримінальних правопорушень за природою їх походження та механізмом утворення, за особливостями слідоутворюючих та слідоприймаючих об'єктів обумовило множинність різних за принципами дії та функціональними можливостями криміналістичних засобів та методів їх збирання. Деякі з них мають вузько цільове призначення, тобто розраховані лише на виявлення, фіксацію чи вилучення слідів правопорушення, а інші за своїми можливостями та призначенню універсальні. Наприклад, за допомогою дактилоскопічних порошків виявляються й одночасно фіксуються невидимі або слабовидимі сліди рук. Фіксація (копіювання) слідів рук за допомогою дактилоскопічної плівки одночасно забезпечує їх вилучення тощо. Все це певним чином ускладнює систематизацію технічних засобів та методів збирання доказів.

Залежно від джерела походження та ступеня пристосування до потреб кримінального провадження засоби та методи криміналістичної техніки (техніко-криміналістичні засоби та методи) умовно поділяються на три групи:

1) методи та засоби, що розроблені в криміналістиці спеціально для збирання та дослідження оперативної та доказової інформації (наприклад, порівняльні мікроскопи, металошукачі, кулеулавлювачі, прилади для фотографування поверхні куль, апаратура для виготовлення композиційних портретів тощо);

2) методи та засоби, що запозичені криміналістикою з інших галузей науки та техніки, але конструктивно пристосовані для вирішення завдань, що виникають в ході розслідування та попередження кримінальних правопорушень (наприклад, спеціальні

фотоустановки для фотографування речових доказів, для зйомки в невидимій зоні спектру тощо);

3) методи та засоби, що запозичені криміналістикою з інших галузей науки та техніки й застосовуються без будь-яких конструктивних змін (наприклад, кіно-, фото-, відео- та звукофіксуюча апаратура, мікроскопи тощо).

Виділяють також ряд окремих класифікацій криміналістичної техніки, які дозволяють систематизувати знання про криміналістично значимі об'єкти, і на цій основі розробляти методи і засоби їх виявлення, фіксації, вилучення та дослідження.

Так, залежно від задач, що вирішуються, розрізняють:

- науково-технічні засоби збирання слідів кримінальних правопорушень, тобто їх виявлення, фіксації та вилучення. До них відносяться дактилоскопічні порошки, плівки, зліпочні пасти, лупи, освітлювальні прилади, металошукачі тощо. Більшість з цих засобів входить до спеціальних наборів – криміналістичних валіз;

- науково-технічні засоби дослідження слідів кримінального правопорушення (в основному, це прилади, обладнання, апаратура лабораторного призначення);

- науково-технічні засоби накопичення, обробки і систематизації криміналістично значущої інформації в порядку ведення криміналістичних обліків (колекцій, картотек), в тому числі автоматизованих інформаційно-пошукових систем, що використовуються під час розслідування та попередження кримінальних правопорушень.

За суб'єктом використання засоби та методи криміналістичної техніки поділяють на:

- засоби та методи органів досудового розслідування (слідчого, працівників оперативних підрозділів, інспектора-криміналіста);

- засоби та методи експерта.

В криміналістиці також існує класифікація засобів та методів криміналістичної техніки, заснована на поєднанні задач, що вирішуються, та суб'єктах застосування. На цій основі виділяють:

- засоби та методи «польової криміналістики»;

– засоби та методи «лабораторної криміналістики».

До першої групи відносяться такі засоби і методи, що використовуються слідчим, оперативним працівником, спеціалістом в так званих «польових» умовах – під час проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій і не передбачають спеціальних умов та фахових знань від суб'єктів застосування таких технічних засобів і методів.

До другої групи відносяться технічні засоби та методи, що використовуються експертом під час дослідження об'єктів в ході проведення судової експертизи та передбачають наявність фахових знань та спеціального лабораторного устаткування й обладнання для збирання і дослідження криміналістично значущої інформації.

Такий розподіл є доволі умовним, оскільки певні технічні засоби і методи використовуються як слідчим під час проведення процесуальних дій, так і експертом під час проведення експертиз (фотографічні методи та відповідна апаратура, органолептичні методи, методи вимірювання та відповідні прилади).

3. Техніко-криміналістичне забезпечення розслідування кримінальних правопорушень

Використання криміналістичної техніки як сукупності обладнання, апаратури, пристроїв, методів та засобів їх застосування в процесі доказування передбачає в ряді випадків спеціальних суб'єктів – спеціаліста та експерта, а також залучення спеціальних знань в різних формах – процесуальній та не процесуальній. Крім того, застосування криміналістичної техніки має підзаконний характер: вона застосовується виключно в порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законом чи підзаконними актами, під час проведення процесуальних дій чи інших заходів; а результати її застосування отримують правову оцінку та використовуються як докази лише за умови, якщо вони зафіксовані в процесуальних документах (протоколах, висновках експертів).

Всі ці аспекти, пов'язані із застосуванням криміналістичної техніки в процесі доказування, охоплюються поняттям «техніко-криміналістичне забезпечення розслідування кримінальних правопорушень».

Елементами техніко-криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень є:

- власне криміналістична техніка та діяльність, пов'язана з її вдосконаленням, з розробкою рекомендацій та методик її застосування;
- правове регулювання застосування криміналістичної техніки;
- підготовка суб'єктів застосування криміналістичної техніки (експертів, спеціалістів-криміналістів, слідчих тощо);
- організація застосування криміналістичної техніки в процесі розслідування кримінальних правопорушень.

Всі ці елементи органічно взаємопов'язані. Рівню розвитку техніки повинна відповідати система організації та правової регламентації її застосування. А все це разом знаходить свою практичну реалізацію лише за умови відповідної підготовки слідчих, експертів, спеціалістів-криміналістів.

Таким чином, *техніко-криміналістичне забезпечення* – це діяльність, спрямована, з одного боку, на створення умов постійної готовності її суб'єктів до застосування криміналістичної техніки, а з іншого – на реалізацію таких умов в кожному конкретному випадку розслідування та попередження кримінальних правопорушень.

Правова регламентація застосування криміналістичної техніки у кримінальному провадженні для збирання, дослідження та використання доказової інформації являє собою важливий елемент техніко-криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень та включає три аспекти: *технічний, тактичний та методичний*.

Технічний аспект пов'язаний із встановленням основних технічних характеристик науково-технічного засобу, що використовується. Криміналістична техніка, що використовується як

спеціальний «інструментарій» слідчого, спеціаліста, працівника оперативного підрозділу, повинна бути створена на основі фундаментальних галузей знань, відобразити їх останні досягнення. А інформація, що отримується в результаті її застосування, має характеризуватися вірогідністю, наочністю та відтворюваністю для її перевірки. Сукупність властивостей технічного засобу, які забезпечують такі можливості, називають *науковою спроможністю*.

Тактичний аспект пов'язаний з тактикою застосування технічного засобу для одержання інформації з різних джерел відображень. Оскільки ці джерела за своєю природою принципово різні, то й прийоми та способи одержання з них інформації за допомогою технічних засобів принципово різні.

У більшості випадків законодавець лише допускає застосування технічних засобів у кримінальному провадженні, а не зобов'язує застосовувати їх. Крім того, факт застосування технічних засобів повинен узгоджуватися з усіма учасниками процесуальної дії, а на вимогу будь-кого з учасників слідчий зобов'язаний застосувати технічні засоби. Але, керуючись загальними засадами кримінального провадження в процесі розслідування кримінальних правопорушень не можуть використовуватися криміналістичні засоби та методи, які: спричиняють фізичні та моральні страждання; передбачають насильство, погрозу, обман, катування; порушують недоторканність особи, житла, майна (окрім як за рішенням суду); обмежують свободу слова, віросповідання тощо. Сукупність властивостей криміналістичних засобів та методів, які задовольняють такі вимоги, називають *етичною допустимістю*.

Методичний аспект передбачає таке виявлення, фіксацію, вилучення та дослідження джерел доказової інформації, яке забезпечує максимальне їх збереження та можливість подальшого експертного дослідження їх ознак та властивостей. Застосування криміналістичної техніки повинно бути обов'язково відображене в процесуальних документах, оскільки в ході такого застосування нерідко створюються штучні об'єкти, які в подальшому набувають доказового значення. Саме такі вимоги є основою

розроблення всіх методик із застосування науково-технічних засобів та методів.

Розглянуті аспекти та критерії в своїй сукупності становлять правову основу загальної допустимості застосування криміналістичної техніки під час розслідування кримінальних правопорушень.

Законодавець не встановлює критеріїв та меж допустимості використання криміналістичної техніки в кримінальному провадженні, але в криміналістиці до таких засобів та методів висувається ряд вимог:

- безпечність технічних засобів для життя та здоров'я людей, які їх застосовують і відносно яких вони застосовуються;
- наукова спроможність, що гарантує достовірність та надійність отриманих результатів та можливість їх верифікації;
- етичність застосування технічних засобів, тобто створення таких умов, що виключають образу особи, приниження честі та гідності.

Дотримання саме таких критеріїв є обов'язковою умовою реалізації одного з найважливіших принципів кримінального провадження – принципу законності.

Тому оцінювати криміналістичні засоби та методи з точки зору дотримання принципу законності під час їх застосування для отримання доказової інформації необхідно на відповідність їх не одному з розроблених критеріїв, а їх сукупності. І лише за таких умов можна застосовувати криміналістичні засоби та методи в кримінальному провадженні, а отриману інформацію використовувати як доказ.

ТЕМА 2. ІНФОРМАЦІЙНО-ДОВІДКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

1. Поняття і значення криміналістичної реєстрації. Поняття, наукові та правові засади, методи і форми ведення криміналістичних обліків

Інформаційно-довідкове забезпечення розслідування кримінальних правопорушень – це окреме криміналістичне вчення, предметом якого є організація та функціонування інформаційних систем незалежно від їх основного призначення та відомчої приналежності, порядок отримання облікової інформації та особливості її використання під час розслідування кримінальних правопорушень.

З метою запобігання, виявлення і розслідування кримінальних правопорушень, а також з метою підвищення рівня інформаційного забезпечення проведення експертних досліджень в органах, що входять до системи МВС України, ведуться та функціонують криміналістичні обліки, які у своїй сукупності утворюють систему, що у криміналістиці визначається як криміналістична реєстрація.

Криміналістична реєстрація як галузь криміналістичної техніки являє собою *цілеспрямований систематичний облік певних об'єктів для наступного використання реєстраційних даних під час розслідування кримінальних правопорушень, для розшуку осіб і речових доказів, з'ясування інших обставин, що мають значення для кримінального провадження.*

Безпосереднім призначенням криміналістичної реєстрації є утворення попередніх умов для ідентифікації об'єктів, що реєструються, наведення про них відповідних довідок. За допомогою реєстраційних даних здійснюється пошук та ідентифікація об'єктів шляхом порівняння матеріалів реєстрації з ознаками об'єкта, що перевіряється.

За допомогою криміналістичної реєстрації вдається вирішувати такі завдання розслідування, як ідентифікація особи за її слідами; встановлення факту притягнення особи раніше до кримінальної відповідальності; встановлення особи, яка вчинила втечу з місць позбавлення волі або з-під варти; встановлення особи невідомого трупа та ін.

У вузькому розумінні криміналістична реєстрація являє собою процес фіксації в установленому порядку в облікових документах ознак певних об'єктів за наявності необхідних підстав.

Систему криміналістичної реєстрації утворюють різні види криміналістичних обліків.

Криміналістичний облік – це система реєстрації, систематизації та зосередження об'єктів або відомостей про них за їх ідентифікаційними ознаками з метою використання облікових даних для розслідування та попередження кримінальних правопорушень, що ґрунтується на наукових даних і узагальненнях практики боротьби зі злочинністю.

Наукову основу кримінальної реєстрації складають положення про індивідуальність кожного об'єкта, відносну стійкість його ознак та можливість ідентифікації. Формування криміналістичної реєстрації на науковій основі було започатковано наприкінці XIX ст. французьким криміналістом Альфонсом Бертильоном, який розробив і впровадив в практику боротьби зі злочинністю антропометричний метод криміналістичної реєстрації злочинців. Більш прогресивним методом, який прийшов на зміну антропометрії, став дактилоскопічний метод реєстрації.

Правовою основою функціонування (формування, ведення та використання) *криміналістичних обліків* є Конституція України, закони України, нормативно-правові акти Президента України та Кабінету Міністрів України, відомчі нормативні акти МВС України.

Функціонування криміналістичних обліків ґрунтується на *принципах* законності, гуманізму, поваги до прав та свобод людини і громадянина, наукової обґрунтованості, усебічності та повноти застосування спеціальних знань.

Джерелами формування криміналістичних обліків є об'єкти (їх копії, зображення) та (або) відомості про них, що надходять з оперативних підрозділів, органів досудового розслідування, прокуратури, судів, а також з Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства юстиції України, інших органів виконавчої влади, а також Національного банку України.

Криміналістичні обліки Експертної служби функціонують на двох рівнях:

- *центральному* – у Державному науково-дослідному експертно-криміналістичному центрі МВС України (далі – ДНДЕКЦ), в якому ведуться центральні колекції;
- *територіальному* – у територіальних науково-дослідних експертно-криміналістичних центрах (далі – НДЕКЦ), де ведуться обласні колекції.

Методами, за допомогою яких створюються та наповнюються криміналістичні обліки, та, відповідно, проводиться криміналістична реєстрація є:

- описовий метод;
- дактилоскопічний метод;
- фотографічний метод;
- колекційний метод;
- графічний метод;
- змішані методи.

Основними формами концентрації інформації у криміналістичних обліках є наступні:

- картки;
- картотеки;
- колекції;
- альбоми;
- магнітні стрічки;
- диски;
- відеотеки, фототеки;
- слідотеки;
- банки даних, у тому числі автоматизовані банки даних.

З метою запобігання втраті інформації (виходу з ладу комп'ютерної техніки, збоїв програмного забезпечення), внесеної до автоматизованих криміналістичних обліків, забезпечується її постійне дублювання на оптичних носіях (CD/DVD).

2. Види криміналістичних обліків

Криміналістичні обліки поділяються на такі види:

- трасологічний облік;
- дактилоскопічний облік;
- балістичний облік;
- облік холодної зброї;
- облік грошових знаків, бланків документів, цінних паперів та пластикових платіжних карток;
- облік осіб за ознаками зовнішності;
- вибухотехнічний облік;
- пожежно-технічний облік;
- облік наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів;
- облік генетичних ознак людини;
- облік записів голосів та мовлення осіб;
- облік ідентифікаційних позначень транспортних засобів та реквізитів документів (підписів, печаток, штампів);
- облік матеріалів, речовин та виробів.

Залежно від завдань, що вирішуються, криміналістичні обліки складаються з *оперативно-пошукових та (або) інформаційно-довідкових колекцій*.

Оперативно-пошукові колекції призначені:

- для отримання інформації про особу, яка причетна до вчинення кримінального правопорушення;
- для ідентифікації особи, знаряддя кримінального правопорушення (транспортного засобу, зброї, обладнання тощо, які використовувалися під час вчинення кримінального правопорушення);

- для встановлення спільної родової (групової) належності матеріалів та речовин;
- для встановлення інших фактичних даних, які свідчать про вчинення кримінальних правопорушень конкретною особою;
- для отримання іншої інформації щодо вчинених кримінальних правопорушень та запобігання їм.

Оперативно-пошукові колекції формуються з об'єктів (їх копій, зображень) та (або) відомостей про них, вилучених або отриманих під час огляду місця події, проведення інших слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів, а також отриманих під час криміналістичної реєстрації дактилокарт, фото- та відеозображень, записів голосів і мовлення осіб, ДНК-профілів.

Направлення об'єктів (їх копій, зображень) для постановки (перевірки) на облік здійснюється тільки після проведення їх експертних досліджень.

Після проведення експертних досліджень об'єктів (їх копій, зображень) працівниками, якими вони проводилися, складаються реєстраційні картки відповідно до вимог Інструкції з організації функціонування криміналістичних обліків Експертної служби МВС, затвердженої наказом МВС України від 10.09.2009 р. № 390. За цими картками керівниками НДЕКЦ в обов'язковому порядку організуються їх перевірки за відповідними видами та рівнями криміналістичних обліків Експертної служби МВС України. Про результати такої перевірки інформуються органи досудового розслідування та підрозділи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність.

У разі встановлення або невстановлення тотожності об'єктів подальші дії з ними та порядок їх направлення до колекцій вищого рівня регламентуються Інструкцією з організації функціонування криміналістичних обліків Експертної служби МВС України, КПК України та нормативними актами Кабінету Міністрів України.

Перевірка за криміналістичними обліками здійснюється за письмовим запитом установленої форми, їх результати направляються ініціаторові перевірки.

У разі необхідності внесення до колекцій самих об'єктів (куль, гільз, підроблених грошових знаків та інших об'єктів) про факт їх внесення інформуються органи досудового розслідування та оперативні підрозділи.

Об'єкти, уміщені до оперативно-пошукових колекцій, вилучаються з них у таких випадках: проведення слідчих (розшукових) дій або судових розглядів на письмову вимогу слідчого або суду; розкриття кримінальних правопорушень; закінчення строків давності притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень; надходження витягу з рішення суду щодо знищення об'єктів у разі встановлення джерела їх походження; письмового запиту НДЕКЦ.

Інформаційно-довідкові колекції призначені для використання об'єктів, внесених до них, під час проведення експертних досліджень, створення науково-дослідних та дослідно-конструкторських розробок, оновлення методичної та нормативної бази судової експертизи, підготовки орієнтуючої інформації, узагальнення відомостей про причини й умови вчинення кримінальних та інших правопорушень з метою запобігання їм.

Інформаційно-довідкові колекції формуються з об'єктів, що становлять інтерес для оперативно-службової, науково-дослідної та методичної діяльності, є речовими доказами в кримінальних провадженнях, за якими закінчене досудове розслідування і щодо яких є рішення суду про їх поміщення до колекцій, а також об'єктів, отриманих від установ, організацій, підприємств незалежно від форми власності.

Подання до суду клопотань про внесення до колекцій об'єктів, які становлять інтерес для оперативно-службової, науково-дослідної та методичної діяльності, оформлюється за відповідною формою і забезпечується керівниками НДЕКЦ.

Відповідно до статті 100 КПК України питання про долю речових доказів вирішується судом під час ухвалення судового рішення. Суди направляють до НДЕКЦ витяги з судових рішень у частині прийнятого рішення стосовно об'єктів, щодо яких

порушено клопотання про внесення їх до відповідних колекцій криміналістичних обліків.

У разі відсутності потреби в зберіганні об'єктів інформаційно-довідкових колекцій вони знищуються. Знищення об'єктів інформаційно-довідкових колекцій здійснюється підрозділами Експертної служби, в яких вони знаходяться на обліку, за погодженням з ДНДЕКЦ.

3. Дактилоскопичний облік

Відповідно до Інструкції про порядок функціонування дактилоскопичного обліку Експертної служби МВС України, затвердженої наказом МВС України від 11.09.2001 р. № 785, дактилоскопичний облік функціонує у ДНДЕКЦ МВС України та обласних НДЕКЦ МВС України з метою використання дактилоскопичної інформації для ідентифікації особи, розслідування кримінальних правопорушень.

Дактилоскопичний облік призначений для:

- розшуку людей, які зникли безвісти;
- встановлення за невпізнаними трупами особи людини;
- підтвердження особи людини, яка раніше була піддана дактилоскопюванню;
- встановлення осіб, які залишили сліди рук на місці події;
- встановлення фактів залишення однією особою слідів рук під час учинення різних кримінальних правопорушень.

Дактилоскопичний облік складається з:

- *дактилокартотек* – масиву дактилокарт невпізнаних трупів, безвісно зниклих осіб та осіб, які були піддані дактилоскопюванню;
- *слідотек* – реєстраційних карт слідів рук, що вилучені під час оглядів місць подій за фактами нерозкритих кримінальних правопорушень та безвісного зникнення осіб.

Види дактилокартотек та слідотек:

- центральні;
- обласні.

Центральна дактилокартотека ведеться у ДНДЕКЦ та формується з:

- дактилокарт невідомих трупів;
- дактилокарт безвісно зниклих осіб, які були піддані дактилоскопіюванню до зникнення;
- дактилокарт осіб, які вчинили чи підозрюються у вчиненні навмисних убивств, замахів на вбивства, навмисних тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть, зґвалтувань, розбоїв, грабежів, вимагань, злочинів, які вчинені з використанням вогнепальної зброї, вибухових пристроїв та речовин.

Обласні дактилокартотеки ведуться в НДЕКЦ та формуються з:

- дактилокарт невідомих трупів;
- дактилокарт безвісно зниклих осіб;
- дактилокарт осіб, які:

- 1) затримані за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення;
- 2) взяті під варту;
- 3) підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення;
- 4) піддані адміністративному арешту.

Для перевірок до Центральної дактилокартотеки надходять дактилокарти з НДЕКЦ, інших підрозділів МВС та правоохоронних органів України, правоохоронних органів інших держав.

Для перевірок до обласних дактилокартотек надходять дактилокарти з ДНДЕКЦ, інших підрозділів МВС та правоохоронних органів України, правоохоронних органів інших держав.

Дактилокарти невідомих трупів надсилаються до Центральної дактилокартотеки тільки після перевірок за дактилокартотеками та слідотеками НДЕКЦ у разі невстановлення особи.

Організація дактилоскопіювання осіб, які підозрюються або затримані за вчинення кримінального правопорушення, покладається на слідчих (дознавачів), які прийняли рішення про затримання особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення або застосування запобіжного заходу, повідомили про

підозру або якщо до особи, відносно якої розпочате досудове розслідування, є рішення суду щодо тримання її під вартою.

Організація дактилоскопіювання осіб, які піддані адміністративному арешту, та постановка їх дактилокарт на облік, покладається на працівників, відповідно, приймальників-розподільників, спеціальних приймальників, де вони утримуються.

Для дактилоскопіювання можуть залучатися фахівці Експертної служби.

Організація дактилоскопіювання невідомих трупів покладається на підрозділи карного розшуку із залученням, при необхідності, фахівців Експертної служби МВС України та бюро судово-медичної експертизи.

Дактилокарти осіб направляються до підрозділів Експертної служби у термін до 3 діб з моменту дактилоскопіювання для організації перевірки на причетність їх до вчинення кримінальних правопорушень та постановки на облік.

На запит до підрозділів Експертної служби щодо надання дактилокарти для проведення слідчих (розшукових) дій або оперативно-розшукових заходів може видаватися тільки її дублікат або другий примірник, уміщений до архіву.

Центральна слідотека ведеться в ДНДЕКЦ та формується з фотокопій слідів, вилучених під час огляду місця вчинення навмисних убивств, замахів на вбивства, умисних тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть, згвалтувань, розбоїв, грабежів, вимагань, злочинів, які вчинені з використанням вогнепальної зброї, вибухових пристроїв та речовин, що залишились нерозкритими, та за фактами безвісного зникнення осіб.

Обласні слідотеки функціонують у НДЕКЦ та формуються з фотокопій слідів, вилучених під час огляду місць учинення кримінальних правопорушень, що залишились нерозкритими на території обслуговування, та за фактами безвісного зникнення осіб.

Слідотека складається з основного масиву та архіву. До основного масиву вмішуються фотокопії слідів рук, вилучені з місць вчинення нерозкритих злочинів, які:

- визнані експертом придатними для ідентифікації особи;
- перевірені за дактилокартами осіб, які могли залишити сліди на місці події не у зв'язку із вчиненням кримінального правопорушення;
- перевірені за дактилокартотеками та за слідотеками.

До основного масиву вміщуються також сліди рук безвісно зниклих осіб, вилучені з їх помешкань та робочих місць.

До архіву вміщуються копії слідів рук у випадку, коли кримінальне правопорушення розкрито, але належність слідів не встановлена. Термін їх зберігання – до закінчення строку давності притягнення особи до кримінальної відповідальності за видом кримінального правопорушення.

ТЕМА 3. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

1. Система, предмет та завдання криміналістичної експертизи

Ефективність розслідування кримінальних правопорушень напряму залежить від залучення до процесу розслідування природничих та технічних знань. Однією з форм використання таких знань в процесі розслідування є проведення експертизи. При цьому в окремих випадках законодавець передбачає обов'язкове проведення експертизи для встановлення фактичних даних.

В Законі України «Про судову експертизу» (ст. 7) закріплено, що «виключно державними спеціалізованими установами здійснюється судово-експертна діяльність, пов'язана з проведенням *криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз*». З огляду на наявність таких обмежень щодо здійсненні судово-експертної діяльності, важливим є розуміння, які експертизи складають систему криміналістичних експертиз. Що утворює її предмет, та які завдання вирішуються криміналістичною експертизою.

Як вже зазначалося, одним із критеріїв класифікації судових експертиз є галузь знань, за допомогою яких вирішуються завдання експертизи. За цією підставою прийнято виділяти класи судових експертиз, які, в свою чергу, поділяються на роди, види, підвиди. На сьогоднішній день в Україні виділяють наступні **класи судових експертиз** (Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затверджена наказом МЮ України 53/5 від 08.10.1998 р.): *криміналістична; інженерно-технічна; економічна; товарознавча; експертиза у сфері інтелектуальної власності; психологічна; мистецтвознавча; екологічна; військова; судово-ветеринарна; гемологічна; історико-археологічна*. Окремі класи також утворюють *судово-медична та судово-психіатрична* експертизи.

Система криміналістичної експертизи формувалася протягом певного часу, результатом чого є відсутність єдиного чіткого наукового критерію для об'єднання різних родів експертиз в один клас – криміналістична. Початково формування та стратифікація судових експертиз базувалися на положеннях криміналістичної техніки та теорії криміналістичної ідентифікації. Згодом, з розвитком науково-технічного прогресу, відбулося розширення методів та можливостей судових експертиз, а також сфери їх застосування та суб'єктів судово-експертної діяльності. Існуюча на сьогодні класифікація судових експертиз, закріплена в нормативних документах, що регулюють судово-експертну діяльність, є, радше, пристосуванням правотворчої та правозастосовної практики до сучасного рівня розвитку природничих і технічних наук та певним механізмом державного регулювання інституту судової експертизи в Україні.

Сучасну *систему криміналістичної експертизи* складають такі роди судових експертиз:

- почеркознавча;
- лінгвістична експертиза мовлення;
- технічна експертиза документів;
- експертиза зброї та слідів і обставин її використання;
- трасологічна (крім досліджень слідів пошкодження одягу, пов'язаних з одночасним спричиненням тілесних ушкоджень, які проводяться в бюро судово-медичної експертизи);
  - фототехнічна, портретна;
  - експертиза голограм;
  - відео-, звукозапису;
  - вибухотехнічна;
  - техногенних вибухів;
  - матеріалів, речовин та виробів (лакофарбових матеріалів і покриттів; полімерних матеріалів; волокнистих матеріалів; нафтопродуктів і пально-мастильних матеріалів; скла, кераміки; наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів; спиртвмісних сумішей; ґрунтів; металів і сплавів та виробів з них; наявності шкідливих речовин (пестицидів) у навколишньому середовищі; речовин хімічних виробництв та спеціальних

хімічних речовин; харчових продуктів; сильнодіючих і отруйних речовин);

– біологічна.

Об'єктами криміналістичної експертизи завжди виступають матеріальні об'єкти певної природи, залежно від роду експертизи.

Предметом криміналістичної експертизи є коло закономірностей (фактичних даних), пов'язаних з виникненням, існуванням та розвитком ознак та властивостей об'єктів експертизи.

Під час проведення криміналістичної експертизи можуть вирішуватися *ідентифікаційні* та *неідентифікаційні* (класифікаційні, діагностичні, ситуаційні) завдання.

В ході вирішення *ідентифікаційних завдань* під час проведення криміналістичної експертизи встановлюється тотожність об'єкта, що досліджується, з його відображенням за сукупністю загальних та індивідуальних ознак та властивостей.

В процесі вирішення ідентифікаційних завдань може встановлюватися:

– тотожність конкретного об'єкта (особи, знаряддя, засобу тощо);

– певний факт (написання двох рукописів однією людиною; залишення різних слідів однією особою; встановлення, що кулі вистріляні з однієї зброї);

– ціле за його частинами (фрагменти розірваного документу);

– єдине джерело походження (фальшиві гроші, набой до зброї);

– матеріали та інструменти, що використовувалися для виготовлення певних об'єктів (документів, зброї тощо).

В ході вирішення *класифікаційних завдань* під час проведення криміналістичної експертизи встановлюється належність об'єкта до певного класу, роду, виду, групи об'єктів.

В ході вирішення *діагностичних завдань* з'ясовуються причини та механізм виникнення та існування певного факту (явища, події), його внутрішні зв'язки та закономірності.

В ході вирішення *ситуаційних завдань* під час проведення криміналістичної експертизи встановлюється можливість вчинення певного факту за певних умов.

2. Стадії експертного дослідження

Криміналістична експертиза, як практична діяльність, являє собою певне експертне дослідження з вирішення завдань, що мають значення для встановлення фактичних даних у кримінальному провадженні.

Експертне дослідження, як правило, складається зі **стадій**:

- підготовчої;
- роздільного дослідження;
- експертного експерименту;
- порівняльного дослідження;
- аналізу й оцінювання результатів.

Дотримання послідовностей стадій дослідження є запорукою правильного аналізу й оцінки виявлених ознак та формулювання висновків за результатами експертного дослідження.

На *підготовчій стадії* експерт ознайомлюється з документами про призначення судової експертизи (постановою, ухвалою), здійснює огляд речових доказів, перевіряє всі подані на експертизу матеріали. У документі про призначення експертизи експертів повідомляються обставини провадження і питання, що ставляться перед ним.

Огляд речових доказів дозволяє експерту сформулювати загальне уявлення про їх стан, ознаки. На цій стадії фіксується упакування об'єктів дослідження та їх початковий стан.

Ознайомлення з матеріалами провадження, огляд речових доказів та наданих зразків є основою для висунення експертних версій.

З урахуванням сформованих версій експерт складає план та визначає порядок дослідження, його обсяг і характер. Експерт визначається з методиками, методами, прийомами і засобами дослідження, строками його початку і закінчення, достатністю отриманих матеріалів для відповіді на питання, що ставляться перед експертом. На цій стадії експерт може звернутися з клопотанням до ініціатора проведення експертизи щодо необхідності

надання додаткових матеріалів, якщо виявиться, що наданих матеріалів не достатньо для відповіді на поставлені запитання. Також на підготовчій стадії експерт отримує від слідчого або з наукової чи довідкової літератури необхідні йому відомості, додаткові зразки, матеріали.

На стадії *роздільного дослідження* експерт проводить аналіз ознак та властивостей кожного з об'єктів дослідження (порівняння). Спочатку виділяються та вивчаються загальні ознаки, а потім окремі, з'ясовується їх сутність, якісна та кількісна визначеність, природа походження та ідентифікаційна цінність.

На підставі аналізу і синтезу кожної ознаки, вивчення їх змін в момент слідоутворення експерт отримує дані про якості об'єкта, вирішує питання про його придатність для ідентифікації.

Всі об'єкти, що досліджуються, поділяють на дві групи:

- безпосередній об'єкт експертизи – речові докази, що досліджуються (сліди рук, ніг, рукописні тексти);
- зразки для порівняльного дослідження (зліпки слідів взуття, знаряддя; дактилокарти з відбитками пальців підозрюваної особи; зразки рукописного тексту).

Після закінчення роздільного аналітичного дослідження експерт робить проміжний висновок про достатність особливостей, що становлять індивідуальну сукупність, наявність чи відсутність будь-яких суттєвих фактів, що можуть впливати на зроблений висновок. Іноді експерт робить висновок про неможливість індивідуалізації об'єктів та вирішення питання про тотожність.

Повна індивідуалізація об'єктів здійснюється лише після порівняння й оцінки результатів всього дослідження.

Стадія *експертного експерименту* не є обов'язковою стадією експертного дослідження та набуває особливого значення, коли вивчаються сліди на макрорівні. Експерт в тексті висновку повинен описати всі умови проведення експерименту та отримані результати. На цій стадії шляхом проведення експериментальних дій відтворюються ознаки об'єкта, що перевіряється, вивчається механізм взаємодії в конкретних умовах, аналізуються закономірності отриманих результатів.

При цьому експертний експеримент може проводитися не лише в лабораторних умовах, а й на місці події, за необхідності.

На стадії *порівняльного дослідження* експерт встановлює збіги та розбіжності в об'єктах, що досліджуються. Ця стадія складається з двох етапів. На першому етапі порівнюються загальні ознаки і встановлюється відмінність об'єктів або їх належність до одного роду, виду, групи. Він завершується встановленням відсутності тотожності або, за умови збігу загальних ознак, експерт переходить до другого етапу – продовжує дослідження окремих ознак.

Вказана стадія закінчується встановленням збігів і розбіжностей ознак порівнюваних об'єктів, однак це ще не свідчить про їх тотожність або її відсутність. Експерт повинен не лише констатувати наявність збігів чи розбіжностей, але й дати їм оцінку з точки зору їх значимості для ідентифікаційного поля об'єктів.

На *стадії аналізу й оцінювання результатів* експерт підсумовує результати дослідження й формує висновки.

На підставі внутрішнього переконання, використовуючи прийоми логічного узагальнення та абстрактного мислення, експерт оцінює всі виявлені в процесі дослідження збіги й розбіжності ознак та формує висновки. Оцінка проводиться на підставі аналізу й узагальнення всіх раніше розглянутих ознак в їх сукупності.

За результатами проведеного дослідження формулюється загальний висновок експерта, що є синтезом проміжних висновків а також відповіддю на поставлені перед експертом запитання.

Як мисленевий процес висновок експерта відбувається поступово: спочатку, відповідно до стадій дослідження, накопичуються окремі висновки, з яких, по суті, складається загальний висновок, що і є відповіддю на поставлені перед експертом запитання. Загальний висновок є результатом внутрішнього переконання експерта, яке засноване на: професійних знаннях експерта, його досвіді роботи, обґрунтованості та надійності застосованих методик дослідження та відповідності технічних засобів, що використовувалися.

3. Види висновків експерта та їх доказове значення

Доказова цінність висновку експерта залежить від його логічної форми. Судова експертологія на сучасному етапі свого розвитку виділяє такі **класифікації висновків експерта**:

- а) за змістом предмета дослідження:
  - висновки про індивідуальний об'єкт або роду (групову) належність;
  - категоричні та імовірні;
- б) за наявністю (відсутністю) логічних союзів:
  - альтернативні й однозначні;
  - умовні й безумовні.

Висновок про індивідуальний об'єкт є прямим доказом факту тотожності. Підставою для висновку про тотожність є достатня сукупність ознак, що збігаються, за відсутності розбіжностей, які не можуть бути пояснені. В тих випадках, коли досліджуваний об'єкт відомий, тобто належить до відомого класу об'єктів, і необхідно з'ясувати його якості та час (давність) виготовлення, початковий стан, механізм утворення слідів, напрям нанесення пошкоджень або утворення слідів, формулюється діагностичний висновок про індивідуальний об'єкт.

Висновок про роду (групову) належність будується за типом класифікаційного, тобто в ньому констатується, що порівнювані об'єкти належать до одного й того самого класу, роду, виду або групи. Такий висновок є непрямим доказом тотожності, цінність його тим вище, чим вужче класифікаційна група, до якої належить об'єкт. Підставою для такого висновку є достатня сукупність різних (групових) ознак за відсутності або недостатньої кількості індивідуальних ознак.

Категоричний висновок формулюється тоді, коли він повністю обґрунтований і не викликає сумнівів у межах проведеного дослідження. Категоричний висновок може бути як стверджувальний (позитивний), так і заперечувальний (негативний).

Імовірний висновок надається експертом лише при високому ступені вірогідності факту, що встановлюється.

За своєю логічною природою імовірний висновок – непрямий доказ факту, що встановлюється. Він має орієнтуюче інформаційно-пізнавальне значення для провадження.

Альтернативні висновки формулюються, коли експерт не може прийти до єдиного рішення і встановлює вичерпний перелік варіантів. Доказове значення альтернативного висновку полягає в тому, що він обмежує кількість об'єктів, що перевіряються, та підтверджує імовірність тих, що залишилися.

Однозначний висновок формується тоді, коли експерт приходить до єдиного варіанту відповіді на запитання. В сукупності з іншими доказами він дає можливість через виключення інших варіантів прийти до однозначного висновку про об'єкт, що розшукується, провівши всі необхідні процесуальні дії.

Умовний висновок формується тоді, коли ствердження залежить від будь-яких умов, і набуває доказового значення після того, як і умови будуть підкріплені або виключені іншими матеріалами провадження.

Безумовний висновок не містить будь-яких умов, від яких залежить його зміст.

За наявності суттєвих підстав та умов, які не можуть бути виключені, а також при неможливості пояснити природу чи закономірності виявлених ознак та властивостей експерт робить *висновок про неможливість вирішення поставленого запитання по суті*.

Такий висновок не має доказового значення. Він може передувати висновку про вирішення окремих аспектів цього запитання, якщо вирішення його в повному обсязі неможливе.

Порівняно з іншими доказами, висновок експерта має специфічні риси, обумовлені його сутністю:

- висновок експерта формується на основі використання спеціальних знань;
- висновок експерта є вивідним знанням, а не інформативним, як інші особистісні докази (показання), знання.

Доказове значення висновку експерта визначається тим, чи входять обставини, встановлені експертом, до предмета доказування у кримінальному провадженні. Нерідко і обставини мають вирішальне значення для провадження (наприклад, належність речовини до наркотичних засобів).

Якщо встановлені експертом факти не входять до предмету доказування, то вони є непрямими доказами. У такому разі доказова цінність висновку експерта визначається його формою. Найбільшу силу мають категоричні висновки про тотожність (наприклад, при вирішенні завдання про ідентифікацію особи за відбитками пальців рук). Висновок експерта про родову (групову) належність має значення непрямого доказу.

Висновки експерта, що є непрямими доказами, можуть бути покладені в основу вироку суду тільки в сукупності з іншими доказами, тому їх роль залежить від наявності таких доказів.

Висновок експерта може мати вирішальне значення на початковому етапі розслідування, проте коли будуть отримані прямі докази, висновок експерта втрачає цінність і враховується тільки поряд з іншими доказами.

У випадках, коли у кримінальному провадженні щодо одного й того самого об'єкта проведено декілька експертиз, в тому числі, комісійну чи повторну, повинна даватися оцінка кожному висновку за сукупністю критеріїв: всебічності, повноти й об'єктивності експертного дослідження. Такій оцінці підлягають також окремі висновки експертів – членів комісійної експертизи, які не підписали спільний висновок.

Не повинна віддаватися перевага висновку експертів за результатами комісійної експертизи, а також повторної експертизи, що проведена експертом авторитетної установи, чи таким, який має більший досвід експертної роботи тощо.

За ознакою механізму формування фактичних даних висновок експерта належить до особистісних доказів, оскільки його зміст становить повідомлення у формі висновків, отаманих експертом в результаті дослідження певних матеріальних об'єктів.

Як процесуальний документ висновок експерта складається із *вступної, дослідницької* (описової) та *заключної* частин.

ТЕМА 4. КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СЛІДІВ

1. *Поняття трасології, її система та наукові засади*

У криміналістиці сліди, що залишаються після вчинення кримінального правопорушення, досліджуються з метою швидшого його розслідування та встановлення істини в кримінальному провадженні. Криміналістичне значення слідів визначається існуванням причинного зв'язку з подією кримінального правопорушення. Вивченням слідів-відображень займається трасологія.

Трасологія – це галузь криміналістичної техніки, яка вивчає сліди, утворені в результаті контактної взаємодії об'єктів, закономірності їх утворення і розробляє прийоми, методи та науково-технічні засоби їх збирання і дослідження.

Систему трасології складають:

1. Вчення про сліди та механізм слідоутворення.
2. Прийоми і методи виявлення, фіксації та вилучення слідів.
3. Дослідження слідів-відображень (рук, ніг, зубів, знарядь злочину та інструментів, холодної зброї, транспортних засобів, слідів крові за їх формою).
4. Дослідження речовин як слідів кримінального правопорушення.
5. Дослідження предметів як слідів кримінального правопорушення (визначення стану окремих предметів; встановлення належності частин єдиному цілому; встановлення джерела походження (партії, групи) за слідами виробничих механізмів).

Трасологічні дослідження дозволяють вирішувати ідентифікаційні та інші завдання. *За слідами можна встановити:*

- індивідуальну totoжність об'єкта, яким утворений слід (ідентифікувати об'єкт);
- групову належність об'єктів (тип, клас, рід, вид, різновид);

– механізм і умови виникнення слідів, слідоутворення (вид сліду, напрямок і кут взаємодії об'єктів тощо);

– окремі обставини події кримінального правопорушення (спосіб проникнення до приміщення, кількість учасників події, їх анатомо-фізіологічні особливості, напрям пересування, використання знарядь злону, транспортних засобів та ін.).

Трасологія базується на таких наукових положеннях:

– об'єкти матеріального світу індивідуальні (кожний об'єкт індивідуальний і тотожний тільки самому собі);

– за певних умов зовнішня будова одного об'єкта може відбитися на іншому (точність відображення залежить від фізичних властивостей слідоутворюючого і слідосприймаючого об'єктів, механізму слідоутворення. За матеріально-фіксованими слідами можлива ідентифікація об'єкта, який їх залишив);

– відносна стійкість об'єктів (об'єктами механічної контактної взаємодії можуть бути тільки тверді тіла, які мають відносно стійкі зовнішні ознаки);

– відбиття у сліді зовнішньої будови предмета, є перетвореним (має вигляд негативу). У сліді ознаки зовнішньої будови предмета переважно мають дзеркальне відображення.

2. Поняття сліду в трасології.

Механізм слідоутворення.

Класифікація слідів

Вчинення багатьох кримінальних правопорушень супроводжується певними змінами у навколишньому середовищі. Такі зміни прийнято називати *слідами* кримінального правопорушення. Слід являє собою відображення злочинних дій, окремих елементів злочинного акту. У криміналістичному розумінні цінність слідів обумовлена існуючою залежністю між кримінальним правопорушенням та його відображеннями (слідами).

У сучасній криміналістиці поняття сліду розглядається у широкому та вузькому розуміннях. У *широкому розумінні, слід* –

це результат будь-якої матеріальної зміни первинної обстановки внаслідок вчинення кримінального правопорушення: поява чи зникнення тих чи інших предметів; порушення первинного положення, місцезнаходження, стану різних об'єктів (наприклад, загублені злочинцем на місці події власні речі, уламки розбитого віконного скла). На сучасному етапі розвитку криміналістики як сліди розглядаються: звукові сліди, запахові сліди, сліди-мікрочастки, сліди-речовини, сліди генетичного коду людини.

Традиційно трасологія вивчає **сліди** у вузькому розумінні, а саме відображення зовнішньої будови одного об'єкта на іншому (сліди-відображення). Сліди-відображення виникають внаслідок взаємодії двох об'єктів і мають достатньо широке розповсюдження: це сліди рук людини, ніг, взуття, зубів, транспортних засобів, знарядь злочину та інструментів тощо. Сліди-відображення є головним предметом вивчення у трасології.

Механізм слідоутворення – це система компонентів процесу утворення слідів-відображень. Такий механізм може бути різним: слідоутворення може відбуватися в результаті фізичних, хімічних, біологічних та інших процесів. Сліди-відображення виникають у результаті механічної контактної взаємодії двох об'єктів: один об'єкт утворює слід (*слідоутворюючий об'єкт*), інший – сприймає слід (*слідосприймаючий*). Ділянки поверхні об'єктів, якими вони стикаються під час утворення сліду, називаються *контактними поверхнями*, а факт взаємодії – *слідовим контактом*.

Утворення слідів під час взаємодії слідоутворюючого і слідо-сприймаючого об'єктів залежить від низки чинників: твердості об'єктів, напрямку взаємодії, розташування об'єктів, сили і характеру взаємодії тощо.

У трасології **сліди класифікуються** за різними підставами.

Залежно від виду слідоутворюючих об'єктів виділяють: сліди людини, сліди тварин, сліди предметів.

Стосовно конкретних слідоутворюючих об'єктів, то найчастіше в практиці розслідування кримінальних правопорушень зустрічаються сліди рук, ніг, зубів, транспортних засобів, знарядь злочину та інструментів.

Залежно від механізму слідоутворення розрізняють: сліди об'ємні та поверхневі; статичні й динамічні; локальні та периферичні.

Об'ємні (вдавлені) сліди відображають зовнішню будову слідоутворюючого об'єкта в об'ємі, тобто у всіх трьох його вимірах: за довжиною, шириною і глибиною. Вони виникають від вдавлення слідоутворюючого об'єкта у податливу слідоприймаючу поверхню, яка при цьому деформується. Достатньо часто об'ємні сліди утворюються на слідоприймаючій поверхні (наприклад, ґрунті, деревині, пластиліні, замазці) в результаті натискання або удару (сліди взуття на снігу, сліди пальців рук на пластиліні та ін.).

Поверхневі (площинні) сліди утворюються без статичної деформації слідоприймаючої поверхні і мають двовимірні параметри: довжину і ширину. Обидва об'єкти, що приймають участь у слідоутворенні, за твердістю приблизно однакові. До поверхневих слідів можуть бути віднесені, наприклад, сліди пальців рук на поверхні меблів, сліди босих ніг на паркетній підлозі, сліди протектора шини транспортного засобу на асфальті.

Поверхневі сліди зазвичай поділяють на два види: сліди нашарування і сліди відшарування. *Сліди нашарування* формуються внаслідок накладення на слідоприймаючий об'єкт речовини, яка є на слідоутворюючому об'єкті (потожирові сліди пальців рук; сліди, залишені забрудненою підошвою взуття, та ін.).

Сліди відшарування утворюються за рахунок того, що частки речовини відокремлюються від слідоприймаючого об'єкта і переносяться на слідоутворюючий об'єкт (наприклад, сліди пальців рук, утворені на свіжопофарбованій поверхні).

Поверхневі сліди також можуть бути видимими і невидимими. *Видимі сліди* – це такі, які можна виявити шляхом безпосереднього зорового сприйняття, а *невидимі* – відшукання і сприйняття яких передбачає застосування спеціальних засобів або пристосувань.

Статичні сліди утворюються в момент спокою (статики), який настає під час механічної взаємодії слідоутворюючого і слідоприймаючого об'єктів, які контактують у перпендикулярному напрямку. У більшості випадків такі сліди відображають

зовнішні ознаки слідоутворюючого об'єкта без істотних перекручувань, тому їх також називають відбитками (наприклад, відбиток пальця руки з відображенням папілярного візерунка, відбиток підшви взуття на ґрунті).

Динамічні сліди утворюються внаслідок механічної взаємодії слідоутворюючого і слідосприймаючого об'єктів, коли у заключний момент слідоутворення обидва об'єкти (або один з них) перебувають в русі (динаміці). Кожна точка слідоутворюючої поверхні залишає слід у вигляді лінії (траси). До динамічних можуть бути віднесені сліди розрубу, розпилу, ковзання, свердління, різання, тертя тощо.

Локальні сліди утворюються внаслідок змін, що виникають в межах контактної поверхні слідосприймаючого об'єкта (наприклад, об'ємний слід взуття на ґрунті, потожировий слід пальця руки на підвіконні). Навколо локального сліду поверхня слідосприймаючого об'єкта залишається незмінною.

Периферичні сліди утворюються внаслідок змін, що виникають за межами контактної взаємодії слідоутворюючого і слідосприймаючого об'єктів (наприклад, слід від вази на полиці, утворений внаслідок забруднення пилюкою полиці навколо вази (на «периферії», за межами вази)). Ці сліди дозволяють робити висновок лише про контури контактної поверхні слідоутворюючого об'єкта, і, як правило, непридатні для його ідентифікації.

3. Характеристика окремих видів слідів

Сліди рук людини. Шкіра на долонній поверхні рук людини складається з двох основних шарів: верхнього шару – епідермісу та нижнього – дерми. Дерма має будову у вигляді сосочків, розміщених рядами, кожен з яких займає певне місце протягом усього життя людини. Епідерміс копіює рельєф сосочків і утворює папілярні лінії – лінійні пагорби, розділені борозенками. Папілярні лінії становлять основу рельєфу шкіри долонної поверхні руки

і підшви стопи. У дорослої людини ширина папілярної лінії сягає 0,4–0,6 мм, а висота – 0,1–0,4 мм. Папілярні лінії утворюють папілярний узор.

Основними властивостями папілярних узорів є їх *індивідуальність*, *стійкість* та *відновлюваність*. *Індивідуальність* папілярних узорів полягає в тому, що у кожної людини свої малюнки папілярних ліній, а будова їх ліній має таку сукупність ознак, яка дозволяє відрізнити один узор від іншого.

Стойкість папілярних узорів виявляється в тому, що протягом усього життя людини їх будова не змінюється. На нігтьових фалангах вони виникають на 3–4-му місяці розвитку плоду людини. Розвиток організму людини пов'язаний зі збільшенням ширини, висоти та довжини папілярних ліній, але узор, його окремі деталі, кількість папілярних ліній залишаються незмінними.

Про *відновлюваність* папілярних узорів свідчать наступні дані. Пошкоджений епідерміс через певний час відновлюється у початковому вигляді, а пошкодження дерми призводить до порушення папілярних ліній та утворення шрамів або рубців.

Папілярні узорі поділяються на три основних типи: *дугові* (бездельтові), *петльові* (однodelьтові) та *завиткові* (двodelьтові). Якщо узорі за своєю будовою не можуть бути віднесені ні до одного з основних типів, їх називають атиповими (аномальними).

Дугові папілярні узорі є найпростішими за своєю будовою і складаються з одного–двох потоків папілярних ліній, що беруть початок біля одного бічного краю пальця та продовжуються до другого, утворюючи в середній частині узора дугоподібні фігури. Дугові узорі становлять близько 5 % від загальної кількості папілярних узорів.

Петльові папілярні узорі складаються не менше ніж із трьох потоків ліній, мають одну дельту, а в їхньому внутрішньому малюнку є хоча б одна папілярна лінія, що утворює вільну петлю. Петлю обрамляють три потоки ліній, які під нею утворюють фігуру, що нагадує грецьку літеру «дельта» (Δ). Петльові узорі становлять близько 65 % від загальної кількості папілярних узорів.

Завиткові папілярні узори найскладніші за будовою, їх внутрішній малюнок має хоча б одне коло, повний оберт спіралі або дві-три системи петель, голівки яких огинають одна одну, або хоча б одне півколо, опуклість якого звернена до основи узору. Завиткові узори мають дві дельти (іноді три-чотири). Завиткові узори становлять близько 30 % від загальної кількості узорів.

На місці події зустрічаються такі види слідів пальців рук, як об'ємні (утворюються на пластичних речовинах) та поверхневі (видимі та невидимі; відшарування і нашарування).

Сліди ніг і взуття – це відбитки морфологічних особливостей будови ніг, шкірного рельєфу (або рельєфу підошви взуття). Сліди ніг (взуття) поділяються на об'ємні (утворюються на поверхні ґрунту) і поверхневі (видимі, невидимі), статичні та динамічні. Об'єктом трасологічного дослідження можуть бути сліди ніг людини, сліди взуття і доріжка слідів.

Сліди босої ноги бувають об'ємні й поверхневі; в них виділяють пальці, плюсову частину, звід і п'ятку. На поверхні ступні розташовані папілярні лінії, які утворюють узори. За статичними слідами босої ноги можна встановити особу, яка їх залишила.

На місці події може бути виявлено *одиначний слід* або декілька послідовно залишених слідів ніг чи взуття. *Доріжка слідів ніг* – це група слідів ніг людини, яка складається з кількох (три і більше) послідовно розташованих відбитків босих ніг або взуття. Елементи доріжки слідів ніг: лінія напрямку руху; лінія ходьби; довжина кроку; ширина кроку; кут розгортання стопи.

Доріжка слідів ніг має діагностичне значення (дозволяє дійти висновку про напрямок, швидкість і характер пересування, зріст, стать, фізичний стан і приблизний вік, фізичні вади людини).

Сліди транспортних засобів – це сліди, що відображають зовнішню будову частин транспортного засобу: сліди відображення (сліди коліс на ґрунті); предмети, що відокремилися від транспортного засобу (частки фарного скла); речовини (плями мастила).

Колісний транспорт залишає сліди статичного походження – сліди кочення, а під час різкого гальмування утворюються сліди

динамічного походження – сліди гальмування. Сліди автотранспорту залишаються у вигляді відбитків протектора шини. Вони можуть бути об'ємними (на снігу, глині, іншому ґрунті) і поверхневими (на асфальті).

За слідами транспортного засобу можна визначити: групову належність (тип, марку, модель); ототожнити транспортний засіб або його частину; встановити деякі обставини розслідуваної події (напрямок руху, довжину шляху гальмування, швидкість гальмування, механізм і характер ушкоджень та ін.). Вивчення слідів автотранспорту дозволяє встановити: колію (відстань між середніми лініями слідів коліс, встановлених на одній осі), базу (відстань між передньою та задньою осями), кількість осей та коліс, ширину бігової доріжки, довжину кола коліс.

Сліди знарядь злому – це сліди, залишені різними засобами, що використовувалися зловмисником для відкриття сховищ і руйнування перепон. Сліди знарядь злому поділяють на такі види: сліди натискання, сліди ковзання (тертя), сліди різання, розпилу, розрубів і свердління. Залежно від умов слідоутворення вони можуть бути об'ємними та поверхневими, статичними і динамічними. Сліди знарядь злому та інструментів виявляють на зламаних вікнах, дверях, проламаних підлогах або стелях, на замикаючих пристроях.

Знаряддя злому – це будь-який твердий предмет (металевий прут, лом, труба, сокира тощо), що може бути використаний для подолання перешкод. Зазвичай застосовується різний столярський або слюсарський інструмент, металеві предмети. До особливої групи знарядь злому належать спеціально виготовлені у злочинних цілях інструменти та пристрої: «гусяча лапа», «рак», «фомка», «відмички» та ін.

4. Виявлення, фіксація та вилучення слідів рук

З метою виявлення та фіксації слідів папілярних узорів рук застосовуються різні методи. В першу чергу – *візуальний огляд*

об'єктів під різними кутами зору з використанням криміналістичних луп у розсіяному й направленому світлі, в УФ-променях та на просвіт. Ці методи не змінюють властивості сліду і передують застосуванню *фізичних методів*, заснованих на властивостях адгезії і вибіркової адсорбції речовини сліду, та *хімічних і фізико-хімічних методів*.

Для виявлення слідів рук *візуальним методом* використовується прилад «RUVIS CYCLOPS», робота якого ґрунтується на формуванні зображення у відбитому ультрафіолетовому світлі. За допомогою цього приладу виявляють латентні сліди рук без попередньої їх обробки дактилоскопічними порошками, хімічними розчинами тощо.

Найпоширенішим способом виявлення невидимих слідів папілярних узорів серед *фізичних методів* є застосування дактилоскопічних порошків.

На багатобарвних поверхнях рекомендується використовувати люмінесцентні порошки, які світяться в ультрафіолетових променях, що полегшує подальшу фіксацію слідів за допомогою фотозйомки.

Виявлення слідів папілярних узорів на вологих поверхнях можливе за допомогою двоокису титану та дисульфїду молібдену. Даний розчин застосовують на вологих поверхнях; поверхнях, вкритих сіллю, брудом, жиром, на сухих поверхнях, на папері, картоні, воскових покриттях, пластмасі, металі, склі, пакувальних матеріалах, а також на інших поверхнях (жирне скло, залізобетон, цегла, камінь, деревина, грубе та іржаве залізо з гальванічним покриттям і оцинковані метали).

Наступна група методів – *хімічні*. Для виявлення слідів папілярних узорів на пористих і шорстких поверхнях, папері та картоні, струганій і незабарвленій деревині, тканинах використовують нінгїдрин. Для виявлення слідів папілярних узорів на непоглинаючих поверхнях, липкій стороні прозорих клейких стрічок, поверхнях, забруднених жирними субстанціями; дофарбовування слідів, виявлених ціаноакрилом застосовується кристалвіолет. Люмінол – водний розчин 3-амінофталгїдразіту

і карбонату натрію, використовується для виявлення слідів рук, утворених кров'ю, соками овочів і фруктів, а також деякими фарбами та порошками металів.

Фізико-хімічні методи. Для виявлення слідів папілярних узорів на липкій стороні прозорих клейких стрічок, пакувальних самоклеючих етикеток, клейких стрічок на паперовій основі, пакувальній стрічці, двосторонній стрічці, пластиковій хірургічній стрічці – використовується порошок Adhesive-side Powder.

Метод окурювання парами йоду застосовується для виявлення слідів папілярних узорів на таких поверхнях, як папір, картон, деревина, мармур, пластмаси, поверхні, будь-яких пофарбованих поверхнях. Особливо слід відзначити, що парами йоду можливо виявити свіжі (давністю до двох годин) сліди рук на шкірі трупа.

Виявлення слідів папілярних узорів на поверхнях з полімерних (пластикових) плівок, целофану, пластмас і пластику, різних металів і сплавів, полірованої деревини, глянцевого картону, скла, паперу (білого, кольорового, глянцевого, копіювального), тканини, гладкого шкірозамінника проводиться за допомогою ефірів ціаноакрилової кислоти.

Для виявлення слідів папілярних узорів використовують клейові композиції, які містять у своєму складі ціаноакрил: клеї («Супермомент», «Super Glue», «Секунда» тощо); чистий ціаноакрил (медичний і ціаноакрил, призначений для дактилоскопічних досліджень).

Фіксація папілярних узорів – це опис в протоколі слідчої (розшукової) дії, фотографування і копіювання на дактилоскопічну плівку або інший слідосприймаючий матеріал, виготовлення зліпків з об'ємних слідів.

У протоколі огляду місця події зазначаються наступні дані про сліди папілярних ліній: найменування і місце розташування предмета, на якому виявлені сліди; форма предмета, його розміри, індивідуальні ознаки, вид поверхні, її стан (суха, волога, брудна тощо); місце розташування слідів на предметі; вид слідів (об'ємні, поверхневі, безбарвні, забарвлені; одиночні, групові); загальні ознаки слідів (форма, розміри); спосіб виявлення, застосовані засоби; спосіб фіксації, вилучення і вид упаковки.

Другим важливим способом фіксації слідів папілярних узорів, є фотографування. Предмети зі слідами папілярних ліній фотографуються за правилами вузлової і детальної фотозйомки.

Третім способом фіксації слідів рук є контактне копіювання (моделювання) – який застосовується у разі неможливості вилучення слідів з предметом чи його частиною. Для копіювання слідів рук застосовуються різні липкі матеріали: дактилоскопічні і побутові плівки: липка стрічка «скотч».

Різновидом копіювання слідів папілярних ліній є виготовлення з них об'ємних зліпків. Зліпки виготовляють зі слідів, розташованих на нерівних, шорсткуватих, волокнистих, пластичних і сипучих матеріалах, а також з об'ємних слідів. До копіюючих засобів, що використовуються для виготовлення зліпків, відносять силіконову суміш.

Ліфтери для вилучення виявлених слідів рук – це готовий набір, що включає в себе прозору захисну плівку і задню підкладку, також з прозорого ацетату або непрозорого вінілу чорного або білого.

На сипучих матеріалах (пил, цемент, борошно та ін.) сліди папілярних ліній вилучаються шляхом попереднього їх закріплення на цих речовинах. З цієї метою використовують перхлорвінілову смолу, розчин каніфолі в спирті, а також різного роду лаки (для волосся також). Зазначені розчини рівномірно наносять на слід пульверизатором для їх зволоження.

Пакування об'єктів зі слідами рук. Предмети зі слідами рук, що вилучені з місця події упаковуються нерухомо, таким чином, щоб ні предмети, ні сліди на них не були пошкоджені під час транспортування та зберігання.

Пакувальний матеріал повинен не пропускати вологу, пил і бути достатньо міцним. Всі об'єкти повинні упаковуватися індивідуально, а крихкі предмети необхідно упаковувати, використовуючи гуму, вату чи папір для амортизації.

На упаковці або на прикріпленій до неї бирці виконуються написи: найменування упакованого предмета; місце, звідки він вилучений; час вилучення. Все це засвідчується підписами слідчого і понятих.

5. Фіксація та вилучення інших видів слідів

Фіксація та вилучення слідів ніг (взуття) проводиться за звичайною схемою: опис в протоколі, складання плану, фотографування, вилучення слідів разом з предметами-слідоносцями або їх копіювання.

Під час роботи з такими слідами перевагу треба віддавати їх вилученню в натурі. Перед початком будь-яких маніпуляцій зі слідами, у всіх випадках, кожен з них має бути обов'язково сфотографований за правилами масштабної фотографії, а доріжка слідів – способом лінійної панорами зверху та перспективно – в напрямку руху.

Об'ємні сліди ніг (взуття) копіюють шляхом виготовлення гіпсових зліпків. Для цього зі сліду прибирають всі сторонні предмети, що потрапили після слідового контакту. Залежно від стану ґрунту, на якому є сліди, застосовуються три способи виготовлення зліпків: заливний, насипний і комбінований.

Для виготовлення зліпка *заливним способом* порошок гіпсу розводять у воді до консистенції сметани. Отриману масу заливають у слід шаром на 1/3 його глибини. Потім кладуть зміцнюючий каркас із дроту або іншого матеріалу, до якого кріпиться пояснювальна бирка, і виливають масу, що залишилася. Якщо слід не досить глибокий, його перед заливкою оточують валиком з навколишнього ґрунту або бордюром, виготовленим з картонної полоси.

При *насипному способі* у слід через сито насипають шар сухого гіпсу товщиною 1–2 см, потім укладають каркас і засипають гіпсом до країв. Після цього гіпс зволожується за допомогою пульверизатора. Такий спосіб застосовуються, коли в сліді, який потрібно скопіювати, присутня вода.

При *комбінованому способі* спочатку застосовують насипний спосіб, а потім, після утворення щільної кірки з гіпсу, її змочують водою, укладають каркас і заливають розчином гіпсу за консистенцією, схожою на сметану.

Також, з метою копіювання сліду в снігу його заливають по паперовому жолобку розплавленою в обезжиреній жерстяній банці сіркою. Сірка миттєво кристалізується. Утворений зліпок чітко відображає найдрібніші деталі сліду підошви взуття, навіть структуру снігу.

Об'ємні сліди ніг (взуття), залишені в сипучих дрібнодисперсних речовинах (піску, борошні, шарі пилу, цементі і т. п.), просочують по периметру сліду клейкою речовиною (канцелярським силікатним клеєм, силіконовим аерозолем, косметичними лаками для волосся тощо), після чого у слід можна залити гіпсовий розчин.

Для копіювання об'ємних слідів ніг (взуття) використовується також силіконові пасти «К», «КЛСЕ-305», «Сіеласт», «СКТН», субстанцію багаторазового використання MikroTrack™ та ін.

Поверхневі сліди ніг (взуття) вилучають за допомогою дактилоскопічної плівки довжиною 30 см., або липкої стрічки типу «скотч».

Результати огляду і вимірювання слідів обов'язково заносяться до протоколу. Рекомендується також робити замальовки як окремих слідів, так і їх доріжок.

Фіксація та вилучення слідів транспортних засобів.
Способами фіксації та вилучення слідів транспортних засобів є: опис у протоколі; фотографування; виготовлення схем, замальовок; копіювання (виготовлення зліпків).

У протоколі огляду необхідно зазначати: постійні орієнтири, що допоможуть встановити місцезнаходження слідів; час їх виявлення; характер, вид і стан ґрунту або покриття дороги, де виявлено сліди; вид слідів (об'ємні, поверхневі); кількість слідів, їх взаємне розташування; ширину кожного сліду; глибину об'ємних слідів щодо поверхні дороги; розмір колії; форму малюнка протектора шин, їх розміри, індивідуальні особливості; довжину сліду одного оберту колеса; довжину шляху гальмування; ознаки напрямку руху; ознаки шляху гальмування і ступінь його відображення.

Після фотографування поверхневі сліди можуть бути скопійовані на спеціально підготовлений фотопапір, плівку або прошкурунену листову гуму. У випадку виявлення слідів на картоні, фанері, папері, одязі потерпілого вони вилучаються в натурі.

З об'ємних слідів транспортних засобів виготовляють зліпки. Для цього можна використовувати гіпс, зліпочні пасти («Л», «СКТН», субстанцію для виготовлення зліпків зі слідів шин MikroTrack™ тощо).

Фрагменти скла загортають у м'яку тканину або папір і упаковують до коробки відповідного розміру.

Під час вилучення часток лакофарбового покриття (далі – ЛФП) необхідно: вилучити максимальну кількість часток ЛФП; зібрані частки зберігати в паперовій, поліетиленовій упаковці або скляній пробірці, яку закривають паперовим, ватним чи марлевым тампоном (не рекомендується застосовувати липку стрічку, оскільки розчинники, що містяться у ній проникають в речовину ЛФП); сліди ЛФП, виявлені на одязі потерпілого, необхідно обшити шматком іншої тканини; необхідно уникати механічного пошкодження об'єктів з метою збереження їх ідентифікаційних ознак. Також робиться контрольне відібрання зразків з чистої поверхні об'єкта-слідоносія.

Фіксація і вилучення слідів знарядь злочину та інструментів. *Способами фіксації слідів знарядь злочину є:* опис у протоколі; фотографування; виготовлення схем; копіювання (виготовлення зліпків).

Фіксація таких слідів здійснюється за загальними правилами в протоколі огляду, де відображається, що зламано, з якого матеріалу виготовлено цей об'єкт, де він розташований, які на ньому пошкодження, їх розміри, контур, форма, механізм утворення, вид слідів, наявність в них сторонніх речовин тощо. Виявлені на місці події знаряддя злочину підлягають ретельному огляду і опису в протоколі. Сліди знарядь злочину та інструментів необхідно сфотографувати за правилами масштабної зйомки. Мікросліди-відображення доцільно фотографувати методом макрозйомки.

Для виготовлення зліпків використовуються різні матеріали: пластилін, гіпс, синтетичні матеріали – пасти «К», «У-4», «СКТН-1», зуболікарські зліпочні маси. Виготовлені зліпки упаковуються та опечатуються.

Дослідження слідів знарядь злочину та інструментів дозволяє з'ясувати механізм злочину, навички злочинця, встановити групову належність знаряддя, що було застосовано, або ідентифікувати його.

ТЕМА 5. КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗБРОЇ, ВИБУХОВИХ ПРИСТРОЇВ І РЕЧОВИН

1. *Поняття, об'єкти і завдання судової балістики*

Судова балістика – це підгалузь криміналістичного зброєзнавства, що вивчає ознаки стрілецької вогнепальної зброї і боеприпасів, закономірності виникнення слідів їх застосування, розробляє засоби і методи збирання та дослідження таких слідів, а також рекомендації щодо розслідування та запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним з використанням вогнепальної зброї.

Об'єктами судової балістики є:

- стрілецька вогнепальна зброя, її частини, деталі та приналежності до неї;
- пристрої, конструктивно схожі з вогнепальною зброєю (ракетниці, стартові, будівельно-монтажні пістолети, зброя для підводного полювання, газові та пневматичні пістолети і револьвери тощо);
- патрони та їх елементи в тому числі зі слідами вогнепальної зброї (гільзи, капсулі, металеві елементи, клейтухи, кулі, шріт, картеч тощо);
- матеріали, інструменти та інші засоби (креслення, записи) для виготовлення зброї або патронів і їх спорядження;
- предмети зі слідами дії вогнепальної зброї (вогнепальні ушкодження та відкладення продуктів пострілу на перепонах від зброї, з якої здійснено постріл).

До основних завдань судової балістики відносяться:

- встановлення властивостей вогнепальної зброї і патронів (наприклад, чи є вилучений у затриманого предмет вогнепальною зброєю?; чи придатна вона до стрільби? тощо);
- встановлення обставин застосування вогнепальної зброї (відстані з якої проведений постріл, напряму пострілу, положення

стріляючого і потерпілого, кількості пострілів, їх послідовність тощо);

- визначення групової приналежності зброї та патронів (наприклад, з якого виду та зразка зброї стріляна дана гільза?);

- ідентифікація зброї та патронів за слідами пострілу (наприклад, чи стріляна гільза, вилучена з місця події з рушниці, яку виявили у підозрюваного? тощо);

- встановлення факту проведення пострілу та характеру нанесених снарядом пошкоджень на предметах зовнішнього середовища (наприклад, чи є пошкодження на предметі вогнепальним?; який калібр зброї, що спричинила дане пошкодження? тощо);

- розробка ефективних криміналістичних технологій та удосконалення існуючих техніко-криміналістичних прийомів і засобів огляду, фіксації, вилучення та дослідження вогнепальної зброї, патронів та слідів їх дії;

- удосконалення правил і рекомендацій з підготовки і призначення експертизи зброї та слідів і обставин її використання в частині дослідження вогнепальної зброї та патронів до неї, розробка і удосконалення рекомендацій з розслідування злочинів, пов'язаних із застосуванням вогнепальної зброї.

2. Поняття і характеристика вогнепальної зброї та боєприпасів до неї

Вогнепальна зброя – спеціально виготовлені пристрої, конструктивно призначені та придатні для ураження цілі на відстані снарядом (куля, шрот, картеч), що одержує направлений рух у стволі за рахунок енергії згоряння порохового чи іншого заряду, і не мають прямого господарсько-побутового, виробничого, спеціального призначення.

Загальні криміналістичні ознаки вогнепальної зброї:

- придатність для ураження цілей, яка визначається за наявністю у пристрою: конструктивної можливості проведення

пострілів із забезпеченням снарядом енергетичних характеристик, достатніх для ураження цілі (від 0,5 Дж/мм²); надійності конструкції, тобто придатності для неодноразового проведення пострілів без руйнування (пошкодження) пристрою (обов'язково витримувати більше одного пострілу під час експериментальної стрільби);

– *призначення для ураження цілей*, при відсутності прямого господарсько-побутового, виробничого, спеціального призначення.

До основних (обов'язкових) **конструктивних ознак вогнепальної зброї** відноситься наявність: ствола; пристрою запирання каналу ствола; пристрою запалення металюного заряду.

Стрілецька **вогнепальна зброя класифікується** за різними критеріями.

За *цільовим призначенням*: бойова (призначена для ураження людини, техніки й споруд в ході бойових дій тощо); мисливська (призначена для ураження тварин і птахів під час полювання); спортивна (призначена для ураження цілей у ході спортивних тренувань і змагань).

За *суб'єктами використання* вогнепальна зброя може бути військова, поліцейська, цивільна, кримінальна.

За *способом виготовлення*: промислового виробництва; кустарного виробництва; перероблена саморобним способом; виготовлена шляхом переробки саморобним способом виробів, що не були вогнепальною зброєю; саморобна вогнепальна зброя.

За *особливостями конструкції, способом керування та утримання*: стандартних видів (зброя історично сформованих стандартних видів зброї, наприклад, пістолет, револьвер, рушниця, гвинтівка тощо); нестандартна (зброя, що не відповідає зброї стандартних видів за деякими показниками, наприклад, обрізи рушниць, гвинтівок тощо); атипова (зброя, що не відповідає зброї стандартних видів за всіма основними показниками).

За *будовою каналу ствола (стволів)* вогнепальна зброя буває нарізною, гладкоствольною та комбінованою.

За *довжиною ствола* зброю поділяють на короткоствольну (довжина ствола до 16 см), середньоствольну (до 55 см) і довго-

ствольну. До короткоствольної, зазвичай, відносять пістолети і револьвери, до середньоствольної – пістолет-кулемети та автомати (штурмові гвинтівки), до довгоствольної – карабіни, гвинтівки тощо.

За калібром вогнепальна зброя поділяється на малокаліберну (нарізна зброя – до 6,5 мм; гладкоствольна зброя – 24 калібр і менше (28, 32), середньокаліберну (нарізна зброя – від 6,5 мм до 9 мм; гладкоствольна зброя – 20–12 калібр) та крупнокаліберну (нарізна зброя – більше 9 мм; гладкоствольна зброя – 10 калібр і більше (8, 4).

Калібр – це величина, що характеризує внутрішній діаметр напрямної частини каналу ствола. Визначається: у нарізній зброї – відстанню між протилежними полями нарізів, у гладкоствольній – числом сферичних куль рівної ваги (діаметр яких відповідає діаметру каналу ствола зброї), відлитих з 1 англійського фунта свинцю, наприклад 12, 20, 28 тощо. Калібр нарізної зброї в Україні та пострадянських країнах обчислюється в міліметрах, в США і Англії – в долях дюйма (наприклад, .22, .223, .38, .357).

За ступенем автоматизації вогнепальна зброя поділяється на неавтоматичну (перезарядження такої зброї проводиться вручну), напівавтоматичну або самозарядну (в якій подача патрона в канал ствола після пострілу здійснюється автоматично, проте для здійснення наступного пострілу потрібно ще раз натиснути на спусковий гачок, а тому вести стрільбу чергами з такої зброї неможливо) та автоматичну (автоматичне перезарядження зброї, при цьому з такої зброї можливо вести стрільбу чергами).

За кількістю споряджених патронів – на однозарядну (в якій після кожного пострілу треба вручну вкладати новий патрон в патронник) та багатозарядну (в ній наявний вузол для подачі патронів в канал ствола, що зберігаються в спеціальних пристосуваннях (магазин, барабан, стрічка, касета).

За кількістю стволів вогнепальна зброя поділяється – на одноствольну та багатоствольну.

За особливостями конструкції – пістолети, револьвери, рушниці, гвинтівки, пістолет-кулемети, автомати, кулемети.

Бойові припаси (патрони стрілецької зброї) – це *пристрої* *одно-разового використання, які призначені для проведення пострілу з вогнепальної зброї й складаються з гільзи, снаряду, метального заряду й запалюючого заряду (капсуля).*

Основними ознаками боєприпасів є: призначення для проведення пострілів; наявність усіх складових частин; надання снаряду достатньої для ураження кінетичної енергії; одноразове використання.

У сучасній стрілецькій зброї застосовуються винятково унітарні патрони, що об'єднують кулю, пороховий (бойовий) заряд і капсуль в одній оболонці – гільзі. У гладкоствольних рушницях застосовуються патрони, які складаються з гільзи, капсуля, порохового заряду, пижів, прокладок, снаряду (куль, шроту, картечі).

Існують наступні **класифікації боєприпасів**: *за цільовим призначенням* – бойові, мисливські й спортивні; *за способом виготовлення* – промислового виробництва; боєприпаси, пристосовані для стрільби з позаштатної для них зброї; саморобні боєприпаси; боєприпаси, перероблені саморобним способом; боєприпаси, споряджені саморобним способом; *за розміщенням ініціюючого складу* – шпилькові, кільцевого запалення, центрального запалення; *за видами зброї, у якій вони використовуються* – пістолетні, револьверні, проміжні, гвинтівкові, кулеметні, рушничні та спеціальні; *за видами каналу ствола зброї, в якій вони використовуються*, – до нарізної, до гладкоствольної, до комбінованої; *за видом снаряда* – кульові, картечні, шротові, з комбінованим снарядом.

3. Характеристика слідів застосування вогнепальної зброї

До слідів застосування вогнепальної зброї відносяться: стріляні снаряди, гільзи, пижі; сліди, що утворюються на стріляних кулях і гільзах; частки речовин, що виникають під час згоряння пороху, і викидаються з каналу ствола під час пострілу; сліди-

ушкодження від снаряда на перешкоді; відкладення кіптяви пострілу на тілі (найчастіше – руках) особи, яка стріляла, на гільзах, кулях, на частинах зброї.

На стріляній кулі розрізняють *сліди*: полів нарізів – «відбиток» граней нарізів і між ними сліди від поверхні полів нарізів; сліди поверхні дна нарізів (іноді їх називають слідами нарізів). Окрім цих слідів на кулі залежно від моделі зброї можуть залишатись додаткові сліди, що виникають в результаті перебування патрону в магазині та під час руху патрону в патронник, а також від дульця гільзи.

Сліди на стріляних гільзах поділяють на три групи: сліди, що утворюються під час заряджання (сліди від загинів магазину; нижньої поверхні затвора; переднього зрізу затвора; патронника; зачепа викидача); сліди, що утворюються в момент пострілу: (сліди від бойка ударника; від патронного упору; стінок патронника та ін.); сліди, що виникають під час видалення гільзи зі зброї (сліди від зачепа викидача; патронника; відбивача; вікна кожуха затвора).

Сліди-ушкодження від снаряда на перешкоді поділяють основні та додаткові. *Основні сліди пострілу* виникають від безпосереднього впливу снаряду на перешкоду. В результаті утворюються *пробоїни* (наскрізні, коли снаряд подолав перешкоду на всю його товщину, або сліпі отвори, коли він зупинився всередині перешкоди); *вм'ятини* (у твердих, частіше металевих об'єктах); *відщепи, відколи* (в дереві, на крихких перешкодах); *сліди рикошету*, що виникають при кутах зустрічі снаряду з перешкодою, яка має значну твердість (цегла, бетон, метал), від 0° до 35° , коли він втрачає свою швидкість, а кут відбивання майже дорівнює куту зустрічі з поверхнею перешкоди. Навколо вхідного отвору спостерігається поясок обтирання, а на шкірі людини – поясок осаднення.

На крихких твердих переполах (цегла, бетон, скло тощо) вихідний отвір більше вхідного. У пластичних переполах, до яких можна віднести метал і дерево, діаметр вхідного отвору близький до калібру кулі. В еластичних виробках (гумові вироби)

вхідний отвір зазвичай менше калібру кулі або ж взагалі відсутній, оскільки еластична перепона розтягується під час проходження кулі, а потім отвір знову стискається, утворюючи точкове пошкодження.

Додаткові сліди пострілу – це наслідки дії порохових газів, їх тиску, полум'я тощо. До них відносяться: відсутність частини тканини («мінус тканина»); сліди обпалення, обвуглювання волокон текстильних тканин, їх скручування, на шкірі людини – опіки; відкладення кіптяви пострілу; відкладення незгорілих порошків; сліди від удару ствола при пострілі в притул (штанцмарка); сліди мастила каналу ствола (виникають навколо вхідного отвору у вигляді дрібноточкових бризок маслянистої речовини).

4. *Поняття, об'єкти і завдання криміналістичного дослідження холодної зброї. Поняття, ознаки та класифікація холодної зброї*

Криміналістичне дослідження холодної зброї – це підгалузь криміналістичного зброєзнавства, що вивчає холодну зброю і конструктивно схожі з нею вироби, сліди їх застосування та розробляє прийоми, методи і засоби збирання та дослідження таких об'єктів з метою розслідування кримінальних правопорушень.

До наукових основ криміналістичного дослідження холодної зброї відносять дані щодо знарядь різних народів, призначених для нанесення тілесних ушкоджень, дані військових наук, мисливствознавства, технології обробки металу та інших галузей знань.

Об'єктами криміналістичного дослідження холодної зброї є:

- холодна зброя, окремі її частини, заготовки та напівфабрикати зброї;
- конструктивно схожі з холодною зброєю вироби;
- матеріали, інструменти та інші засоби (креслення, записи) для виготовлення холодної зброї;

- предмети зі слідами від холодної зброї.

Криміналістичне дослідження холодної зброї дозволяє вирішувати наступні завдання:

- встановлення належності предмета до холодної зброї;
- визначення його належності до певного типу, виду, способу виготовлення.

Холодна зброя – предмети і пристрої, конструктивно призначені та за своїми властивостями придатні для неодноразового завдання тяжких і смертельних тілесних ушкоджень, дія яких заснована на використанні м'язової сили людини та які не мають прямого виробничого або господарсько-побутового призначення.

Загальні ознаки холодної зброї:

- наявність частини (деталі), призначеної для нанесення ушкодження (наприклад, вістря, лезо, шип, ударний вантаж і т. д.);
- наявність пристосування для тримання зброї в руці й огородження її від самоушкодження (наприклад, рукоятка й обмежники ножа);
- достатня механічна міцність конструкції, що дозволяє заподіяти ушкодження за рахунок мускульного зусилля.

Холодна зброя класифікується за різними критеріями.

За конструкцією та способом нанесення тілесних ушкоджень холодна зброя поділяється на:

- зброю *безпосередньої дії* (клинкова, неклинкова, комбінована);
- зброю *опосередкованої дії* (метальна).

Клинкова холодна зброя – предмети та пристрої вражаючим елементом яких є клинок. Клинкова холодна зброя може бути з коротким (до 40 см), середнім (від 40 до 52 см) та довгим (більше 52 см) клинком. Клинок може мати пряму форму і криву (ятагани, шаблі, шашки, деякі кинджали і ножі).

Найбільш поширеними в криміналістичній практиці є зразки *короткоклинкової зброї з руків'ям*: кинджали (військові, мисливські), ножі (військові, мисливські, кримінальні), багнети.

За принципом дії клинкова холодна зброя ділиться на зброю:

- рублячої дії (шаблі, шашки);

- колючої дії (кортики, стилети, багнети, шпаги, рапіри);
- колючо-рублячої дії (ятагани, палаші, мечі);
- колючо-ріжучої дії (кинджали, ножові багнети, ножі).

Неклинкова (ударно-дробильна) холодна зброя – предмети та пристрої, вражаючим елементом яких є ударна частина (частини). До такої зброї відносяться кістені, бойові батоги, кастети, ударні перстні, булави тощо.

Комбінована холодна зброя – предмети та пристрої, в яких в одне конструктивне ціле поєднані вражаючі елементи, характерні для різних типів холодної зброї (наприклад, кастет-ніж з клинком та ударною частиною).

Метальна холодна зброя – предмети та пристрої, які призначені для ураження цілі на відстані. Вона поділяється на:

- *просту метальну зброю* (ураження цілі обумовлене її контактом з предметом, що отримує направлений рух внаслідок безпосереднього прикладання до нього м'язового зусилля людини – металні ножі, сюрікени та ін.);
- *механічну метальну зброю* (ураження цілі обумовлене її контактом зі снарядом, що отримує направлений рух внаслідок прикладання м'язового зусилля людини до механічного пристрою – луки, арбалети, пращі тощо).

За призначенням холодна зброя поділяється на: бойову, мисливську, спортивну, кримінальну.

До *бойової холодної зброї* відноситься зброя, що призначена і придатна для смертельного ураження цілі під час вирішення бойових та оперативно-службових завдань військовими або воєнізованими формуваннями та знаходиться чи знаходилась у них на озброєнні.

До *мисливської холодної зброї* відноситься зброя, призначена і придатна для смертельного ураження (в т. ч. добивання) звіра під час полювання.

До *спортивної холодної зброї* відноситься зброя, що призначена для проведення спортивних змагань та тренувань, параметри і характеристики якої зафіксовані в Правилах змагань.

До *кримінальної холодної зброї* відносяться виготовлені кустарним або саморобним способом предмети та пристрої, призна-

чені для завдання тілесних ушкоджень людині і не мають аналогів серед бойової та мисливської зброї.

За способом виготовлення розрізняють холодну зброю:

- заводського виготовлення;
- кустарну, що виготовляється майстрами-зброярами в кустарних майстернях, за своїми характеристиками близька до заводської зброї, але не відповідає стандартам промислового виробництва;
- саморобну, яка виготовлена та зібрана саморобним способом з деталей і частин цілком саморобного виготовлення чи з використанням окремих деталей і частин зброї та (або) виробів іншого призначення промислового чи кустарного виробництва.

5. Поняття, об'єкти і завдання криміналістичної вибухотехніки. Поняття та класифікація вибухових речовин і пристроїв

Криміналістична вибухотехніка – це підгалузь криміналістичного зброєзнавства, що вивчає вибухові речовини, вибухові пристрої, засоби підриву і сліди їх дії та розробляє прийоми, методи і засоби пошуку, обстеження, знешкодження, огляду, фіксації, вилучення і дослідження вибухових речовин, вибухових пристроїв і слідів вибуху з метою розслідування та попередження кримінальних правопорушень.

Об'єктами криміналістичної вибухотехніки є:

- вибухові речовини (далі – ВР), вибухові пристрої (далі – ВП), засоби підриву, піротехнічні та імітаційні засоби, елементи, що входять до їх складу та залишки після вибуху;
- сліди виготовлення, зберігання і застосування вибухових речовин, засобів підриву і вибухових пристроїв;
- матеріали, речовини, інструменти і пристосування, що застосовувались для виготовлення або ремонту вибухових речовин і вибухових пристроїв.

Практичними **завданнями криміналістичної вибухотехніки** є:

- пошук та виявлення вибухонебезпечних речовин і предметів, їх знешкодження;
- визначення виду ВР чи ВП, в тому числі, підірваного, виду і маси речовини заряду, способу і засобів його підризу, способу приведення в дію та інших характеристик;
- встановлення факту вибуху, виявлення слідів вибухового впливу на предметах речової обстановки місця події, визначення обсягу руйнувань та можливої приналежності окремих осколків, деталей, предметів до ВП;
- встановлення обставин вибуху, реальних і можливих його наслідків (визначення центру вибуху, місця розташування потерпілих та окремих предметів обстановки в момент вибуху, визначення характеру і радіуса ураження при вибуху тощо);
- розробка ефективних криміналістичних технологій та удосконалення існуючих техніко-криміналістичних прийомів і засобів пошуку, обстеження, знешкодження, огляду, фіксації, вилучення, збереження ВР, ВП і слідів їх дії; створення ефективних польових експрес-методів і прийомів диференціації ВП і предметів, які імітують ВП;
- удосконалення експертних методик і засобів дослідження всіх типів ВР, промислових, кустарних і саморобних ВП, слідів їх дії (вибуху), а також методик комплексного медико-вибухотехнічного дослідження слідів впливу вибуху на організм людини і тварин;
- удосконалення правил та рекомендацій з підготовки і призначення вибухотехнічних експертиз, удосконалення рекомендацій з розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з використанням ВР і ВП.

Вибухові речовини – це *індивідуальні речовини або суміші, які в результаті певного зовнішнього впливу (нагрівання, удар, тертя, вибух іншої ВР тощо) здатні до швидкого хімічного перетворення, що супроводжується виділенням великої кількості енергії та утворенням газів.*

Залежно від умов застосування та цільового призначення, виділяють чотири групи ВР:

Ініціюючі (або первинні) ВР – високочутливі ВР, які використовуються для викликання вибухових перетворювань в зарядах інших ВР (капсулях-детонаторах, запалах, електродетонаторах). Особливістю ініціюючих ВР є те, що для їх вибуху потрібен незначний зовнішній вплив (удар, наколювання, тертя, нагрів тощо). До ініціюючих ВР відносяться азид свинцю, фульminat ртуті (гри-муча ртуть), тетранітрорезорцинат свинцю (ТНРС) та тетразен.

Бризантні (вторинні) ВР – відносно менш чутливі та застосовуються як розривні заряди у боєприпасах та у підривних засобах. На відміну від ініціюючих, мають меншу сприйнятливості до зовнішніх впливів. Крім того, горіння вторинних ВР переходить у детонацію лише під час вибуху ініціюючої ВР або через особливі умови: висока температура, велика маса, високий тиск, горіння в замкнутому об'ємі. До бризантних ВР належать: *індивідуальні* ВР: тротил, тетрил, гексоген, октоген, пентаеритриттетранітрат (ТЕН), нітрогліцерин, пікринова кислота; *змішані* ВР на основі аміачної селітри – амоніти різних марок; динамони; детоніти та вугленіти.

Метальні ВР (порохи та ракетні палива) застосовуються, головним чином, для метання снарядів, куль (вогнепальна зброя) та утворення реактивної сили (ракети). Основною формою вибухового перетворювання металевих ВР є стійке горіння, що не переходить у детонацію. До металевих ВР належать порохи та суміші, тверді ракетні палива.

Піротехнічні суміші – використовуються для створення світлового, димового, звукового ефектів під час горіння та являють собою механічні суміші, основними компонентами яких є неорганічні окисники, пальне (органічні або металеві горючі речовини) та в'язка речовина. Застосовуються в боєприпасах освітлювальної, сигнальної, запалювальної дії, а також у різних піротехнічних засобах.

Вибухові пристрої – це промислові та саморобні вироби одноразового застосування, в конструкції яких передбачено створення

вражаючих факторів або виконання корисної роботи за рахунок використання енергії хімічного вибуху заряду вибухової речовини або суміші.

Конструктивними елементами вибухових пристроїв є: заряд ВР; засіб підризу (детонатор); механізм приведення в дію (датчик цілі); корпус.

Вибухові пристрої поділяються на промислового та саморобного виготовлення. У свою чергу, вибухові пристрої промислового виготовлення поділяються на військового та господарського призначення.

До вибухових пристроїв промислового виготовлення військового призначення відносяться: гранати, гранатомети, снаряди, міни, бомби.

До вибухових пристроїв промислового виготовлення господарського призначення відносяться: пристрої для сейсморозвідки, прилади для обробки металів вибухом.

Під саморобним вибуховим пристроєм розуміється ВП, в якого один або декілька елементів конструкції виготовлені або зібрані саморобним способом.

ТЕМА 6. КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ДОКУМЕНТІВ

1. *Поняття, система криміналістичного дослідження документів.* *Поняття та класифікація документів*

Криміналістичне дослідження документів – це галузь криміналістичної техніки, яка вивчає закономірності виникнення, розвитку і становлення специфічних особливостей письмової мови та почерку, що визначають їх індивідуальність, а також слідів як результатів виготовлення та зміни документів і розробляє засоби, прийоми і методи збирання та дослідження вказаних слідів і ознак.

До системи криміналістичного дослідження документів входять:

– криміналістичне дослідження письма:

а) криміналістичне почеркознавство (криміналістичне дослідження почерку);

б) криміналістичне авторознавство (криміналістична ідентифікація автора тексту);

– техніко-криміналістичне дослідження документів.

Документ (від лат. *documentum* – все, що може служити свідченням, уроком, прикладом) – *матеріальний об'єкт, на якому за допомогою знаків, символів та інших графічних елементів зафіксовані відомості про факти, що відбулися чи передбачаються.*

Документи розрізняються за формою (розміром, наявністю певних реквізитів, захисних засобів, відбитків печаток і штампів, матеріалом) та змістом і класифікуються за різними критеріями.

За *способом матеріальної фіксації інформації*: письмові (тексти, цифрові і інші записи, виконані від руки, за допомогою друкарських засобів); графічні (малюнки, схеми креслення); машинні (створені за допомогою комп'ютерної техніки).

За *джерелом походження*: офіційні (походять від державних органів, установ, підприємств, організацій, а також підприємств, установ, організацій і фірм різних форм власності); приватні (походять від приватних осіб).

За *процесуальним значенням*: документи як самостійне джерело доказів; документи як речові докази; документи – зразки для порівняльного дослідження.

Документи як речові докази поділяють на такі, що: є засобами вчинення кримінальних правопорушень (наприклад, відомості на видачу заробітної плати із зазначенням вигаданих осіб); зберігають на собі сліди кримінального правопорушення (наприклад, довідка з підчищеними цифрами дати); є предметом злочинного посягання (наприклад, викрадений паспорт); є засобом приховування кримінального правопорушення (наприклад, інсценування вбивцею самогубства шляхом фальсифікації передсмертного листа).

За *юридичною природою*: справжні документи (повністю відповідають встановленій формі та мають усі передбачені реквізити); підроблені документи (ніколи не мали юридичної сили, оскільки їх зміст чи (або) реквізити не відповідають дійсності, є фальшивими).

2. Поняття криміналістичного почеркознавства.

Поняття і ознаки почерку

Криміналістичне почеркознавство – це підгалузь криміналістичного дослідження письма, що представляє собою систему знань про закономірності формування та розвитку почерку, методи вирішення завдань судово-почеркознавчої експертизи.

Почерк – це зафіксована у рукописі, характерна для кожної людини і заснована на її письмово-рухових навичках, система рухів та інших прийомів, за допомогою яких виконується рукопис.

До ідентифікаційних властивостей почерку належать наступні:

- *індивідуальність* – полягає у своєрідності, неповторності його у різних людей;

- *динамічна стійкість* – полягає у тому, що в різних умовах виконання письма сформовані письмово-рухові навички залишаються незмінними;

- *варіативність* – це стійка видозміна почерку однієї особи, виражена в її рукописах, і є засобом пристосування до різних умов їх виконання;

- *вибіркова мінливість* – здатність письмово-рухових навичок трансформуватися, видозмінюватися під впливом різноманітних факторів.

Індивідуальність почерку проявляється в його **ознаках**, які поділяються на *загальні* та *окремі*.

До загальних ознак почерку відносять ознаки, що:

1. Відображають ступінь та характер сформованості письмово-рухових навичок:

- *виробленість почерку* – рівень володіння технікою письма, що проявляється в здатності особи виконувати рукописний текст у швидкому темпі, стійкими координованими рухами відповідно до загальноприйнятої системи скоропису (висока, середня, мала);

- *складність почерку* – проявляється у конфігурації букв та наближеності їх до прописів (простий, спрощений, ускладнений).

2. Відображають структуру рухів за їх траєкторією:

- *переважна форма букв* (дугова, прямолінійно-дугова, звичайна, кутаста, округлена, змішана);

- *розміри букв* – визначаються за висотою малих букв (малий (до 2 мм), середній (від 2 до 4 мм), великий (понад 4 мм));

- *нахил букв* – визначається за розташуванням відносно вертикалі повздовжніх осей переважної більшості букв (вертикальний, правопохилий, лівопохилий);

- *переважний напрям руху* – характеризує почерк щодо ступеня округлості овальних елементів букв (зокрема, «а», «б», «о», «р», «ф» тощо), напрямів їх виконання, деяких інших елементів (правокружний, лівокружний);

– *розгін почерку* – характеризує відносні розміри ширини і висоти букв (стиснутий (малого розгону) почерк – якщо ширина букв і проміжків між ними є меншою за їх висоту; почерк середнього розгону – приблизна рівність висоти й ширини букв та проміжків між словами; розгонистий (великого розгону) визначають почерк – ширина букв і проміжків між словами більша за висоту);

– *зв'язність почерку* – безперервність виконання певної кількості письмових знаків без відриву письмового приладу від паперу і розташування розривів між буквами (мала зв'язність почерку – безперервне виконання 2–3 букв, середня – 5–6 букв, висока – понад 6 букв);

– *натиск* – загальна інтенсивність і розподіл зусиль на пишучий прилад під час виконання рукопису (сильний – ширина основних штрихів перевищує ширину з'єднувальних штрихів більш ніж удвічі; середній; слабкий – ширина основних штрихів приблизно дорівнює ширині з'єднувальних штрихів).

3. Характеризують просторову орієнтацію (розміщення) рухів. Вони характеризуються розміщенням елементів тексту і дають певне уявлення про навички особи використовувати площину аркушу паперу під час написання окремих частин тексту, що зорієнтовані відносно один одного (наприклад, при виборі місця на аркуші паперу для виконання дати, підпису тощо).

До загальних ознак почерку, що характеризують просторову орієнтацію (розміщення) рухів, відносять: *розміщення звернень, заголовків, дат, надписів, нумерації сторінок відносно основного тексту і величина пробілів між ними; наявність і розташування полів у рукописі; розмір інтервалів між словами і рядками; розміщення рядка письма відносно лінії бланкових граф та розлінованих аркушів; розташування, напрям та форма рядків на нерозлінованих аркушах паперу; розташування розділових і надрядкових знаків відносно слів, лінії рядка; наявність, розміри абзацних відступів за розміром (малі (до 1 см), середні (1–3 см), великі (понад 3 см)); розташування дефісів і знаків переносу відносно середньої лінії буквенного рядка (на лінії, вище чи нижче неї, під кутом).*

До окремих ознак почерку належать:

1. Ознаки, що відображають ступінь і характер сформованості письмово-рухових навичок: *будова букв за ступенем складності* (проста, ускладнена, спрощена); *будова букв за конструкцією в цілому* (друкований або стилізований); *написання одного письмового знаку за типом іншого*.

2. Ознаки, що відображають структурні характеристики рухів: *форма рухів під час виконання букв та їх елементів* (прямолінійна, дугова, петльова, овальна, кругова, звивиста, хвиляста, кутаста, трикутна); *форма рухів під час з'єднання букв та їх елементів* (прямолінійна, дугова, петльова, овальна, кругова, звивиста, хвиляста, кутаста, трикутна); *напрямок рухів під час виконання букв та їх елементів*; *протяжність рухів під час виконання букв та їх елементів* (збільшена, зменшена, однакова); *вид з'єднання рухів під час виконання букв та їх елементів* (суцільний, інтервальний); *кількість рухів під час виконання букв та їх елементів* (збільшена або зменшена відносно норм пропису); *послідовність рухів під час виконання елементів букв*; *спосіб початку та закінчення рухів під час виконання письмових знаків та їх елементів*.

3. Ознаки, що відображають просторову орієнтацію (відносне розміщення) рухів, якими виконуються букви та їх елементи: *розміщення рухів по горизонталі під час виконання букв та їх елементів*; *розміщення рухів по вертикалі під час виконання букв та їх елементів*; *розміщення точок початку, закінчення, з'єднання, перетинання рухів під час виконання букв та їх елементів*; *розміщення рухів під час виконання розділових знаків*.

3. Поняття, об'єкти і завдання криміналістичного автороззнавства. Поняття і ознаки писемного мовлення

Криміналістичне автороззнавство – підгалузь криміналістичного дослідження письма, що вивчає закономірності формування писемного мовлення і розробляє на їх основі методи встановлення

конкретного автора або його особистісних даних (стать, вік, освіта, професія і ін.).

Об'єктом криміналістичного авторознавства є писемне мовлення та загальні (лексико-фразеологічні, синтаксичні, стилістичні, орфографічні, пунктуаційні) й окремі (стійкі мовні порушення, використання певних мовних засобів і ін.) мовні навички, які проявляються в ньому.

Завданнями криміналістичного авторознавства є:

– *ідентифікаційні* (ототожнення особи автора тексту; належність авторства декількох документів одному автору; встановлення чи є автор та виконавець однією або різними особами; встановлення, чи складений документ/текст однією або декількома особами);

– *діагностичні* (встановлення факту навмисного викривлення ознак писемного мовлення; встановлення умов складання тексту документа; загальноосвітній рівень автора тексту, рівень його грамотності і володіння навичками мови; стать, вік, професія, незвичний стан автора тексту; соціолінгвістичний портрет автора тексту тощо);

– *класифікаційні* (місце формування мовленнєвих навичок, рідна мова автора тексту).

Під **писемним мовленням** розуміється *характерна для кожної особи сукупність мовних засобів для письмового викладення своїх думок; вираження думок людини за допомогою різних мовних засобів (синтаксису, орфографії, лексики, пунктуації, стилістики).*

Ознаки писемного мовлення поділяються на загальні та окремі.

Загальні ознаки характеризують писемне мовлення в цілому (володіння навичками пунктуаційного, орфографічного, лексико-фразеологічного, синтаксичного, стилістичного та іншого характеру). До загальних ознак відносяться:

– ступінь володіння писемним мовленням (висока, середня, низька);

– загальний рівень грамотності;

– ступінь розвитку лексичних навичок;

– ступінь розвитку стилістичних навичок.

Окремі ознаки писемного мовлення характеризують індивідуальні сторони, елементи писемного мовлення конкретної людини, що проявляються в стійких лексичних, стилістичних особливостях і граматичних помилках. Такі особливості і є основою для ідентифікації автора певного тексту. До окремих ознак відносяться:

- орфографічні і стилістичні помилки;
- своєрідне виконання розділових знаків, побудова речень;
- формально-логічні навички писемного мовлення, зокрема, інтелектуальні навички сприймання навколишньої дійсності, аргументації, оцінки, акцентуації та ін.

4. Поняття, об'єкти та види техніко-криміналістичного дослідження документів. Види підроблення документів

Техніко-криміналістичне дослідження документів (далі – ТКДД) – це підгалузь криміналістичного дослідження документів, що розробляє засоби і методи визначення способів виготовлення документів, встановлення наявних у них змін та способів їх внесення, виявлення невидимих записів, а також ідентифікації предметів і матеріалів, що використовувалися для виготовлення документів або внесення до них змін.

Об'єкти техніко-криміналістичного дослідження документів:

- документи;
- пристосування для виготовлення документів (повністю чи окремих їх фрагментів) або для внесення змін до раніше виготовлених документів;
- речовини, що використовуються для виготовлення документів або для внесення змін до документів.

Види техніко-криміналістичного дослідження документів:

- дослідження реквізитів документів;

- дослідження матеріалів документів;
- дослідження друкарських форм.

Підроблення документів поділяється на два основні види:

1. *Інтелектуальне підроблення* – полягає у виготовленні документа, правильного з формальної сторони (наявність і правильність усіх реквізитів, застосування оригінальних матеріалів), але дані, вказані в ньому є завідомо неправдивими.

2. *Матеріальне підроблення:*

– *повне* підроблення документа – полягає у його виготовленні шляхом повної імітації справжнього, починаючи з бланку і закінчуючи внесенням відповідних даних;

– *часткове* підроблення документа – полягає у внесенні змін до змісту справжнього документа.

Способи повного підроблення документів: типографський; фотомеханічний; за допомогою кліше (ручного гравірування); копіювання (за допомогою копіювальних машин); малювання.

Способи часткового підроблення документів: підчистка; дописка і додрукування; травлення і змивання; заміна окремих частин документа (в т. ч. переклеювання фотокарток); підроблення відбитків печаток та штампів.

Підчистка – це спосіб зміни первісного змісту документа шляхом механічного видалення текстів, зображень. Під час підчистки текст стирають (гумкою) або зішкрібають гострим предметом (лезом, голкою тощо). Ознаками підчистки є: порушення верхнього шару паперу; зменшення товщини паперу, пошкодження ліній граф або захисної сітки; залишки підчищених штрихів; розпливи барвника в штрихах нового тексту.

Дописка, додрукування – спосіб зміни первісного змісту документа шляхом внесення до рукописного тексту нових слів, фраз або окремих письмових знаків. Ознаками дописки є: нерівномірність проміжків між рядками, словами, буквами у середині слів; зменшений розмір і розгін почерку певної частини тексту; неоднаковий нахил штрихів однойменних знаків; наведення штрихів основного тексту; розходження в інтенсивності, відтінках барвника штрихів та їх копіювальних властивостей.

Ознаками додрукування є: різниця у насиченості та відтінку кольору барвної речовини; неоднакові розміри та конфігурація однойменних літер і цифр; нерівномірні інтервали між літерами і рядками; нерівна лінія рядка; наявність подвійних відбитків знаків; відмінності індивідуальних ознак друкуючого пристрою тощо.

Травлення – це спосіб зміни первісного змісту документа, під час якого здійснюється видалення тексту (повне або часткове) за допомогою хімічних реактивів, що вступають у реакцію з барвником штрихів і знебарвлюють його. Ознаками травлення є: наявність характерних плям від дії хімічної речовини; зміна кольору паперу; знебарвлення лінування і захисної сітки; збільшення ламкості паперу; наявність залишків барвника витравлених штрихів.

Змивання – це спосіб зміни первісного змісту документа, під час якого речовина штрихів тексту видаляється з поверхні документу шляхом застосування розчинників: води, спиртів, водно-спиртових сумішей, ацетону, дихлоретану, диметилформаміду, а також препаратів комбінованої дії: миючих засобів (мило, шампуні, пральні порошки тощо) та засобів для виведення чорнильних плям. Ознаками змивання є: порушення глянцею паперу; шорсткість поверхні; поява пошкодження паперу у вигляді дрібних тріщин; розпливи барвника нових штрихів.

Заміна частин документа полягає в заміні окремих аркушів документа, фрагментів або переклеюванні фотокартки. Ознаками заміни аркушів є: невідповідність порядку нумерації сторінок; розходження у графічних ознаках друкарського шрифту, у малюнку захисної сітки, формі та розмірах лінування; невідповідність аркушів за розміром або якістю паперу; додаткові проколи у місцях кріплення аркушів та ін.

Ознаками переклеювання фотокартки є: відсутність на фотокартці відбитка печатки; розходження у графічних ознаках літер у частинах відбитка на фотокартці та документі; наявність розрізу на фотокартці; наявність сторонньої клеючої речовини тощо.

Підроблення відбитків печаток та штампів полягає у внесенні змін до існуючих або нанесенні нових відбитків. Внесення

змін до існуючих відбитків здійснюється шляхом травлення, змивання або підчищення необхідних ділянок із подальшим нанесенням нових відбитків. Нанесення нових відбитків може здійснюватися як на чистий бланк документа, так і на підготовлену ділянку шляхом видалення початкового відбитку. Відбитки підроблених печаток та штампів наносяться заздалегідь підготовленим кліше потрібного змісту, малюються, монтуються з двох різних кліше, друкуються за допомогою комп'ютерної чи розмножувальної техніки.

Ознаками підроблення відбитків печаток та штампів є: різна будова, форма знаків і дрібних деталей; неоднакові інтервали між літерами та їх асиметричне розташування; неоднакова висота і ширина штрихів літер; наявність граматичних помилок; відсутність особливостей елементів літер, що властиві справжньому кліше тощо.

ТЕМА 7. ІДЕНТИФІКАЦІЯ ОСОБИ ЗА ОЗНАКАМИ ЗОВНІШНОСТІ

1. Поняття, об'єкти і завдання габітології. Елементи зовнішності людини та їх класифікація

Габітологія – це галузь криміналістичної техніки, що вивчає закономірності розвитку та змін зовнішності людини, розробляє засоби, прийоми і методи збирання, дослідження і використання відомостей про зовнішність людини з метою розшуку та ідентифікації осіб, які вчинили кримінальні правопорушення.

Необхідність у встановленні особи за ознаками зовнішності виникає в процесі проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема, пред'явленні для впізнання живих осіб та трупів, під час розшуку і затримання підозрюваних, а також під час експертної ідентифікації особи за фото-, відеозображеннями.

Термін «габітологія» походить від латинського «габітус» – зовнішність і грецького «логос» – вчення.

До наукових засад габітології відносяться положення анатомії, антропометрії, фізіології, біології, генетики, морфології, судової фотографії, положення й методи криміналістичної ідентифікації та діагностики.

Об'єктами габітології є як сама зовнішність людини, так і її різноманітні відображення об'єктивного і суб'єктивного характеру.

Завданнями габітології є:

- вивчення закономірностей, що характеризують природу зовнішності людини;
- розроблення вимог до методів і засобів збирання, дослідження та використання даних про зовнішність людини з метою розслідування кримінальних правопорушень;
- вивчення закономірностей розвитку вчення у зв'язку з логікою процесу поступального руху наукового пізнання.

Зовнішність людини визначається шляхом візуального спостереження.

Зовнішність людини складається з елементів зовнішності. **Елемент зовнішності** – будь-яка частина тіла людини, деталь, прояв функцій її організму або наявний на людині одяг, інші предмети, які вона носить при собі.

Кожен елемент зовнішності, як будь-яка властивість, характеризується певними ознаками.

Всі ознаки зовнішності людини можна розподілити на дві великі групи: *власні* та *супутні*:

1. *Власні* – властиві людині як анатомо-біологічній субстанції, з урахуванням її життєдіяльності:

– *загальнофізичні* – складають фізичний тип людини (стать, вік, антропологічний тип);

– *анатомічні* (морфологічні) – ознаки зовнішньої будови тіла людини, його частин і поверхонь (фігура в цілому, голова в цілому, волосся, обличчя в цілому, чоло, брови, очі, ніс, рот, губи, зуби, підборіддя, вухо, шия, плечі, ноги, руки, спина, груди та ін.);

– *функціональні* – прояви функцій організму людини, що забезпечує певні сторони її життєдіяльності та взаємодію з середовищем (постава, хода, жестикуляція, міміка, мова, спосіб манери, поведінка, звичаї та ін.);

2. *Супутні* – властиві одягу і предметам, які носить людина. Це предмети одягу (головні убори, взуття та ін.); різні речі які мають люди при собі (сумки, портфелі, годинники, прикраси та ін.), а також предмети, що компенсують фізичні недоліки людей (милиці, палиці, окуляри, слухові апарати та ін.).

Властивості ознак зовнішності людини є передумовою її ідентифікації:

– *індивідуальність* – сукупність ознак, що дозволяють індивідуалізувати людину, відокремити від подібних. Індивідуальність проявляється у неповторюваності форм, розмірів, особливостей зовнішніх частин тіла, яким, у свою чергу, притаманна сукупність ознак: розміри, розміщення, форма та ін.;

- *відносна стійкість* – ознаки елементів зовнішності протягом певного періоду розвитку людини залишаються без змін. У межах цього періоду (за нормальних умов) зовнішній вигляд людини не зазнає видимих змін. Крім того, зміни, зазвичай, не наступають раптово, вони обумовлені постійно і безперервно діючими закономірностями розвитку людини;

- *рефлекторність* – здатність зовнішнього вигляду достовірно відображатись на різних носіях інформації. Якщо дотримуватися правил відображення зовнішнього вигляду, характеристики зображених ознак будуть відповідати дійсним їх значенням.

Ідентифікаційне значення окремих ознак залежить від частоти повторюваності у різних людей. Чим рідше зустрічається будь-яка ознака, тим більше її ідентифікаційне значення. Найбільш значимими є анатомічні ознаки, що засновані на кістково-хрящовій основі голови і обличчя.

Функціональні ознаки можуть змінюватись, однак серед них можуть бути досить стійкі, що обумовлені особливостями анатомічної будови (наприклад, кульгавість, шепелявість, заїкання та ін.).

Супутні ознаки використовуються під час розшуку підозрюваних «за гарячими слідами».

Окрему групу ознак зовнішності складають:

- особливі прикмети;
- яскраві ознаки зовнішності.

Особливі прикмети – зовнішні ознаки, які рідко зустрічаються і являють собою відхилення від нормальної морфологічної будови. Вони можуть бути вродженими чи набутими (вкорочена нога, зрощені пальці, викривлення хребта, сліди віспи, очі різного кольору, косоокість, наявність більма та ін.).

Яскраві ознаки зовнішності – розташовані на відкритих частинах тіла, порівняно рідко зустрічаються, легко виявляються у звичайних умовах і швидко запам'ятовуються, кидаються в очі.

До яскравих ознак зовнішності можливо віднести:

- *татування* – нанесення малюнку наколюванням та втиранням під шкіру фарби;

- *пірсинг* – проколювання шкіри на вухах, крилах носа, губах, бровах, на язичку з наступним всовуванням в отвір предметів;
- *шрамування* – спеціальне нанесення розрізів на шкіру, в результаті загоювання яких утворюються рубці у вигляді малюнків або візерунків;
- *таврування* – нанесення на шкіру термічних, хімічних, іноді електричних опіків, які несуть у собі певний малюнок або візерунок.

2. Словесний портрет

Словесний портрет – це криміналістичний метод опису зовнішності людини за певною системою, з використанням спеціальної термінології, з метою криміналістичної реєстрації, розшуку і ототожнення живих осіб і трупів.

Принципи опису зовнішності людини за методом словесного портрету:

- *достовірність* – описувати необхідно тільки ті елементи, деталі, що безсумнівно сприйняті органами чуття (не можна долучати до опису елементи, деталі і ознаки які не були побачені);
- *повнота опису* – включає всебічне дослідження частин тіла, елементів, деталей, ознак зовнішності людини у фас та профіль (елементи описуються за 3, 5, 7-членною градацією, за ознаками та їх характеристиками);
- *конкретність* – під час опису необхідно уникати загальних назв, конкретно зазначати частину тіла, елемент, деталь, ознаку та їх характеристики;
- *використання спеціальної термінології та єдиних понять* – необхідно використовувати загальноприйнятую термінологію і єдині поняття, щоб уникнути розбіжностей та непорозумінь;
- *науковість* – під час встановлення, фіксації чи дослідження ознак зовнішності, доцільно використовувати сучасні досягнення науки (зокрема, комп'ютерні технології).

Правила опису зовнішності людини за методом словесного портрету:

- визначення ознак зовнішності повинно здійснюватися відносно нормального положення голови і тіла людини;
- опис здійснюється послідовно від загального до окремого, спочатку характеризуються елементи зовнішності в цілому, а потім їх частини;
- ознаки окремих елементів описують за принципом «зверху донизу»;
- положення ознаки визначається відносно умовних вертикальних і горизонтальних ліній, площин, сторін тіла, точок, а також інших елементів взаємопов'язаних цією ознакою;
- рухи описуються з урахуванням швидкості, рівномірності, симетричності;
- елементи зовнішності характеризуються як в положенні в анфас так і в профіль;
- супутні елементи характеризуються за їх виробничими і експлуатаційними ознаками;
- у зовнішності людини виділяють особливі прикмети та яскраві ознаки.

Послідовність опису зовнішності людини за методом словесного портрету:

- загально-фізичні ознаки – стать, вік, антропологічний тип;
- анатомічні ознаки;
- функціональні ознаки – постава, хода, жестикуляція, артикуляція, міміка, мова, спосіб манери поведінки, звички;
- одяг, прикраси та інші предмети.

Орієнтовна схема опису анатомічних ознак зовнішності людини:

1. Фігура в цілому: зріст; будова тіла.
2. Голова: розміри; форма.
3. Обличчя: форма анфас; форма у профіль; колір; тип.
4. Лоб: висота; ширина; положення у профіль; форма.
5. Брови: форма; положення; взаємне положення; висота; ширина; довжина; густина; колір.

6. Очі: форма очної щілини; довжина очної щілини; ступінь відкриття ока; положення; виступання очних яблук; ступінь нависання верхньої повіки.

7. Ніс: довжина; ширина; виступання; положення основи носа; ширина перенісся; форма спинки носа; ширина спинки носа; форма кінчика носа; ширина кінчика носа; форма нижніх країв крил носа; висота крил носа; вираженість складки крил носа; положення крил носа; величина ніздрів носа; форма ніздрів носа.

8. Рот: розмір; контур ротової щілини (контур лінії змикання губ); положення кутів рота; глибина носогубної западини; ширина носогубної западини; загальне виступання губ; відносне виступання губ; висота верхньої губи; ширина кайм губ; співвідношення ширини кайм губ; форма кайми верхньої/нижньої губи; розмір зубів.

9. Скули: розмір.

10. Щоки: форма.

11. Шия: довжина (висота); товщина; положення; вид поверхні.

12. Шкіра: вид шкіри; стан шкіри.

Опис функціональних ознак зовнішності людини:

1. Постава – звичне положення тулуба і голови (звична поза людини): положення голови щодо тулуба (відхилена вбік, нахилена вперед, відкинута назад); положення тулуба стосовно вертикалі (спина пряма, сутула, згорблена).

2. Хода – сукупність звичних автоматичних рухів під час ходьби як прояв певного динамічного стереотипу, що сформувався у людини: розмір кроку; ширина кроку; темп; вид (м'яка, важка, хитка, врозвалку, підстрибуюча); кульгавість; положення рук під час ходьби (розмахування рук, руки в кишенях).

3. Жестикуляція – комплекс рухів рук, плечей (іноді голови) людини, якими вона супроводжує свою мову, щоб додати їй більшої виразності: темп (швидка, повільна); виразність (оживлена, енергійна, млява); характер жестів і їх зміст.

4. Міміка – рух м'язів і елементів обличчя, що змінюють його вираз залежно від емоційного стану людини: розвинута або маловиразна (підняття брів, кусання губ і т. п.).

5. Мова. Стосовно мови характеризують як дані, що відносяться до мови, так і дані мовного механізму. В першому випадку відзначають: мови, на яких говорить людина, і яка є для неї рідною; діалект; акцент; особливості вимови; побудова фраз; вживання жаргонних слів; засміченість мови.

Відносно мовного механізму відзначають: темп (повільний, швидкий); характер (мова – спокійна, збуджена); особливості мови (гаркавість, шепелявість, гугнявість та ін.); тембр (бас, баритон, тенор, альт, дискант); сила (голос – слабкий, середній, сильний) і чистота (голос – чистий, хрипкий, глухий, сиплий).

6. Манери (звички) поведінки – формуються в процесі життєдіяльності людини і проявляються в одноманітному (зазвичай автоматичному, неконтрольованому) виконанні певних дій: потирання долонь; переступання з ноги на ногу; манера прикурювати, вітатися і т. п.

3. Суб'єктивний портрет

Суб'єктивний портрет – це матеріалізоване зображення обличчя і фігури людини, виготовлене відповідно до уявлення очевидця про зовнішність зображуваного.

Суб'єктивний портрет може бути виготовлений самим носієм уявного образу, наприклад, очевидцем, що спостерігав подію кримінального правопорушення, або за його показаннями іншою особою, зокрема, спеціалістом (криміналістом, художником).

Суб'єктивні портрети поділяють на чотири види: мальований; мальовано-композиційний; фотокомпозиційний; комп'ютерно-композиційний.

Мальований суб'єктивний портрет є штриховим або напівтоновим малюнком обличчя, фігури людини.

Мальовано-композиційний портрет виготовляється із задалегідь підготовлених, стандартних типізованих малюнків елементів обличчя, зібраних у спеціальних комплектах. Зображення елементів обличчя з комплекту обираються і вносяться до портрету за

вказівкою очевидця. Завершений мальовано-композиційний портрет виглядає як штриховий малюнок.

Фотокомпозиційний портрет виготовляється із фрагментів фотознімків різних людей за допомогою спеціального технічного пристрою (наприклад, ПКП-2). Даний метод був запропонований ще в 50-х роках минулого століття.

Комп'ютерно-композиційний портрет. В останні десятиліття створені спеціалізовані комп'ютерні комплекси, обладнані відповідною периферією і спеціалізованими програмами для отримання композиційних портретів. Бази даних формуються або з малюнків елементів чоловічих і жіночих облич, або фотографічних елементів таких облич. Дані комп'ютерні системи виготовлення суб'єктивних портретів розраховані також на використання в комп'ютерних системах обліку за ознаками зовнішності.

Під час виготовлення суб'єктивних портретів потрібно дотримуватися наступних рекомендацій:

- вчасно виготовляти суб'єктивні портрети (упродовж 2-3 днів після вчинення кримінального правопорушення, при роботі з дітьми – до 1 дня);
- враховувати роль очевидця в події, яка стала приводом для складання суб'єктивного портрета (свідок, потерпілий, співучасник);
- враховувати особливості виду кримінального правопорушення (шахрайство, розбій, вбивство, ДТП та ін.);
- ретельно аналізувати об'єктивні і суб'єктивні фактори формування і збереження уявного образу (час контакту, відстань, погодні умови, уява, зорова пам'ять, мислення);
- налагоджувати і підтримувати психологічний контакт з очевидцем;
- створювати сприятливі умови для спілкування з очевидцем;
- залучати до роботи зі складання суб'єктивного портрета, за потреби, інших спеціалістів (педагога, психолога);
- неприпустимо складати суб'єктивний портрет за участю кількох очевидців одночасно.

Всю роботу зі складання суб'єктивних портретів поділяють на етапи.

Перший етап – попередній. Тут вирішуються наступні завдання: одержання від ініціатора розшуку максимальних відомостей про очевидця; підготовка до роботи з останнім на основі наявних даних (зокрема, роль очевидця – потерпілий, учасник тощо).

Другий етап – бесіда з очевидцем. Завданнями цього етапу є: встановлення психологічного контакту з очевидцем; активізація процесів пам'яті очевидця щодо відтворення образів. При цьому важливо дотримуватися наступних криміналістичних рекомендацій:

- під час знайомства з'ясувати ім'я очевидця, не забувати в процесі складання портрета звертатися до свідка-очевидця на ім'я;
- проявляти ввічливість, бути уважним;
- перед початком складання суб'єктивного портрета, використати фрази, спрямовані на підвищення в очевидця впевненості в успішному результаті роботи;
- конкретно спрямовувати розповідь очевидця (унікати деталей і подробиць, що не стосуються справи);
- використовувати вислови «я Вас розумію», «добре», «у Вас добра пам'ять», «у нас вийде гарний портрет», виявляючи щирі зацікавленість в успішному результаті;
- якщо відтворення зорових образів ускладнено, то можна використати відтворення емоційного фону очевидця під час події;
- після розповіді очевидця дати йому «відпочити», спрямувавши розповідь на особисті теми (професія, рід занять);
- зробити комплімент щодо професії очевидця.

Третій етап – виготовлення суб'єктивного портрета. Його завданнями є: підтримання встановленого з очевидцем психологічного контакту; активізація мисленневих процесів очевидця щодо детального відтворення зорових образів; одержання органічного (природного) зображення розшукуваної людини; забезпечення типажної подібності суб'єктивного портрета з реальною особою.

При цьому, важливо дотримуватися наступних криміналістичних рекомендацій:

- орієнтувати пам'ять очевидця на типажну подібність з відомими людьми;
- починати роботу з тієї частини обличчя, яку очевидець, на його думку, запам'ятав найкраще;
- порівнювати форми елементів обличчя з відомими геометричними фігурами; у випадку ускладнення процесу відтворення зорових образів – використати відтворення емоційного фону очевидця під час події за допомогою контрастних запитань (наприклад, «ніс довгий чи короткий?»);
- пропонувати очевидцеві олівець для малювання (якщо йому важко описати словами);
- використовувати вислови, що схвалюють спільну роботу;
- в процесі домальовування суб'єктивного портрета, періодично погоджувати свою роботу з очевидцем за допомогою запитань: «Стало краще чи гірше?», «Що, на Ваш погляд, потрібно змінити?»;
- уникати зайвої деталізації зображення.

ТЕМА 8. КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗВУКОВИХ СЛІДІВ

1. Поняття і властивості звукових слідів

Практично вся життєдіяльність людини відбувається у світі звуків. Звукове середовище – це сукупність звукових слідів, одночасно генерованих різними джерелами.

Кримінально протиправна діяльність як своєрідний різновид людської діяльності відбувається в матеріальному середовищі, де кожен об'єкт є джерелом звукових слідів, якщо він потрапляє в сферу енергетичної взаємодії.

Звук виникає внаслідок коливань фізичного тіла: голосових зв'язок, верстата, струн, двигуна. Тіло, що коливається, створює хвилі, які, поширюючись у газах, рідинах, твердих об'єктах, сприймаються органами слуху як певний звук.

З фізичного боку, **звуковий слід** – це *пружний коливальний рух якогось об'єкта*. Тобто звук являє собою миттєву зміну в матеріальному середовищі і подібно до інших матеріальних слідів реально існує і його можна зафіксувати технічними засобами. Фізичне тіло, яке генерує звук називають *джерелом звуку*.

При цьому необхідно відрізнити звуковий слід як коливальний рух матеріального середовища від його відображення, наприклад, на магнітній стрічці або у цифровій формі. Магнітний або цифровий слід – це всього лише перетворене, закріплене на матеріальному носії механічне коливання джерела звуку в конкретний момент.

Джерелом звуку є певне фізичне тіло або середовище в будь-якому стані (рідкому, твердому, газоподібному), яке під дією сили (прикладеної енергії) здійснює коливальний рух, що відображається в матеріальному середовищі, зокрема в повітрі, у вигляді пружних хвиль, що сприймаються людиною як звук. Тому *джерелами звуку* є всі матеріальні об'єкти органічної та неорганічної природи, які *умовно поділяються на групи*:

- люди (звукова мова, немовні звуки);

- живі організми (звуки тварин, птахів, комах тощо);
- неживі об'єкти та їх системи (звуки музичних інструментів, працюючих верстатів, агрегатів, транспорту, знарядь злому, пострілу тощо);
- явища природи (звук грому, шум водоспаду, горіння, морських хвиль тощо).

Особлива природа звукових слідів обумовлює їх властивості, які є важливими для їх криміналістичного дослідження: *динамічність, розсіюваність, подільність і здатність до відбиття.*

Динамічність означає рухливість звукового сліду. Оскільки звук – це хвиля, яка у повітрі рухається зі швидкістю 340 м/с, а у твердих тілах до 6000 м/с, то звуковий слід у певній точці – це певний енергетичний стан, миттєва зміна. Після проходження звукової хвилі об'єкт припиняє коливальний рух, тобто приходить у первісний стан.

Таким чином, звуковий слід – явище рухливе і миттєве. Звуковий слід постійно переміщується, віддаляючись при цьому від джерела звуку. Так, наприклад, звук дзвону особами, які перебувають на різних відстанях від нього, буде сприйнятий у різний час: спочатку його почує ближній спостерігач, а потім, по черзі, інші. Коли ж звукова хвиля дійде до останньої особи, то перша вже не буде чути звук, оскільки звукової хвилі в даній точці вже не буде.

Якщо джерело постійно генерує звук, то звукова хвиля одночасно перебуває в точках як ближнього, так і найвіддаленішого спостерігачів, і звуковий слід при цьому триваючий. Наприклад, шум водоспаду, тривалий гудок сирени – все це приклади тривалої (безупинної) генерації звукової хвилі.

Розсіюваність – це властивість звукових слідів поширюватися в навколишньому середовищі. При цьому в однорідному середовищі звукова хвиля поширюється з однаковою швидкістю в усіх напрямках. Однак по мірі віддалення від джерела звуку енергія звукової хвилі зменшується, і на певній відстані хвиля згасає, тобто звуковий слід практично розсіюється, зникає. Тому для фіксації звукових слідів приймач необхідно розташовувати ближче

до джерела звуку. Штучні та деякі природні джерела утворюють звукові хвилі спрямованої дії. Вони мають велику інтенсивність і поширюються у певному напрямі. Тому для їх фіксації треба прогнозувати місце знаходження джерела.

Подільність – це така властивість звукових слідів, яка дозволяє «розділити» їх на частини, що характеризуватимуть джерело звуку як ціле, оскільки звукові сліди рухливі та не зафіксовані в конкретній точці. Наприклад, якщо помістити на різних відстанях від джерела звуку декілька приймачів і зафіксувати той самий звуковий слід людини декілька разів, то зі сліду буде одночасно отримано декілька «копій» – фонограм, що однаково відображають звуковий слід. За своїм інформаційним значенням отримані фонограми будуть однакові. Відмінні ознаки можуть виникнути лише внаслідок різної якості приймачів, відстані, зовнішніх перешкод у каналі передачі.

Здатність до відбиття – це така властивість звукових слідів, яка дозволяє передавати звукові сліди з одного місця в інше за допомогою спеціального відбивача.

Крім перелічених, звукові сліди, як різновид фізичного руху, характеризуються ще низкою властивостей, а саме: довжиною хвилі, частотою коливань, амплітудою, періодом коливань. За довжиною хвилі звуки поділяють на короткохвильові – ультразвуки, і довгохвильові – інфразвуки.

Звукові сліди за своєю природою та властивостями відрізняються від так званих «традиційних» слідів, що обумовлює певні технічні та тактичні особливості їх збирання з метою подальшого використання в розслідуванні кримінальних правопорушень.

Розрізняють два способи фіксації звуку: *органолептичний* та *технічний*.

При *органолептичному* способі фіксації використовуються біологічні приймачі – органи слуху людини. Зафіксований в такий спосіб звуковий слід являє собою суб'єктивний образ – «слід пам'яті». Такі звукові сліди можуть використовуватися, наприклад, ході слідчої (розшукової) дії – пред'явлення для впізнання за голосом. Фіксація звукових слідів *технічним* способом

називається звукозаписом. Для звукозапису застосовуються різні технічні пристрої, які називаються звукозаписуючою апаратурою, а для відтворення отриманої фонограми використовується звуко-відтворююча апаратура. Сутність звукозапису полягає в перетворенні звукової хвилі на енергетичний сигнал, що закріплюється на матеріальному носії.

2. Загальні положення фоноскопії

Фоноскопія – це галузь криміналістичної техніки, яка вивчає закономірності виникнення та фіксації звукових слідів, а також засоби та методи їх дослідження під час розслідування кримінальних правопорушень.

Особливістю фоноскопії як галузі криміналістичної техніки є те, що вона досліджує звукові сліди як джерела доказів, тобто об'єкти її дослідження причино пов'язані з подією кримінального правопорушення.

В системі криміналістики фоноскопія представляє сукупність знань, що утворюють окрему криміналістичну теорію.

Термін «фоноскопія» з'явився та використовувався для позначення криміналістичних ідентифікаційних досліджень особи за усним мовленням. Згодом зміст терміну розширився і почав охоплювати також дослідження будь-яких звукових сигналів та матеріалів їх фіксації.

У другій половині XIX сторіччя завдяки розвитку наукових знань людству відкрилася природа формування голосу і мовлення людини, а також з'явилися можливості механічної фіксації звуку.

З розвитком звукозписуючої техніки, способів дослідження звуку спектральними методами з'явилася реальна можливість використовувати результати аналізу мовлення і голосу людини в розслідування кримінальних правопорушень.

В 60-х роках XX сторіччя завдяки розвитку таких галузей наукових знань, як акустика, теорія мовотворення і мовосприйняття, інформатика, цифрова обробка сигналів, лінгвістика, фонетика

тощо, – зароджується новий напрям експертних досліджень – фоноскопія, сутність якого зводилася до використання у доказуванні звукових слідів, головним чином, голосу і мовлення людини.

Спочатку для проведення фоноскопичних ідентифікаційних досліджень, пов'язаних із встановленням індивідуальної totoжності осіб, голос і мовлення яких були записані на спірній і порівняльній фонограмах, використовувалася так звана «видима мова» – динамічна спектрограма з тривимірним зображенням на ній змін амплітуди і частоти в часі. Такі спектрограми, як і відбитки пальців рук, вважалися спочатку відбитками голосів конкретних осіб. Однак надалі було помічено, що динамічні спектрограми залежать від амплітудно-частотних характеристик засобів звукозапису, характеристики мікрофона, характеру перешкод та безлічі інших факторів. Більш того, динамічні спектрограми, особливо в нижній частині частотного діапазону, мали варіативні мовні ознаки, що свідчило про їх невелику інформативність для ідентифікації. Все це спонукало фахівців в галузі судової акустики до пошуку інших фізичних та лінгвістичних ознак звукових слідів для ідентифікації людини за голосом та мовленням.

Таким чином, на сьогоднішній день фоноскопія є однією з порівняно нових розвинутих галузей криміналістичної техніки. Вона охоплює дослідження: зафіксованих слідів звуку, джерел звуку, засобів виявлення і фіксації слідів звуку, засобів обробки, зберігання та передачі звукових сигналів.

Питання ідентифікації особи за голосом та мовленням, зафіксованих за допомогою технічних засобів, вирішуються в межах проведення відповідних судових експертиз.

Судові експертизи відео-, звукозапису проводяться за такими напрямками відповідно до експертних спеціальностей:

- 1) технічне дослідження матеріалів та засобів відео-, звукозапису;
- 2) дослідження диктора за фізичними параметрами усного мовлення, акустичних сигналів та середовищ;
- 3) лінгвістичне дослідження усного мовлення.

Об'єктами досліджень експертизи відео-, звукозапису є:

- фонограми (запис звукових слідів), зафіксовані на матеріальних носіях;
- відеограми (запис сигналів зображення), зафіксовані на матеріальних носіях;
- відеофонограми (запис сигналів звуку та зображення), зафіксовані на матеріальних носіях;
- власне матеріальні носії;
- технічні засоби запису та відтворення звуко- та відеосигналів.

Звуко- та відеосигнали можуть бути зафіксовані у цифровій формі та у вигляді магнітних сигналів на відповідних матеріальних носіях.

Під час проведення експертизи матеріалів звуко- та відеозапису вирішуються ідентифікаційні та діагностичні завдання.

Для ідентифікаційних досліджень голосу та мовлення людини на вирішення експерта можуть ставитися запитання:

- чи належать голос та мовлення особи на наданій фонограмі (відеофонограмі) конкретній особі, зразки голосу та мовлення якої надані на дослідження?
- одній чи різним особам належать голос та мовлення у наданих фонограмах (відеофонограмах)?
- чи одна і та сама особа бере участь у розмовах, зафіксованих у наданих на дослідження фонограмах (відеофонограмах)?

Для діагностичних досліджень голосу та мовлення людини на вирішення експерта можуть ставитися запитання:

- скільки осіб брало участь у розмові, зафіксованій на наданій на дослідження фонограмі (відеофонограмі)?
- чи є у мовленні особи, зафіксованому на наданій на дослідження фонограмі (відеофонограмі), ознаки читання тексту?
- яким голосом за висотою (група чоловічих чи жіночих голосів) промовлене мовлення у наданій на дослідження фонограмі (відеофонограмі)?
- якими є характеристики голосу диктора, який здійснює анонімне повідомлення у фонограмі, наданій на дослідження?

Ідентифікаційні дослідження технічних засобів звуко- та відеофіксації дозволяють ототожнити технічні пристрої, за допомогою яких зроблені відповідні фонограми та відеограми.

В ході діагностичних досліджень технічних засобів звуко- та відеофіксації вирішуються питання щодо: встановлення технічних характеристик засобів та умов виготовлення звуко- та відеограм; наявності ознак монтажу наданих відео- та фонограм; оригіналом чи копією є надані відео- та фонограми; відповідності наявному на відеограмі звуку зображенню; чи зазнавали змін надані на дослідження відео- фонограми тощо.

3. Технічні і тактичні особливості звукозапису

Запис звуку на матеріальний носій та створення фонограм називається *звукозаписом*. Сутність звукозапису полягає в тому, що звуковий слід, взаємодіючи з технічним пристроєм, збуджує в його приймачі синхронні джерела звуку коливання, які різними методами перетворюються на більш потужні енергетичні сигнали, що закріплюються на матеріальному носії.

За способом перетворення і закріплення енергетичних сигналів звукозапис поділяється на: *механічний, магнітний, оптичний і цифровий*.

Механічний звукозапис здійснюється складними технічними пристроями, що перетворюють механічні коливання одного середовища (газоподібного) на об'ємні зміни іншого середовища (твердого – грамплатівка, компакт-диск тощо). Відтворення такої фонограми відбувається на основі механічного принципу (патефон) або електричного (електрофон).

Основу *магнітного звукозапису* становить явище залишкового намагнічування носія, що рухається поблизу магнітного поля записуючої головки. Для магнітного запису як матеріальний носій використовується магнітна стрічка, сталевий дріт, магнітні диски, барабани. Магнітна стрічка являє собою синтетичну лавсанову основу, на яку нанесений тонкий магнітний шар.

Сутність *оптичного запису* полягає в тому, що механічний звуковий сигнал перетворюється на оптичний, який спеціальним пристроєм записується на світлочутливий носій. Оптичний запис має декілька різновидів, але всі вони є аналоговими, тобто пишуть безперервний сигнал, тому такий звукозапис має багато недоліків.

Сутність *цифрового звукозапису* полягає в тому, що цифровий пристрій перетворює аналоговий звуковий сигнал на дискретний, який записується цифровим кодом. Цифровий запис має надвисоку якість, на нього не впливають перешкоди апаратури, а матеріальний носій фонограми є надзвичайно компактним. Цифрова фонограма легко переноситься з носія на технічні пристрої, що дозволяє досліджувати, розмножувати, зберігати та перетворювати її значно легше, ніж фонограми, отримані в інший спосіб.

Якщо звукові сліди (мова правопорушника, потерпілої особи) фіксуються на матеріальному носії, то вони накладаються на фон звукового середовища. Аналізуючи зафіксоване звукове середовище, можна одержати додаткову інформацію, що проливає світло на такі обставини, які не знаходять відображення в так званих «традиційних» матеріальних слідах. У зв'язку з цим в таких випадках, під час огляду місця події, треба здійснювати пошук джерела звукових слідів, що іноді зберігаються на місці події, хоча самих звукових слідів на місці події вже немає.

Звукозапис широко використовується під час розслідування кримінальних правопорушень з різною метою: як додатковий спосіб фіксації криміналістично значущої інформації; для отримання порівняльних зразків; з метою психологічного впливу на особу тощо.

На етапі досудового розслідування можуть виникати наступні ситуації:

- джерело звуку відоме, і ним може управляти слідчий (наприклад, фіксація слідчих (розшукових) дій);
- джерело звуку відоме, але ним неможливо управляти (наприклад, запис явищ природи (грім, звук прибою), або роботи

механізмів (звук гальм транспортного засобу, звук двигуна) тощо);

– джерело звуку невідоме, і ним неможливо керувати (наприклад, запис переговорів диспетчерів з екіпажами повітряних чи водних транспортних засобів, шуму та хуліганських дій на вулиці).

В кожному випадку застосовуються різні тактичні прийоми під час здійснення звукозапису, що спрямовані на максимальне закріплення звукових слідів з метою їх подальшого використання як доказів.

В першій ситуації, коли джерелом звуку можна управляти, місце запису звуку обирає слідчий, частіше за місцем проведення слідчої (розшукової) дії. Приміщення повинно бути відносно ізольованим від сторонніх шумів. Попередньо необхідно обрати місце розташування джерела звуку та приймача, спробувати здійснити звукозапис. Потім розташувати джерело звуку (особу) перед мікрофоном і проводити звукозапис. Якщо в процесі звукозапису джерело звуку рухається, то використовується радіо- чи виносний мікрофон. При цьому, за необхідності, відтворюються всі звукові сигнали, що мали місце в дійсності, коли розвивалася подія, яка перевіряється (наприклад, під час слідчого експерименту).

Звукозапис у ситуації, коли слідчий не може управляти джерелом звуку, здійснюється в двох технічних режимах: черговому і пороговоочікуваному.

Для запису в черговому режимі приймач розташовується у місці ймовірної появи джерела звуку (на робочому місці чи у житловому приміщенні підозрюваної особи; в місці, де передбачається вчинення кримінального правопорушення). Приймач (певний технічний засіб) включають, і ведеться безперервний звукозапис. Можливий й інший варіант (пороговоочікуваний): приймач вмикається дистанційно на певний часовий проміжок (протягом робочого дня в організації, а на ніч вимикається). При цьому фіксуються всі звукові сліди в межах чутливості технічного засобу, що використовується.

У ситуаціях, коли джерело звуку виникає раптово (припинення кримінального правопорушення, затримання особи) звукозапис

ведеться в черговому режимі. Працівник правоохоронного органу повинен відразу увімкнути технічний засіб звукозапису, як тільки вважає, що може статися конфліктна ситуація, яка в подальшому може бути використана проти нього: опір законним вимогам працівника поліції; заподіяння особою, яка затримана і доставляється до органу досудового розслідування, тілесних ушкоджень з метою подальшого звинувачення поліцейських у катуванні; провокаційні чи образливі висловлювання в сторону працівників правоохоронних органів під час здійснення ними охорони громадського порядку тощо.

В подальшому такі фонограми є важливим джерелом фактичних даних, що спростовують неправдиві показання затриманих осіб, що до них застосовували недозволені методи затримання, катування, тиск тощо.

Сучасні технічні засоби дозволяють здійснювати звукозапис з телефонного трафіку, телевізійних та телекомунікаційних систем та їх частин як контактено – шляхом безпосереднього підключення, так і дистанційно – шляхом зняття звукових коливань з різних об'єктів (шибок, тонких стінних перегородок, працюючих агрегатів тощо).

ТЕМА 9. КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СЛІДІВ ЗАПАХУ

1. Поняття і властивості слідів запаху

Запах – це матеріальне утворення, яке являє собою певну речовину (речовини), що перебуває у газоподібному агрегатному стані. Запах – це природна властивість всіх матеріальних тіл, як природного, так і штучного походження.

У фізичному розумінні запаховий слід – це частки (молекули) будь-якої речовини, які знаходяться в оточуючому середовищі внаслідок безперервного переходу тіла з твердого або рідкого стану в газоподібний. Відокремлені молекули змішуються з повітрям і утворюється слід запаху. Слід запаху може утворюватися і у воді, коли відокремлені молекули потрапляють у воду.

В механізмі утворення запахових слідів приймають участь два види об'єктів: *джерела слідів запаху* та *сліди запаху*.

Джерелами слідів запаху є всі матеріальні об'єкти живої і неживої природи, що перебувають у твердому, рідкому і газоподібному стані. Але, оскільки запах у фізичному розумінні являє собою об'єкт, що перебуває у газоподібному стані, то слід запаху від цього об'єкта відображає ознаки і властивості джерела запаху в цілому.

Особливу групу джерел запаху являють собою тварини, птахи, риби, комахи, для яких запах слугує засобом спілкування, засобом захисту своєї території.

Людина є найбільш складним та багатогранним джерелом запаху, а запах конкретної особи є її так званим «хімічним підписом», за яким людину можна не лише ідентифікувати, але й встановити відомості про її побут.

Сліди запаху – це молекули фізичних тіл, що перебувають у газоподібному стані окремо від джерела запаху (власне матеріального об'єкта).

Сліди запаху мають певні властивості: *летючість, розчинність, адсорбція, розбавлення, дифузія*.

Летючість – здатність речовини випаровуватися, тобто переходити з твердого або рідкого стану в газоподібний. Випаровування речовини відбувається при будь-якій температурі, при її підвищенні швидкість випаровування збільшується. Випаровування також залежить від природи об'єкта, зовнішніх умов. Усі речовини мають різний ступень летючості, який визначається ступенем міжмолекулярних зв'язків в структурі речовини. В рідинах міжмолекулярні зв'язки відсутні, тому випаровування такої речовини відбувається швидко. Речовина, що зберігається відкрито, легко випаровується і наповнює простір своїм запахом.

Розчинність – здатність речовин в газоподібному стані розчинятися у клітинах органу нюху людини чи тварини і викликати почуття запаху.

Адсорбція – здатність молекул речовин у газоподібному стані поглинатися верхнім шаром іншої речовини. Завдяки адсорбції можливе сприйняття молекул пахучої речовини (запаху) в суміші з повітрям, перенесення її на тверді ворсисті поверхні.

Розбавлення – зміна концентрації речовини в газоподібному стані у сліді, що призводить до утворення нової властивості запаху.

Дифузія – взаємне проникнення часток однієї речовини в іншу. Наприклад, взуття набирається потожировими виділеннями людини, які просочуються крізь підошву, відділяються від неї під час ходи і адсорбуються на поверхні ґрунту, утворюючи запаховий слід.

Перелічені властивості є загальними фізичними властивостями всіх речовин у газоподібному стані. На їх основі вчені виділяють криміналістичні властивості запахових слідів, що мають значення для розроблення криміналістичних методик з ототожнення об'єктів за їх запаховими слідами. До них належать: *безперервність механізму утворення, рухливість структури, розсіюваність, подільність*.

Безперервність механізму утворення слідів запаху відображає динамічність їх утворення: при наявності джерела і відповідних зовнішніх умов слід утворюється безперервно, поки існує

джерело. Наприклад, запах паливно-мастильної речовини (бензину) в кімнаті буде відчуватися доти, поки її пляма повністю не випарується з підлоги. Властивість безперервного механізму утворення дозволяє накопичувати запаховий слід, створювати у сліді велику концентрацію пахучої речовини.

Рухливість структури запахових слідів характеризується внутрішнім станом речовини сліду, вказує на те, що його молекули перебувають в хаотичному стані, не зв'язані одна з одною, постійно перемішуються з речовинами навколишнього середовища, в якому відбувається слідоутворення. Тому поблизу джерела концентрація речовини в запаховому сліді більша ніж на відстані від нього. Якщо джерело запаху помістити в закриту ємність, то внаслідок рухомості запаховий слід буде однорідним в кожній точці ємності.

Розсіюваність – це здатність запахового сліду розповсюджуватися в просторі, тобто змінювати свій об'єм і таким чином зменшувати концентрацію речовини в одиниці об'єму. Запаховий слід являє собою хмару газоподібної речовини, яка не має постійної форми. Виникаючи біля джерела запаху, він постійно змінюється в об'ємі, віддаляється від джерела, відбувається зменшення концентрації запахового сліду, і, по мірі віддалення від джерела, все більше змішується з повітрям до повного розчинення в ньому, та припиняє сприйматися (не відчувається як запах). Враховуючи таку властивість, фіксувати (збирати) запаховий слід необхідно якомога ближче до його джерела і відразу після його утворення.

Подільність запахових слідів. Речовини в запаховому сліді перебувають у газоподібному стані, при цьому концентрація запахового сліду в обмеженому об'ємі однакова та постійно підтримується безперервністю випаровування речовини з джерела сліду. Все це створює умови для поділу запахового сліду на частини без зміни якісно-кількісного стану кожної порції сліду. Завдяки властивості подільності від одного джерела можна відібрати декілька зразків, інформаційна значимість яких буде однаковою. Якщо слід «законсервований» в ємність, то для дослідження його можна розділити на порції, кожна з яких буде мати ознаки єдиного джерела походження та характеризувати його.

Виділені криміналістичні властивості запахових слідів мають важливе принципове значення для їх виявлення, збирання та використання при вирішенні ідентифікаційних та діагностичних завдань під час розслідування кримінальних правопорушень.

2. Прийоми та методи роботи з запаховими слідами під час розслідування кримінальних правопорушень

Криміналістична одорологія – це галузь криміналістичної техніки, що вивчає закономірності виникнення та існування запахових слідів, засоби і методи їх збирання та використання під час розслідування та попередження кримінальних правопорушень.

Як галузь криміналістичної техніки криміналістична одорологія почала формуватися в 50-х роках ХХ сторіччя з розвитком молекулярної біології, хімії, електроніки та інших природничих наук.

Залежно від методів виявлення, аналізу, збирання та дослідження запахових слідів криміналістичну одорологію поділяють на біологічну та інструментальну (ольфактроніку, від лат. *olfactus* – запах). Найбільш поширеною серед напрямів біологічної одорології є кінологічна, де як аналізатор запахових речовин використовується орган нюху спеціально навчених собак. В інструментальній одорології як аналізатор застосовується фізико-хімічне обладнання, яке здатне виділяти спектр запахових речовин, реєструвати їх у вигляді ольфактрограми та аналізувати з високою чутливістю окремі компоненти виділень тіла людини.

Однією з основних задач ольфактроніки є розробка методів та створення апаратури, що здатна реєструвати спектр речовин у газоподібному стані, які утворюють запаховий слід, документально записувати його у вигляді, який придатний до наступної математичної обробки, а також з високою чутливістю реєструвати окремі компоненти запахових виділень.

Важливою особливістю запахових слідів є те, що їх виділення не контролюється джерелом запаху (людиною). Запаховий слід залишається в середовищі, де перебувало джерело (у повітрі, на предметах, з якими відбувався контакт джерела), та існує в ньому протягом певного часу (залежно від умов). Запаховий слід кожного конкретного джерела є індивідуальним та не може бути знищений.

Все це обумовлює значимість запахових слідів в розслідуванні кримінальних правопорушень.

Під час проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій в роботі з джерелами запаху слід дотримуватися певних правил:

- всі технічні засоби, що використовуються для виявлення та вилучення джерел запаху, повинні бути стерильними;
- торкатися виявленого об'єкта можна лише в гумових стерильних рукавичках та лише таким чином, щоб не пошкодити можливо наявні на ньому сліди пальців рук правопорушника;
- виявлений об'єкт – джерело запаху – в першу чергу досліджується на предмет наявності на його поверхні слідів-нашарувань будь-якої природи (в тому числі слідів пальців рук);
- після огляду об'єкт необхідно «законсервувати», тобто помістити в герметично зачинену ємність.

Одним з ефективних прийомів розшуку правопорушника за запаховими слідами, що залишаються на місці події, є використання біологічного детектора – нюху службово-розшукового собаки.

Для цього, після прибуття на місце події, слідчий з кінологом визначають предмети оточуючого середовища, які можуть містити сліди запаху правопорушника (слід взуття, знаряддя вчинення кримінального правопорушення, загублений правопорушником предмет тощо). Якщо предметів декілька, то обирають такий, на якому немає нашарувань (інших слідів). Якщо ж сліди наявні, то спочатку їх фіксують в протоколі огляду, фотографують і лише після цього пропонують кінологу залучити службово-розшукового собаку.

Для подальшого дослідження виявлених на місці події запаховий слід може бути зафіксований та вилучений. Якщо об'єкт – джерело запаху – не значний за розмірами предмет, то він повністю вилучається з матеріальної обстановки та «консервується». Якщо ж джерелом запаху є меблі, їх конструктивні елементи (дверцята, ручка, стінка), ґрунт, елементи салону автомобіля тощо, то слід запаху від носія можна відокремити та перенести на нейтральний носій, після чого – «законсервувати».

Криміналістичною одорологією розроблено ряд прийомів для відділення запахового сліду від його носія.

Відсмоктування молекул запаху шприцем. Якщо на місці події виявлений об'ємний слід взуття, невидимий слід руки на рулі автомобіля чи дверцятах сейфу, треба взяти шприц на 100–200 см³ і піднести його голку до поверхні сліду. Шляхом відведення поршня шприца назад, всмоктати повітря, в якому знаходиться запаховий слід (запахова хмара). Всмоктаний обсяг повітря з запаховою речовиною перенести в герметичну ємність (скляну банку з щільно притиснутою кришкою). Така процедура проводиться декілька разів для підвищення концентрації зразка. У ємність перед перенесенням запахового сліду доцільно помістити невеликі тампони стерильного бинта або фланелевої тканини, що слугуватимуть адсорбентами запахового сліду.

Забір запаху безпосередньо ємністю. Поліетиленову флягу стискають і горловиною підносять до поверхні сліду (джерела запаху). Потім флягу звільняють, вона розправляється і всмоктує повітря з молекулами запаху. Флягу швидко закривають і опечатають. Якщо ємність скляна чи виготовлена з матеріалу, який не можна деформувати, то забір проводиться наступним чином: ємність наповнюють водою і виливають її над поверхнею сліду (джерела запаху). Ємність, що звільняється від води, заповнюється молекулами запахового сліду. Логічно, що воду необхідно вилити з ємності таким чином, щоб не пошкодити слід. Для цього використовується лоток, що відводить воду убік. В такий же спосіб можна відбирати зразки запаху з будь-якого приміщення, де перебувала особа. В закритому приміщенні запах людини зберігається близько 20 годин після того, як вона його залишить.

Адсорбування слідів запаху на нейтральний носій. Для цього на джерело запаху накладається сорбент (зазвичай, стерильна фланелева серветка, марлевий бинт тощо), який за допомогою фольги щільно притискається до об'єкта. Залишається сорбент в контакт з джерелом на час від 20 хвилин до 2–3 годин (залежно від умов слідоутворення). Після цього сорбент, просочений запаховою речовиною, поміщається до герметичної ємності. Перед накладанням сорбенту для підвищення концентрації запахової речовини в повітрі рекомендується трохи зволожити повітря навколо об'єкта-джерела.

3. Збирання слідів запаху з деяких об'єктів

Запахові сліди людини за часом збереження прийнято поділяти на три види: свіжі, нормальні і старі. До свіжих відносять сліди, з моменту утворення яких пройшло не більше години. Нормальними вважають сліди, якщо вони залишені не більше трьох годин назад. Якщо ж з моменту утворення сліду пройшло більше трьох годин, запаховий слід вважають старим.

Запах утримується поверхнею предметів, з якими людина вступала в контакт. Він індивідуалізує людину, відрізняється високою стійкістю та незмінністю. Краще адсорбують і довше зберігають запах людини вовняні тканини, взуття, головні убори, дерев'яні предмети, вологий ґрунт, сніг, трава. Гірше утримується запах на гладких поверхнях, на кам'янистому ґрунті, асфальтних покриттях, металевих виробках.

Характерними *об'єктами-носіями слідів запаху людини*, що можуть бути виявлені на місці події, є:

- плями сухої крові, волосся, нігті, частки тканин (зберігають запах десятки років);
- особисті речі, одяг, взуття, недопалки (утримують запах до декількох місяців);
- предмети, що знаходились в контакт з тілом живої людини не менше, ніж півгодини, у тому числі знаряддя кримінального

правопорушення, дверні ручки, замки зі слідами перепилювання, а також посуд, телефонна слухавка, кермо автомобіля, дивани, стільці, крісла, чохли сидінь автомобіля (зберігають запах до 60 годин);

– сліди взуття, ніг (зберігають запах до 10 годин, взимку – протягом доби).

Збирання запаху зі слідів крові. Запах зі слідів крові збирають шляхом контакту носія запаху з адсорбентом. Для цього суху пляму крові попередньо зволожують, після чого приводять у контакт зі шматком стандартного адсорбенту – фланелевою тканиною. Час контактної взаємодії зволоженої крові з адсорбентом зазвичай не перевищує 10 хв. З метою зберігання запахового сліду адсорбент разом із джерелом запаху (сухою кров'ю) може бути законсервований у скляній банці. Щоб уникнути гниття крові, банку необхідно зберігати у морозильній камері, що забезпечить можливість ідентифікації слідів запаху протягом року.

Збирання слідів запаху з волосся. Волосся поміщають на невеликий шматочок адсорбенту, зволожують декількома краплями води, відразу ж щільно загортають, а потім обгортають фольгою (волосся, як і зразки крові, переносять на адсорбент, користуючись пінцетом). Загорнений у фольгу адсорбент з волоссям поміщають на добу до скляної банки, яку герметично закривають. Потім волосся виймають і передають для інших досліджень, а звільнений від фольги адсорбент із зібраним на нього запахом консервують у герметично закритій скляній банці. Запах у необхідній концентрації може бути зібраний з волосся, загальна довжина якого повинна складати не менше 20–30 см.

Збирання слідів запаху з предметів і речей постійного контакту з тілом людини. Предмети і речі, що постійно контактують з тілом людини – одяг, взуття, предмети туалету, а також супутні об'єкти (носова хустка, гребінець) – зазвичай несуть на собі запах їх власника.

Якщо запах збирається з *сорочки*, то краще це робити з пройми рукава внутрішньої сторони (тут матеріал містить найбільшу кількість запаху, що виділяється з потом людини) шляхом безпосереднього контакту серветки-адсорбенту з джерелом запаху.

Збирання запаху з *взуття* здійснюється шляхом поміщення серветки-адсорбенту всередину взуття. Після цього взуття накривають поліетиленовим пакетом, коробкою для створення мікроклімату, що сприяє більшому випаровуванню молекул запаху й адсорбуванню їх на серветку.

З постільної білизни, носової хустки, шарфа та подібних об'єктів запах вилучається шляхом безпосереднього контакту адсорбенту з джерелом запаху або за допомогою пиლოსоса чи пристосування для відкачування повітря. Після того, як запах зібраний, серветку-адсорбент відділяють від джерела і переміщують до ємності, що герметично закривається.

Збирання запаху наркотиків з ймовірних об'єктів-носіїв. Збирання запаху наркотиків, зокрема рослинного походження, здійснюється або шляхом накладення адсорбенту на джерело запаху, або забором повітря за допомогою пиლოსоса з об'єкта, що був чи міг бути в контакті з наркотичними речовинами, наприклад, сумки або валізи. Якщо дозволяє розмір об'єкту, його можна помістити безпосередньо до ємності, що герметично закривається, де запах буде адсорбований на тканину-адсорбент, який після консервації може зберігатися тривалий час.

Збирання слідів запаху з трупа людини або його частин. Як правило, збирання запаху краще проводити на місці виявлення трупа, оскільки під час транспортування його в морг до запахових слідів можуть приєднатися сторонні запахи, такі як запах пального, солярки, технічного мастила тощо.

Для збирання запаху з трупа шматки адсорбенту поміщують на ділянки тіла чи одягу, з якими міг контактувати правопорушник, а також на ділянки підлоги й інших поверхонь, де він міг стояти (лежати), до яких доторкався. Час адсорбування запаху з тіла чи одягу трупа залежить від часу, що пройшов з моменту його виявлення, однак повинен складати не більше 30–45 хв.

Всі вилучені запахові сліди «консервуються», опечатуються та додаються до протоколу огляду як додатки. В подальшому вилучені та законсервовані запахові сліди направляються на одорологічну експертизу.

Непридатними для одорологічного дослідження є наступні об'єкти:

- сліди запаху, утворені одиночним дотиком людини;
- біологічні носії запаху, що мають ознаки гниття або плісняви;
- запахів сліди, що зібрані з трупу з вираженими ознаками розкладання;
- запахів сліди, що зазнали високого термічного впливу (пожежа).

Висока температура повітря, вітер, суха погода, щільний поверхневий шар об'єкта-джерела запаху, затримка зі збиранням та консервуванням й направленням на дослідження ймовірних носіїв слідів запаху істотно знижують терміни збереження слідів запаху, їх концентрацію, й, відповідно, можливість вирішення ідентифікаційних завдань під час проведення одорологічної експертизи.

ТЕМА 10. ІНШІ НАПРЯМИ ТА ВИДИ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

1. Теоретичні положення криміналістичного матеріалознавства

Криміналістичне дослідження матеріалів, речовин та виробів (криміналістичне матеріалознавство) (далі – КДМРВ) – це галузь криміналістичної техніки, предметом якої є вивчення і формулювання закономірностей виникнення, умов збереження і способів передачі криміналістично значущої інформації власними властивостями речовин і матеріалів.

Матеріальні об'єкти – предмети об'єктивної дійсності, мають значення носіїв криміналістично значущої інформації тому, що їх властивості та відносини з іншими об'єктами перебувають в певному зв'язку з фактами, що підлягають встановленню в кримінальному провадженні або здатні орієнтувати слідчого у відшуванні таких фактів. Наприклад, хімічні властивості речовини, що здійснюють специфічний вплив на людину, дозволяють вважати її наркотичною, отруйною або сильнодіючою тощо.

Криміналістичне дослідження матеріалів, речовин та виробів – поняття більш широке аніж криміналістична експертиза матеріалів, речовин та виробів (КЕМРВ), – являє собою багатоетапний процес роботи з матеріальним середовищем події правопорушення, що включає в себе:

- виявлення, фіксацію та вилучення слідів, що утворені речовинами та матеріалами;
- отримання даних про обставини виникнення, існування та використання об'єктів (виробів), що мають в своєму складі (структурі) відповідні речовини та матеріали, та про самий процес слідоутворення;
- власне дослідження речовин, матеріалів та виробів з них.

Найбільш поширеними *об'єктами криміналістичного дослідження матеріалів, речовин та виробів є:*

- окремі предмети і обсяги речовин або матеріалів;
- комплекти предметів певного цільового призначення;
- комплекти речовин або матеріалів певного цільового призначення;
- випадкові сукупності однорідних або різнорідних предметів;
- локальні ділянки місцевості;
- джерела походження матеріальних об'єктів.

Предмет як окремий елемент речової обстановки являє собою єдину матеріальну субстанцію – речовина або матеріал певного сталого просторового розташування. Це може бути знаряддя, інструмент, транспортний засіб або його деталь, будівельна конструкція або її окрема частина, шматок каменю або палиці, аркуш паперу тощо. У фізичній структурі предмета виділяються такі його характеристики, як форма і розміри, кількість і відносне розташування складових різнорідних матеріалів, параметри структури і складу речовин або матеріалів, що утворюють предмет.

Окремий обсяг речовини не має такої властивості, як сталість власних форми і розмірів, оскільки останні визначаються зовнішніми умовами існування цього об'єкта, тобто чи знаходиться він в конкретній ємності (пальне в пляшці, чорнило у флаконі), на конкретній поверхні (розлитий на поверхні столу клей), в масі іншої речовини (сліди вибухової речовини в ґрунті). У фізичній структурі обсягу речовини (матеріалу) виділяються найчастіше такі її характеристики, як кількість і склад. Як елементи речової обстановки зустрічаються обсяги рідких, сипучих або газоподібних речовин і матеріалів: фарба в банці, частина якої використана особою для виконання написів; неякісна газова суміш, закачана до балонів акваланга, що виступила причиною загибелі аквалангіста тощо. Тобто як конкретний елемент речової обстановки у провадженні може бути тільки окремий обсяг речовини або матеріалу – рідких, сипучих або газоподібних.

Комплекти предметів певного цільового призначення розглядаються як окремі елементи речової обстановки тоді, коли

вони перебувають у загальних умовах експлуатації як певне ціле і в цих умовах набувають загальних субстанціональних властивостей. Наприклад: пара взуття, пістолет і кобура, спортивні шарф і шапочка, коробка сірників, комплект олівців тощо.

Комплекти речовин або матеріалів певного цільового призначення також утворюють окремі елементи речової обстановки, якщо за певних обставин події кримінального правопорушення розглядаються як певне ціле, здатне відображати свої властивості ззовні. Прикладами такого роду елементів речової обстановки виступають: набір художніх фарб у певної особи, сукупність будівельних матеріалів в конкретному місці тощо.

Випадкові сукупності однорідних або різнорідних предметів при певних обставинах також можуть розглядатися як окремі елементи речової обстановки. Так, сукупність використаних цвяхів, що знаходилися в ящику у підозрюваного, виявилися тим окремим цілим, частина якого була засипана до корму корів з метою провокації їх хвороби. Типовим прикладом такого роду елементів речової обстановки є окремі маси шроту, картечі, що зберігаються як певне ціле і постійно витрачаються для саморобного спорядження патронів.

Локальні ділянки місцевості, тобто частини земної поверхні в природних або штучних межах, є особливого роду елементом речової обстановки. Оскільки ґрунтовий чи інший шар поверхневої речовини на ділянці місцевості зберігає відносно стійке положення, то даний елемент речової обстановки має частину властивостей твердого тіла. Одночасно сама по собі вказана речовина є сипучою, тобто елемент речової обстановки має риси обсягу речовини. Нарешті, на багатьох ділянках місцевості в ґрунті знаходяться різного роду предмети, що дозволяє говорити про властивості такого елемента речової обстановки, як *сукупності предметів*.

Джерело походження за своєю фізичною структурою є найбільш складним елементом речової обстановки. Джерело походження – це багатокомпонентне локальне середовище, в межах і умовах якого виникають різного роду об'єкти: речовини,

матеріали, вироби тощо. Джерела походження умовно можна розділити на *природні* та *антропогенні*. *Природні джерела походження*: окреме родовище золота, ділянка землі на місці зростання опійного маку тощо. *Антропогенними* є такі *джерела походження*, як: кустарне виробництво наркотичних речовин, вибухових речовин і пристроїв; завод-виробник певного роду продукції – речовин, матеріалів, виробів.

2. Об'єкти та речовини біологічного походження як джерела фактичних даних

До об'єктів біологічного походження, що можуть виступати речовими доказами в кримінальному провадженні, належать *кров, сперма, слина, піт, волосся, піхвові виділення, сеча, кал, органи та тканини людського організму, кістки та їх фрагменти*. Джерелом слідів біологічного походження найчастіше є тіло людини (біологічної істоти), її органи. За конкретних умов саме вони, й особливо кров, несуть інформацію про обставини вчинення кримінального правопорушення. Виявляються такі сліди, як правило, під час проведення слідчої (розшукової) дії – огляду.

Дії щодо виявлення слідів біологічного походження повинні бути дуже обережними, щоб не пошкодити не тільки сліди, але й об'єкти-носії. Учасники огляду повинні пересуватись тільки по вже оглянутій слідчим території. Важливо забезпечити такий порядок огляду, при якому учасники не залишали б власних слідів на місці огляду та на ділянках, що не оглядалися. До того ж необхідно дотримуватись правил роботи зі слідами: вдягнути гумові рукавички, брати об'єкти за ребра, волосся вилучати пінцетом з м'якими браншами та ін.

Після виявлення та огляду слідів біологічного походження розпочинається наступний етап – фіксація. Сутність *фіксації слідів біологічного походження* полягає у збереженні в біологічному матеріалі інформації для її подальшого експертного дослідження. Велике значення у цьому можуть мати як умови проведення слідчих (розшукових) дій, так і поведінка та заяви їх учасників:

- всі операції проводяться тільки в гумових рукавичках;
- використовується інструмент для мікрооб'єктів (пінцет, скальпель, ножиці тощо);
- після закінчення роботи з кожним об'єктом інструмент протирають ватним тампоном зі спиртом, а потім сухим тампоном з метою запобігання перенесення мікрочасточок з одного об'єкта на інший;
- усі вилучені об'єкти до упакування висушуються при кімнатній температурі без використання нагрівальних приладів (без дії прямих сонячних променів), потім упаковують до паперових пакетів. Упаковувати об'єкти зі слідами біологічного походження до поліетиленових пакетів неприпустимо!
- упаковка предметів повинна забезпечувати збереження слідів під час транспортування, захист від втрати або підміни речових доказів, забруднення;
- вилучені предмети загортаються кожен окремо у чистий папір, перев'язуються та опечатуються; усі пакунки розміщуються у міцну коробку або ящик, закріплюються або перекладаються пакувальним матеріалом;
- щоб уникнути випадкового контакту, варто розміщувати зразки рідкої крові та речові докази окремо;
- якщо засохла кров не тримається на предметах, необхідно обережно її зняти, загорнути до чистого паперу і в такому вигляді надати на експертизу.

Предметом судової біологічної експертизи є дослідження тканин і виділень людини для встановлення природи об'єкта, його належності людині, групової і статевої приналежності, визначення генотипу крові і сперми в слідах з метою ідентифікації особи, яка залишила ці сліди; при дослідженні об'єктів тваринного походження – для визначення їх групової приналежності, а в деяких випадках – походження від конкретної одиниці.

Головними завданнями біологічної експертизи є:

- встановлення належності об'єктів тваринного та рослинного (біологічного) походження до конкретного біологічного таксона (родини, роду, виду та ін.), а також виявлення мікрооб'єктів

зазначеного походження в будь-якій масі або на предметах обстановки місця події (предметах-носіях);

- встановлення спільної родової (групової) належності декількох порівнюваних об'єктів;

- встановлення належності об'єктів біологічного походження до одного цілого;

- визначення біологічних характеристик стану об'єкта (стадії розвитку організму, причин та часу змін його стану, механізму пошкодження тощо);

- встановлення належності об'єктів рослинного походження до наркотичних засобів.

Діагностичні завдання судової біологічної експертизи зводяться до визначення властивостей і стану об'єктів дослідження, встановлення відхилень від певних характеристик (параметрів), визначення причини цих змін та ступеня їх зв'язку із вчиненим кримінальним правопорушенням, встановлення часових і просторових характеристик. Діагностичні завдання можуть вирішуватися як при безпосередньому дослідженні об'єкта, так і за його слідами-відображеннями, зафіксованими ознаками.

До ситуаційних (ситуалогічних) завдань судової біологічної експертизи належать: з'ясування механізму контактної взаємодії біологічних об'єктів за слідами, що є на них; встановлення елементів механізму події; реконструкція динаміки та загальної «картини» події за біологічними складовими. Найчастіше ці завдання вирішуються в процесі комплексного дослідження.

Вирішення класифікаційних завдань охоплює такі питання:

- яка природа даного об'єкта? якщо він біологічного походження, то яка його таксономічна належність?

- чи є на предметі-носії мікрооб'єкти (частки) біологічного походження? якщо є, то яка їх таксономічна належність?

- чи має дана маса та зразки, вилучені в конкретному місці, спільну родову (групову) належність?

- чи є дані об'єкти частинами одного цілого (наприклад, гілля та стовбур, дві частини листка рослини тощо)?

- чи могли за певний строк статися ті або інші зміни в розвитку рослинного (тваринного) об'єкта (чи могла рослина за певний час вирости до наявних розмірів, чи могла комаха за певний час досягти стадії розвитку, в якій вона була виявлена тощо)?
- яка давність заселення трупа знайденими на ньому комахами (личинками комах)?
- чи є волосся, знайдене на предметі-носії, волоссям людини (тварини)? якщо це волосся тварини, то чи має воно спільну родову (групову) належність до волосся даної біологічної одиниці? тощо.

3. Можливості криміналістичного дослідження наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів

Наркотичні засоби – група фармакологічно активних речовин рослинного та синтетичного походження, здатних вибірково впливати на центральну нервову систему, що призводить до повної втрати свідомості, втрати всіх видів відчуття та розслаблення скелетної мускулатури (наркоз), або до особливого психологічного та фізіологічного стану організму, при якому відсутність звичної отрути (наркотику) викликає низку неприємних відчуттів, що потребує періодичного його вживання.

Предметом криміналістичного дослідження наркотичних засобів є встановлення на основі спеціальних знань фактів та обставин події кримінального правопорушення.

Об'єкти криміналістичного дослідження наркотичних засобів можна поділити на:

- наркотичні засоби кустарного виготовлення, що отримуються із рослин маку снотворного, конопель, а також інших рослин;
- синтетичні та напівсинтетичні наркотичні речовини, що виготовлені незаконним шляхом і не належать до фармацевтичних препаратів;

- лікарські препарати, віднесені до наркотичних, в тому числі снотворні та психотропні засоби;
- цілі рослини та їх частини;
- речовини, камуфльовані під наркотичні;
- об'єкти-носії зі слідами наркотичних засобів, у тому числі знаряддя їх кустарного виробництва;
- прекуртори.

Об'єкти на експертизу надаються у таких формах: окремі маси і обсяги твердих, сипучих і рідинних речовин; цілі рослини або їх частини; різні форми лікарських препаратів (пігулки, драже, порошки тощо); предмети-носії з видимими або невидимими слідами наркотичних речовин; обладнання для кустарного виробництва наркотичних засобів (сито, прилади для подрібнення і екстракції наркотичних речовин, прес-форми тощо).

Зразки рослинного походження у незначній кількості вилучають у повному обсязі. На значній ділянці одного, на вигляд, різновиду рослин відбір зразків проводиться за методом «конверта» – з чотирьох сторін ділянки та з середини по 5–10 рослин, від яких відділяють верхівки розміром 30–60 см.

Зразки проб для дослідження відбирають з різних упаковок, які мають будь-які відмінності між собою (за кольором, подрібненістю, вологістю, запахом тощо). Якщо речовина має однорідний стан, вилучення зразків здійснюють таким чином: при кількості упаковок менше 10 для аналізу беруть усі зразки; від 10 до 100 – відбирають 10; при 100 і більше – відбирають кількість, що дорівнює кореню квадратному із загальної кількості (наприклад, із 196–14 проб).

Якщо вилучена значна кількість наркотичної речовини (більше 1 кг), то для проведення експертизи відбирають декілька зразків. Вилучення сипучих чи в'язких матеріалів проводять методом «конверта» з верхнього, середнього та нижнього шарів. Під час вилучення проб рідини її слід ретельно збовтати, потім відлити в окрему ємність не менше 1 л. Для дослідження відбирають 4–5 зразків по 10–20 г речовини із різних місць вилученої маси, щоб середня проба становила 50–100 грамів.

Під час вилучення об'єктів для дослідження, їх необхідно правильно упакувати і зберігати. Деякі наркотичні речовини чутливі до дії сонячних променів, повітря, вологи, високих температур, тому їх слід зберігати в ємностях з притертими пробками, поліетиленовій упаковці, темному і прохолодному місці. Рідини, що перебувають у відкритих ємностях (стакан, фужер тощо), необхідно перелити в іншу ємність і герметично закупорити. Речовини рослинного походження рекомендується упаковувати у паперові конверти (ні в якому разі не використовувати для упаковки свіжих рослин поліетиленову або пластикову тару: речовини у такій тарі піддаються гнилісним процесам). Речовини, що перебувають у вологому стані, перед упакуванням треба ретельно просушити, щоб запобігти псуванню. Тверду речовину вміщують до склянок та пластикових ємностей або акуратно загортають у папір, таким чином, щоб речовина не просипалася. Наркотичні засоби саморобного виробництва, які мають певну форму (брикет, грудка тощо), поміщують до окремої упаковки, щоб зберегти їх форму. Всі упаковки повинні мати пояснювальні написи та бути опечатаними. Зважаючи на специфічні особливості наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів під час направлення їх на дослідження слід враховувати їх здатність змінювати склад в процесі зберігання.

Завдання, які вирішуються судовою експертизою наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів:

- виявлення слідів наркотичних засобів на різних об'єктах-носіях, крім органів і тканин тіла людей і тварин, а також продуктів життєдіяльності живих організмів, які є об'єктами судово-медичної (токсикологічної) експертизи;
- віднесення речовин до числа наркотичних (психотропних) та їх класифікація;
- встановлення спільної групової належності однорідних наркотичних (психотропних) засобів за ознаками сировини, технології їх переробки, умовами зберігання тощо;
- встановлення спільного джерела походження наркотичних (психотропних) засобів за місцем і способом їх виготовлення;

– ототожнення конкретних мас наркотичних (психотропних) засобів за відокремленими від них частинами; визначення способу, технології та характеристик виготовлення наркотичних засобів.

На вирішення *експертизи наркотичних засобів* експертові можуть бути поставлені наступні *запитання*:

- чи є надана на дослідження речовина наркотичною?
- до якого виду наркотичних засобів належить об'єкт дослідження?
  - чи є на наданих на дослідження предметах, на одязі, вилученому у підозрюваної особи, нашарування (сліди) наркотичних засобів?
  - чи містяться у слині, нашаруваннях на руках та обличчі затриманої особи, змиви з яких надані, сліди наркотичних речовин?
- чи мають надані на дослідження об'єкти єдине джерело походження?
  - яким способом виготовлений даний наркотичний засіб?

КРИМІНАЛІСТИЧНА ТАКТИКА

ТЕМА 11. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТАКТИКИ

1. *Поняття, сутність та зміст криміналістичної тактики*

Розслідування кримінальних правопорушень являє собою специфічний вид пізнання подій минулого, особливості якого визначаються цілями, регламентацією процедури, засобами та методами збирання інформації для вирішення завдань кримінального провадження. Важливе місце в арсеналі цих засобів та прийомів належить криміналістичній тактиці.

Традиційно криміналістична тактика розглядається в двох аспектах: як розділ науки криміналістики та як складова практичної діяльності суб'єкта розслідування.

Криміналістична тактика, як розділ науки криміналістики, являє собою систему наукових положень та заснованих на них найбільш раціональних прийомів організації та тактики проведення процесуальних дій з метою збирання, дослідження та використання доказів в процесі розслідування кримінальних правопорушень.

Термін «тактика» зустрічається доволі часто (тактика бою, тактика гри, тактика розмови) та в загальному розумінні цей термін означає вміння визначити напрям та характер дій в певній ситуації та раціонально реалізувати їх, враховуючи її особливості та поставлені задачі. Необхідність у тактиці виникає там, де зустрічається протидія цілям діяльності чи досягненню конкретного результату, та спрямована на їх подолання чи нейтралізацію.

Як розділ науки криміналістики **криміналістична тактика складається з двох розділів:**

1. Загальні положення криміналістичної тактики (вчення про криміналістичну версію і планування розслідування; взаємодія суб'єкта розслідування з іншими органами та підрозділами; залучення громадськості до розслідування кримінальних правопорушень).

2. Тактика проведення окремих процесуальних дій.

До завдань криміналістичної тактики належать:

- планування проведення окремих процесуальних дій в процесі досудового слідства;
- безпосереднє проведення процесуальних дій під час розслідування кримінальних правопорушень;
- вибір поведінки суб'єктів розслідування;
- напрацювання типових тактичних прийомів в межах чинних кримінальних процесуальних норм.

Джерелами криміналістичної тактики виступають:

1. *Логіка* – закони логіки визначають не тільки зміст та форму засобів криміналістичної тактики, а й певну послідовність їх застосування, те чи інше їх поєднання у межах окремої процесуальної дії.

2. *Психологія* – розробка і побудова засобів криміналістичної тактики ґрунтуються на особливостях психіки людини.

3. *Теорія ігор* – криміналістична тактика пропонує такі правила поведіння у конфліктних ситуаціях, які були б найкращими.

4. *Наукова організація праці* – криміналістична тактика використовує такі положення наукової організації праці, як планування діяльності, розподіл сил і засобів, економія часу.

5. *Результати криміналістичних наукових пошуків* – криміналістика на основі вивчення і узагальнення слідчої практики розробляє і пропонує найбільш ефективні тактичні засоби та методи.

6. *Слідча і судова практика* – дозволяє нагромадити необхідний емпіричний матеріал, одержати уявлення щодо прогалин і помилок, апробувати рекомендації криміналістичної теорії.

7. *Кримінальний процесуальний закон* – напрацювання криміналістичної тактики доцільні в межах норм кримінального процесуального права та спрямовані на забезпечення мети доказування.

Під засобами криміналістичної тактики розуміються «знаряддя праці», за допомогою яких суб'єкт розслідування вирішує тактичні завдання розслідування кримінальних правопорушень. Засоби криміналістичної тактики мають процесуальний, непроцесуальний та організаційний характер.

До засобів процесуального характеру відносять процесуальні дії: слідчі (розшукові) дії; негласні слідчі (розшукові) дії; заходи забезпечення кримінального провадження; інші процесуальні дії.

До власне криміналістичних засобів криміналістичної тактики традиційно відносять: тактичний прийом, тактичну комбінацію, тактичну операцію, криміналістичну рекомендацію.

Критерії допустимості засобів та методів криміналістичної тактики не визначені законодавцем та не закріплені на рівні підзаконних нормативно-правових актів. Але, враховуючи загальні засади кримінального провадження, можна сформулювати *систему критеріїв допустимості застосування засобів та методів криміналістичної тактики*:

- законність;
- наукова обґрунтованість;
- етичність;
- ефективність;
- ситуаційна обумовленість.

Вирішувати питання про допустимість того чи іншого засобу чи методу криміналістичної тактики можна лише з точки зору відповідності його всьому комплексу зазначених критеріїв, а не лише одному.

Криміналістична тактика як розділ науки криміналістики тісно пов'язана як з криміналістичною технікою, так й з методикою розслідування окремих видів кримінальних правопорушень.

Зокрема, використання науково-технічних засобів та методів під час розслідування кримінальних правопорушень майже завжди потребує відповідних тактичних рекомендацій, особливо

під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій. В свою чергу, в криміналістичній методиці використовуються тактичні рекомендації щодо розслідування окремих видів кримінальних правопорушень.

2. Тактичний прийом: поняття, сутність, види. Тактична комбінація, тактична операція

Головним засобом криміналістичної тактики є тактичний прийом.

Тактичний прийом – це найбільш раціональний та ефективний спосіб дій або оптимальна в даних умовах лінія поведінки суб'єкта розслідування для досягнення конкретної мети розслідування.

Тактичний прийом майже завжди є частиною процесуальної дії, зокрема слідчої (розшукової) дії, але неприпустимо ототожнювати його з конкретною процесуальною дією. Слідча (розшукова) дія завжди складніша та ширша за змістом, структурою та має кримінальний процесуальний характер (тобто регулюється кримінальним процесуальним законом). Тактичний прийом має суто криміналістичну рекомендаційну природу та законом не регулюється. Якщо будь-яке тактичне положення увійшло в норму права, вона припиняє бути тактичним прийомом, а є законом.

В криміналістичній літературі зустрічаються різні **класифікації тактичних прийомів**:

1. За науковою природою:

- тактичні прийоми, засновані на положеннях логіки (логічний аналіз показань учасників провадження, використання протиріч в показаннях тощо);
- тактичні прийоми, засновані на положеннях психології (прийоми встановлення психологічного контакту);
- тактичні прийоми, засновані на досягненнях наукової організації праці (всі питання організації та планування розслідування, організація взаємодії);

– тактичні прийоми, засновані на досягненнях групи наук (наприклад, тактичні прийоми щодо проведення слідчих (розшукових) дій з неповнолітніми).

2. За видом процесуальної дії:

– тактичні прийоми огляду місця події (аналіз окремих слідів на місці події; моделювання події, що відбулась);

– тактичні прийоми допиту (постановка різних видів запитань; пред'явлення речових доказів; допит на місці події);

– тактичні прийоми обшуку (словесна розвідка; постановка обшукуваному уточнюючих запитань тощо);

– тактичні прийоми інших процесуальних дій.

3. За діапазоном використання:

– тактичні прийоми, які застосовуються під час проведення тільки окремих процесуальних дій;

– тактичні прийоми, які застосовуються у декількох (багатьох) процесуальних діях.

4. За об'єктом спрямованості (або сферою реалізації):

– тактичні прийоми, спрямовані на здійснення впливу на людину;

– тактичні прийоми, спрямовані на дослідження матеріального середовища.

5. За характером інформації:

– тактичні прийоми, які ґрунтуються на словесній інформації (бесіда на сторонню тему; роз'яснення значення щиросердого розкаяння тощо);

– тактичні прийоми, що базуються на матеріалізованій інформації (демонстрація доказів, різної наочної інформації та ін.);

– тактичні прийоми, які засновані на логіко-розумовій інформації (моделювання події, що відбулась тощо).

6. Залежно від завдань, що виникають під час розслідування:

– пізнавальні тактичні прийоми – встановлення обставин події кримінального правопорушення;

– управлінські – визначення напрямів ефективної взаємодії під час розслідування;

– організаційно-технічні – забезпечення оптимальних зовнішніх умов та необхідних організаційно-технічних засобів діяльності.

7. Залежно від мети тактичних завдань, що вирішуються:

– початкові – спрямовані на виявлення, фіксацію, вилучення джерел доказової інформації;

– проміжні (наступні) – застосовуються для встановлення доказових фактів або формування висновків, що забезпечують таке встановлення;

– кінцеві – спрямовані на вирішення тактичних завдань розслідування, які забезпечують прийняття процесуальних рішень.

Критерії допустимості тактичних прийомів:

1. *Законність* – за своїм характером, змістом і цілеспрямованістю прийоми повинні повністю відповідати духу і букві закону.

2. *Етичність* – прийоми не можуть містити в собі елементів неправдивої інформації, введення особи в оману, вчинення такого впливу на психіку людини, що тягне за собою негативні наслідки.

3. *Науковість* – відповідність прийому науковим даним, що лежать в основі його формування.

4. *Вибірковість* – спроможність вирішувати різні тактичні завдання у певних слідчих ситуаціях.

5. *Пізнавальна цінність* – прийоми переслідують мету одержання доказової інформації.

Як правило, для досягнення мети розслідування в тій чи іншій слідчій ситуації застосовується не один, а декілька тактичних прийомів (тактична комбінація, тактична операція).

Тактична комбінація – сукупність тактичних прийомів для вирішення конкретної задачі розслідування в межах однієї процесуальної дії.

Безпосередніми цілями тактичної комбінації можуть бути: створення умов, необхідних для проведення процесуальної дії; забезпечення слідчої таємниці; інший тактичний вплив на слідчу ситуацію з метою її зміни або використання.

Тактична операція – сукупність тактичних прийомів, інших процесуальних та організаційних дій для вирішення завдання роз-

слідкування в цілому (наприклад, тактична операція «Встановлення особи правопорушника», або «Розшук правопорушника, що переховується від органів досудового розслідування», або «Імітація правопорушення» тощо).

3. Поняття та сутність слідчих ситуацій. Види слідчих ситуацій

Розслідування кожного кримінального правопорушення має свою специфіку, що визначається обставинами його вчинення та конкретними умовами здійснення процесуальних дій. Обстановка, в якій відбувається розслідування, формується під впливом різноманітних об'єктивних (місце та час проведення розслідування, механізм розвитку події, характер її відображення в оточуючому середовищі тощо) та суб'єктивних факторів (рівень професійної підготовки суб'єкта розслідування, поведінка дотичних до розслідування осіб тощо).

Конкретна обстановка розслідування, особливості якої обумовлені сукупністю вказаних факторів, в криміналістиці зветься слідчою ситуацією.

Слідча ситуація – це сукупність даних про подію кримінального правопорушення та обставини, які характеризують умови (обстановку) його розслідування на конкретному етапі, що обумовлює вибір засобів та методів для встановлення істини в кримінальному провадженні.

Безпосередній вплив на процес розслідування здійснює фактична обстановка, тобто наявна слідча ситуація. Планування та здійснення діяльності з розслідування будуються відповідно до рівня пізнання та оцінки даних, що відображають конкретну ситуацію розслідування.

За своєю природою умови, що впливають на формування слідчих ситуацій, можуть бути розділені на фактори:

– інформаційного характеру (фактичні дані про обставини вчиненого кримінального правопорушення, джерела отримання

доказів, поінформованість зацікавлених суб'єктів про хід розслідування тощо);

- процесуального та тактичного характеру (можливості отримання та використання доказів, тактичні особливості вирішення задач, що виникають в ході розслідування, тощо);

- психологічного характеру (взаємовідносини суб'єкта розслідування та осіб, що мають відношення до події правопорушення, особливості психології цих осіб тощо);

- організаційного та матеріально-технічного характеру (наявність необхідних сил та засобів, можливості їх використання).

В теорії криміналістики слідчі ситуації класифікуються за різними підставами:

1. За часом виникнення в процесі розслідування:

- початкові – виникають на початковому етапі розслідування, характеризуються обмеженою інформаційною складовою;

- проміжні – виникають на наступному етапі розслідування, обумовлені необхідністю перевірки зібраних доказів;

- кінцеві – формуються на заключному етапі досудового розслідування, характеризуються великим обсягом інформації, пов'язаним з оцінкою зібраних доказів.

2. За ставленням учасників провадження до мети розслідування:

- конфліктні;

- безконфліктні.

Ця класифікація ґрунтується на характеристиці одного з елементів психологічних компонентів ситуації: суперництва і протидії сторін, цілі й інтереси яких під час розслідування кримінального правопорушення не збігаються. Безконфліктна ситуація характеризується повним або частковим збігом інтересів учасників взаємодії, відсутністю протиріч. Безконфліктна слідча ситуація виникає тоді, коли учасники провадження взаємодіють між собою щодо досягнення мети розслідування – встановлення істини.

Ситуації конфліктів різної тривалості і гостроти виникають тоді, коли між учасниками процесу розслідування складаються

відносини суперництва і протидії. Наприклад, коли сторона захисту протидіє стороні обвинувачення щодо встановлення істини в кримінальному провадженні. Конфліктність слідчої ситуації не означає наявність фізичних конфліктів між учасниками провадження: конфлікт виражається в протидії розслідуванню в різний спосіб.

3. Відносно можливості досягнення мети розслідування:

- сприятливі слідчі ситуації – ситуації інформаційної визначеності, що не потребують додаткових зусиль від суб'єкта розслідування для вирішення задач розслідування;
- несприятливі слідчі ситуації – ситуації, в яких вирішення задач розслідування ускладнено будь-яким фактором об'єктивного чи суб'єктивного характеру та потребують від суб'єкта розслідування додаткових зусиль для їх вирішення.

4. За ступенем загальності:

- типові слідчі ситуації – характеризуються певною типовістю складових факторів та можуть бути вирішені шляхом застосування певного алгоритму дій;
- окремі (специфічні, нетипові) слідчі ситуації – обумовлені специфічністю конкретної події кримінального правопорушення та потребують індивідуального підходу до їх вирішення.

В процесі розслідування кримінального правопорушення відбувається постійна зміна слідчих ситуацій в цілому чи їх окремих елементів. Така зміна обумовлена як сукупністю об'єктивних чинників, так і цілеспрямованою діяльністю суб'єкта розслідування.

Оцінка суб'єктом розслідування конкретної слідчої ситуації є основою для прийняття ним тактичного рішення. Тактичне рішення завжди спрямоване на вплив на слідчу ситуацію з метою зміни її в цілому або окремих її компонентів та перетворення ситуації з несприятливої в сприятливу, з конфліктної в безконфліктну, – тобто створення умов для ефективного вирішення задач розслідування.

Тактичне рішення – це вибір мети тактичного впливу на слідчу ситуацію в цілому або на окремі її компоненти, на хід

і результати процесу розслідування і його елементів, визначення методів, прийомів і засобів досягнення мети.

Тактичне рішення складається з трьох частин: інформаційної, організаційної і операційної та завжди супроводжується тактичним ризиком.

Тактичний ризик – діяльність компетентних суб'єктів у кримінальному провадженні за умов можливого виникнення негативних наслідків.

4. Слідчі (розшукові) дії як засоби криміналістичної тактики

Розглядаючи **слідчу (розшукову) дію** як систему тактичних прийомів, що застосовуються відповідно до наукових, законних і етичних вимог для виконання тактичних завдань розслідування кримінального правопорушення шляхом одержання, перевірки і використання доказів, *виділяють різні способи одержання доказової інформації, що знайшли своє відображення в характері слідчої (розшукової) дії:*

- встановлення ознак і стану речового об'єкта (огляд);
- встановлення особливих прикмет живої людини (освідування);
- одержання показань (допит);
- одержання показань одночасно від двох осіб щодо суттєвих суперечностей у їх показаннях (одночасний допит двох і більше вже допитаних осіб);
- пошук і вилучення предметів, цінностей, документів та особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (обшук);
- встановлення особи і речового об'єкта за їх ознаками з-поміж подібних (пред'явлення для впізнання);
- безпечне відновлення обстановки й обставин події (слідчий експеримент);
- вилучення або відібрання речових об'єктів, необхідних для експертизи (одержання зразків для проведення експертизи);

– наукове, технічне та інше спеціальне дослідження обставин предмета доказування (експертиза) тощо.

З точки зору визначення лінії поведінки суб'єкта розслідування та застосування напрацювань криміналістичної тактики важливим є *поділ слідчих (розшукових) дій за видами джерел інформації* на:

- вербальні, засновані на органолептичних засобах одержання інформації; джерело інформації – людина;
- нонвербальні, засновані на одержанні інформації засобами криміналістичної техніки і тактики; джерело інформації – матеріальне середовище;
- змішані (складні), засновані на одержанні інформації прийомом почуттєвого пізнання у сполученні з інструментальним дослідженням (проведення експертизи, слідчий експеримент).

Слідчі (розшукові) дії прийнято поділяти також на початкові та наступні відповідно до етапів розслідування кримінального правопорушення. Початкові слідчі (розшукові) дії спрямовані на виявлення джерел доказової інформації, організацію розслідування кримінальних правопорушень по «гарячих слідах». Наступні слідчі (розшукові) дії здійснюються для оцінки, дослідження та використання доказів, формування сукупності доказових фактів, перевірки версій, з'ясування причин і умов, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення.

Критерієм для розподілу слідчих (розшукових) дій на початкові та наступні є умовний поділ досудового розслідування на початковий та наступний етапи. Початковим етапом вважається етап досудового розслідування з моменту отримання інформації про подію правопорушення до появи у провадженні підозрюваної особи (осіб).

Слідчі (розшукові) дії є основним способом збирання доказів у кримінальному провадженні.

Слідча (розшукова) дія як засіб криміналістичної тактики становить собою послідовність процедур, що утворюють структуру із чотирьох етапів:

- 1) підготовчий етап;

- 2) безпосереднє проведення слідчої (розшукової) дії;
- 3) фіксація результатів слідчої (розшукової) дії;
- 4) оцінка результатів і визначення їх місця в системі зібраних доказів.

Підготовка до проведення слідчої (розшукової) дії починається з визначення завдань, при цьому необхідно:

- чітко сформулювати мету слідчої (розшукової) дії;
- обрати місце її проведення;
- визначити час проведення;
- визначити коло учасників і роль кожного із них;
- з'ясувати необхідність застосування технічних засобів;
- встановити можливість використання допомоги інших суб'єктів та в якій формі.

Для забезпечення цих завдань рекомендується скласти план проведення слідчої (розшукової) дії.

Безпосереднє проведення слідчої (розшукової) дії – це другий етап, коли складений план знаходить реальне втілення в діяльності суб'єкта розслідування.

Фіксація слідчих (розшукових) дій. Основною формою процесуального закріплення результатів процесуальних дій є протоколювання, тобто виклад в протоколі ходу слідчої (розшукової) дії особою, яка її проводить. Як додаткові засоби закон дозволяє використовувати технічні засоби фіксації, а також графічні методи. Результати застосування додаткових засобів фіксації слугують додатками до протоколів слідчих (розшукових) дій.

Оцінка одержаних результатів – важливий етап слідчої (розшукової) дії. Це розумова діяльність, яка здійснюється в логічних формах і спрямована на вирішення принаймні трьох завдань:

- встановлення вірогідності одержаних результатів;
- встановлення відносності їх до обставини, що доказується;
- визначення можливості використовувати джерело інформації в процесуальному доказуванні.

Щодо учасників проведення слідчої (розшукової) дії, то виділяють:

- *обов'язкових учасників* – ті особи, чия участь передбачена нормами кримінального процесуального закону (наприклад, судово-медичний експерт під час проведення огляду трупа);
- *необов'язкових учасників* – такі учасники слідчої (розшукової) дії, участь яких у проведенні слідчої (розшукової) дії не є обов'язковою умовою її проведення і суб'єкт розслідування може приймати рішення щодо залучення таких учасників на власний розсуд, виходячи із слідчої ситуації (наприклад, спеціаліст під час проведення огляду документів).

ТЕМА 12. КРИМІНАЛІСТИЧНА ВЕРСІЯ. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ПЛАНУВАННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ

1. Поняття, сутність та види криміналістичних версій

Розслідування кримінальних правопорушень полягає в пізнанні подій минулого, тобто встановлення всіх суттєвих обставин, що мають юридичне значення та входять до предмету доказування. Пізнання істини в подіях минулого базується на законі про взаємозв'язок явищ та на теорії відображення. Будь-яке явище (факт) пов'язане з навколишньою обстановкою – з іншими явищами, певні з яких виступають причиною цього явища, інші – наслідком, а всі інші пов'язані з ним відносинами часу чи простору. Тим самим кожний факт, явище, подія залишають в навколишньому середовищі певні сліди – «відбитки» події, які можуть бути матеріального чи нематеріального (в свідомості людини) характеру, що дає можливість за цими слідами встановити факт, подію, явище, що мали місце. Під час розслідування кримінального правопорушення слідчий сприймає не саме кримінальне правопорушення, а лише його сліди – «відбитки» події у вигляді змін в матеріальній обстановці місця події (під час його огляду), речових доказів, відомостей, що збереглися в пам'яті людей тощо. Таке сприйняття супроводжується абстрактним логічним усвідомленням «відбитків» події, що сприймаються, встановленням їх ролі в події, що розслідується, зіставленням з іншими доказами та висновками із зібраних фактичних даних.

Пізнання слідів кримінального правопорушення являє собою складний пізнавальний процес, структурними компонентами якого є комплекси логічних (достовірних), евристичних (пошукових) та інтуїтивних операцій. Ймовірним поясненням будь-якого явища є гіпотеза, а під час розслідування кримінальних правопорушень – криміналістична версія, її різновид.

Криміналістична версія – обґрунтоване припущення суб'єкта пізнавальної діяльності (слідчого, детектива, прокурора, оперативного працівника, експерта) відносно окремого факту чи групи фактів, що мають чи можуть мати значення для провадження, вказують на наявність та пояснюють походження та зміст цих фактів, їх зв'язок між собою, й слугують цілям встановлення об'єктивної істини.

Можна виділити три основні функції криміналістичної версії:

- ймовірне пояснення вихідних даних;
- вірогідне встановленні невідомих обставин;
- перевірка версійних висновків.

Відмінними рисами криміналістичної версії є:

- криміналістичні версії висувуються в сфері практичної (розслідування кримінальних правопорушень), а не наукової діяльності;
- суб'єктами висунення криміналістичних версій є суб'єкти пізнавальної діяльності під час розслідування кримінальних правопорушень (слідчий, дізнавач, детектив, прокурор, експерт, суддя);
- для висунення криміналістичної версії достатньо відносно невеликого обсягу вихідних даних;
- криміналістичні версії пояснюють лише ті обставини, що мають значення для кримінального провадження;
- версії можуть висуватися як на основі достовірно встановлених фактів, так і на вірогідній інформації;
- для пояснення зв'язку фактів висувуються всі фактично можливі припущення;
- криміналістична версія повинна бути перевірена у встановлений законом строк спеціально уповноваженими суб'єктами;
- криміналістична версія перевіряється в умовах активної протидії з боку зацікавлених у прихованні істини осіб;
- висунення та побудова версій відбувається одночасно чи практично одночасно, що не виключає в подальшому побудову нових версій.

Криміналістична версія повинна відповідати певним вимогам:

- бути реальною;
- бути можливою для перевірки;
- бути обґрунтованою встановленими фактами;
- бути відносно простою, із чіткою та однозначною формулою;
- мати відношення до більш широкого кола фактів, що встановлюються в процесі розслідування кримінального правопорушення.

Криміналістичні версії класифікуються за різними критеріями:

1. *За суб'єктом висунення:* версії слідчого, дізнавача, детектива, прокурора, співробітника оперативного підрозділу, експерта, суду.

2. *За ступенем (мірою) визначеності висунутих припущень:* типові та конкретні (специфічні).

3. *За змістом та пошуковою спрямованістю:* загальні та окремі.

4. *За ступенем ймовірності:* малої ймовірності та найбільш ймовірні.

5. *За часом побудови:* початкові (первинні) й наступні.

6. *Відносно предмета доказування:* обвинувальні та виправдовувальні.

7. *За ступенем складності внутрішньої структури:* комплексні (висуваються відносно декількох обставин) та прості (висуваються лише за однією обставиною).

8. *Залежно від пошукової спрямованості:* ретроспрямовані (встановлення обставин минулого) та передбачувальні (встановлення фактів в теперішньому чи в очікуваному майбутньому).

9. *Залежно від напрямку застосування логічних методів:* основні версії та контрверсії.

10. *Відносно операцій з фактичними даними:* пошукові та дослідницькі.

Функціональне значення криміналістичної версії розглядається в трьох аспектах:

- гносеологічному (як метод пізнання істини в судочинстві);

- організаційному (визначають напрями діяльності суб'єкта розслідування та виступають організаційним початком планування розслідування);
- тактичному (висування та перевірка версій потребує від суб'єкта розслідування застосування тактичних прийомів).

2. Висування та перевірка версій

Версії висуваються в ситуаціях інформаційної невизначеності, за відсутності достатніх даних для достовірних висновків. Метод версіювання передбачає логічне дослідження та впорядкування всієї вихідної інформації. В результаті із загального інформаційного масиву формується взаємопов'язаний та внутрішньо узгоджений інформаційний комплекс, який можна розглядати як фактичну базу версії. Вона формується з відомостей, що отримані в результаті проведення оперативно-розшукових та процесуальних дій. Ця інформація має безпосереднє відношення до конкретного кримінального провадження.

В кримінальному провадженні із загального інформаційного масиву може бути сформовано декілька комплексів даних, кожний з яких в силу свого різного змісту стає фактичною базою для однієї з версій. В той же час одна й та ж фактична база, у зв'язку з відмінностями в її можливому поясненні нерідко стає основою для побудови декількох версій.

Динамічна структура версії складається з декількох етапів, що відображають механізм процесу побудови версій:

Перший етап – дослідження за допомогою аналізу, синтезу, узагальнення, абстрагування, аналогії, моделювання та інших методів вже наявного інформаційного масиву в кримінальному провадженні. В результаті відбувається впорядкування наявних в масиві відомостей за їх відношенням до кримінального провадження, виключення очевидно недостовірної інформації та визначення цінності відомостей.

Другий етап – визначення шуканої, ще невідомої (невстановленої) обставини.

Третій етап – виявлення проблемної ситуації. На цьому етапі відбувається визначення проблеми і ситуації та їх об'єднання в проблемну ситуацію.

Четвертий етап – формування фактичної бази версії, яка створюється з інформації, що групується навколо невстановлених обставин провадження.

П'ятий етап – найбільш складний, полягає у формуванні теоретичної бази версії за рахунок наступних основних джерел додаткової інформації: а) теоретичні, практичні, професійні та загальні знання, акумульовані в свідомості суб'єкта розслідування; б) узагальнені та неузагальнені відомості, що містяться в спеціальній та іншій літературі; в) інформація, що міститься в інших кримінальних провадженнях, оперативно-розшукових матеріалах стосовно певних фактів, та не має загального характеру; г) документація воєнкоматів, медичних закладів та інших установ; г) особистий та колективний досвід керівників та співробітників; д) положення групових криміналістичних характеристик кримінальних правопорушень; е) відомості, що містяться в інформаційно-пошукових та криміналістичних, а також інших системах та обліків органів та підрозділів МВС України.

Шостий етап – формування версійного умовивіду за допомогою фактичної та теоретичної баз.

Перевірка криміналістичних версій – це діяльність, спрямована на встановлення фактичних обставин, які підтверджують чи спростовують припущення, що складає зміст версії. Перевірка версії включає в себе:

- виведення із версії всіх можливих наслідків, тобто формування суджень (висновків, умовиводів) про обставини, які ще не встановлені, але можливі;

- визначення методів, засобів, прийомів виведення із версії наслідків;

- практичну реалізацію плану розслідування шляхом проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій для отримання даних, що підтверджують чи спростовують версію;

– оцінку всіх зібраних доказів, що підтверджують висновок про істинність однієї та хибність інших версій.

Висновок про хибність якої-небудь із висунутих версій може ґрунтуватися як на процесуальних, так і перевірених оперативних даних. Для висновку про достовірність криміналістичної версії необхідно отримати достатню сукупність процесуальних доказів, які б виключали інше пояснення обставин кримінального правопорушення. Ця сукупність доказів повинна містити об'єктивну і всебічну характеристику всіх обставин, які підлягають встановленню під час розслідування.

Перевірку всіх висунутих версій необхідно здійснювати паралельно, без надання переваг будь-якій із них. Перевірка версій вважається закінченою лише в тому випадку, коли зібрана сукупність доказів, яка вичерпно встановлює всі передбачені законом обставини і виключає будь-які інші пояснення розслідуваного кримінального правопорушення.

Таким чином, розслідування кримінальних правопорушень являє собою безперервну діяльність суб'єкта розслідування з висунення та перевірки криміналістичних версій. Моделюючи подію правопорушення за наявними в реальному часі її «відбитками», суб'єкт розслідування висуває обґрунтовані припущення – криміналістичні версії. З метою їх перевірки, проводяться певні організаційні та процесуальні дії, в результаті яких певні версії спростовуються, а інші – знаходять своє підтвердження. Перевіряючи версії, що залишилися, суб'єкт розслідування знову здійснює певні процесуальні та організаційні дії. Такий процес триває доти, доки із двох наявних версій одна спростовується, а залишається лише одна версія, яка підтверджується об'єктивними даними. В ході доказування на етапі спростування певних версій, можуть висуватися нові криміналістичні версії або трансформуватися вже наявні, що обґрунтовано новими здобутими фактичними даними.

Враховуючи положення всезагального методу пізнання – матеріалістичної діалектики, ніколи не можна висувати та перевіряти лише одну версію про подію правопорушення, навіть при стовідсотковій очевидності подій. Завжди повинна бути основна

версія і так звана контрверсія – версія, що абсолютно їй протилежна. Лише коли пізнавальна діяльність слідчого під час перевірки версії спрямована на підтвердження чогось та спростування всього іншого, можна вести мову про встановлення істини в кримінальному провадженні.

3. Загальні положення організації розслідування кримінальних правопорушень

У криміналістичній теорії під ***організацією розслідування*** розуміється *узгоджені та врегульовані дії всіх осіб, органів та підрозділів, залучених у процес розслідування кримінальних правопорушень, для ефективного попередження та розслідування кримінальних правопорушень.*

Завданнями організації розслідування кримінальних правопорушень є:

– забезпечення узгодженості, упорядкованості і цілеспрямованості дій органів і осіб під час вирішення поставлених перед ними завдань;

– забезпечення швидкого, повного і неупередженого розслідування кримінальних правопорушень.

Принципами організації розслідування кримінальних правопорушень є:

– *законність* – полягає в тому, що під час вирішення питань організації розслідування кримінальних правопорушень уповноважені суб'єкти повинні керуватися положеннями Законів України та підзаконних нормативно-правових актів та діяти лише в спосіб та межі, визначені Законом;

– *оперативність* – виражається в динамічності організації розслідування кримінальних правопорушень. Ефективність розслідування залежить в тому числі й від своєчасного та швидкого виконання прийнятих рішень;

– *компетентність* – означає наукову та процесуальну обґрунтованість організаційних рішень, прийнятих суб'єктом розслі-

дування; знання і кваліфіковане застосування ним засобів, прийомів і методів криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень; прийняття рішень із урахуванням власної компетенції та компетенції інших суб'єктів, з якими здійснюється взаємодія в процесі розслідування кримінальних правопорушень;

- *ієрархічність* – означає підпорядкованість різних рівнів організації розслідування кримінальних правопорушень. При цьому в розумінні принципу ієрархічності розмежування організаційних функцій різних суб'єктів розслідування не повинне суперечити положенням самостійності та компетентності суб'єктів.

Залежно від вирішуваних завдань виділяють наступні рівні організації розслідування:

1. *Державний* – рівень діяльності компетентних органів держави як комплексу заходів, що забезпечує ефективність функціонування елементів системи правоохоронних органів.

2. *Управлінський* – рівень органу досудового розслідування окремого відомства. Він охоплює комплекс заходів, які відповідають за оптимальну структуру органів досудового розслідування, ефективність діяльності, вдосконалення засобів та методів. Організація розслідування на даному рівні виступає як основна функція.

3. *Слідчо-оперативний* – рівень організації розслідування конкретного кримінального правопорушення. Це комплекс заходів, який забезпечує узгоджені та врегульовані дії суб'єктів досудового розслідування і взаємодіючих з ними осіб, органів та підрозділів для ефективного розслідування.

4. *Тактичний* – організація проведення окремої слідчої (розшукової) дії, негласної слідчої (розшукової) дії, іншої процесуальної дії.

Слідчо-оперативний рівень організації розслідування (розслідування конкретного кримінального правопорушення) охоплює наступні заходи:

- отримання вихідної інформації та оцінку слідчої ситуації;
- конкретизація мети, завдань розслідування, створення уявної моделі майбутньої діяльності;

- визначення сил і засобів для досягнення завдань розслідування;
- створення оптимальних умов для проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших заходів, спрямованих на з'ясування обставин кримінального провадження;
- налагодження належної взаємодії слідчих, оперативних та інших підрозділів;
- прийняття рішень організаційного характеру;
- забезпечення кваліфікованого керівництва слідчо-оперативною групою; налагодження систематичного обміну інформацією та звітністю про результати роботи слідчо-оперативних груп і кожного слідчого;
- контроль за діяльністю з розслідування кримінальних правопорушень; аналіз її результатів;
- матеріальне, науково-технічне, кадрове та інше ресурсне забезпечення.

Комплекс організаційних заходів у конкретному кримінальному провадженні має бути чітко визначеним, конкретним та детальним. Дотримання цих вимог набуває особливого значення під час розслідування складних багатоепізодних кримінальних правопорушень, що здійснюється групою слідчих. В таких випадках чіткий розподіл функцій між членами групи та організація взаємодії між ними є важливою передумовою ефективності розслідування.

Невід'ємною частиною організації розслідування кримінальних правопорушень є його **планування** – *складна розумова діяльність, що спрямована на забезпечення найоптимальніших шляхів досягнення завдань розслідування.*

Планування тісно пов'язане з організацією розслідування у конкретному кримінальному провадженні, під яким розуміють комплекс заходів для створення оптимальних умов його реалізації. Сутність планування полягає в тому, щоб вірно окреслити програму дій під час досудового розслідування, а організація розслідування – в забезпеченні реалізації наміченого плану.

Планування та організація органічно зв'язані: перше передбачає здійснення другого. Разом з тим організація розслідування, особливо на початковому етапі, може існувати незалежно та передує плануванню. Проведення першочергових та невідкладних слідчих (розшукових) дій створює необхідну інформаційну базу для планування, є основою для побудови криміналістичних версій, які визначають подальший напрямок планування.

4. Планування розслідування

Для того, щоб процес збирання, дослідження, оцінки та використання доказів забезпечив встановлення істини у кримінальному провадженні і разом з тим відбувався швидко, без зайвих витрат сил та засобів, цей процес повинен бути цілеспрямованим, організованим. Внутрішня його організація забезпечується висуненням версій та заснованим на версіях плануванням розслідування.

Планування розслідування – це складний розумовий процес, сутність якого полягає у визначенні напрямів та завдань розслідування, способів та засобів їх досягнення за раціональних витрат часу, сил і засобів.

Планування являє собою організаційну та творчу сторони складної розумової діяльності суб'єкта розслідування, що здійснюється з першого моменту розслідування до його закінчення.

З процедурного боку планування розслідування являє собою визначення шляхів розслідування кримінальних правопорушень, окреслення обставин, які підлягають з'ясуванню, а також встановлення найбільш доцільних строків проведення необхідних процесуальних дій та інших заходів.

До завдань планування розслідування належать:

- визначення найбільш раціональних шляхів розслідування кримінальних правопорушень;
- забезпечення об'єктивності, повноти та всебічності розслідування;

– забезпечення застосування криміналістичних рекомендацій з урахуванням особливостей кожного конкретного кримінального провадження;

– забезпечення найбільш ефективних форм взаємодії суб'єкта розслідування з іншими органами та підрозділами, громадськістю в ході розслідування кримінального правопорушення;

– забезпечення досягнення мети розслідування з мінімальними витратами людських та матеріальних ресурсів, а також економного використання робочого часу слідчого.

Виділяють декілька рівнів планування розслідування:

– планування роботи суб'єкта розслідування (календарний план);

– планування розслідування в конкретному кримінальному провадженні;

– планування проведення окремої слідчої (розшукової) або іншої процесуальної дії;

– планування проведення тактичної операції, застосування тактичного прийому;

– планування етапів розслідування (початкового, наступного, заключного).

Кожний рівень планування розслідування включає в себе основні стадії:

1) визначення загального напрямку дій, побудова версій та формування мети;

2) виділення обставин, які необхідно встановити;

3) визначення засобів, за допомогою яких будуть встановлені обставини вчиненого кримінального правопорушення, прийняття тактичних рішень;

4) визначення виконавців і термінів виконання.

При цьому планування розслідування в кримінальному провадженні необхідно відрізнити від планування окремої слідчої (розшукової) дії, тактичної операції, тактичної комбінації, тактичного прийому.

Кримінальний процесуальний закон не зобов'язує суб'єкта розслідування здійснювати планування, тому не існує встановле-

них та обов'язкових форм планів. Такі вимоги можуть передбачатися у відомчих нормативно-правових актах, в яких в тому числі закріплюються певні форми планів, а також вимоги до їх оформлення та звітування по них. Криміналістичні рекомендації теж пропонують суб'єкту розслідування здійснювати планування на всіх етапах розслідування, що, в свою чергу, не лише організовує діяльність суб'єкта розслідування, але й максимально наближає сам процес розслідування до найбільш ефективного.

Плани можуть бути письмовими та усними. Усне планування, як правило, має місце на початковому етапі розслідування, до проведення першочергових процесуальних дій, в ситуації обмеженого інформаційного характеру. Після проведення першочергових слідчих (розшукових) дій та організаційних заходів суб'єкт розслідування переходить до письмового плану.

До загальних елементів плану розслідування кримінального провадження належать:

- висунуті версії;
- обставини, які необхідно встановити;
- процесуальні дії та організаційні заходи;
- інформація про конкретних виконавців та терміни виконання;
- матеріально-технічне забезпечення.

Нерідко до основного плану розслідування складаються різні допоміжні документи з метою систематизації певної інформації.

Основні принципи планування розслідування:

- *індивідуальність планування* – передбачає, що суб'єкт розслідування під час складання плану у провадженні повинен обов'язково враховувати особливості кожного вчиненого кримінального правопорушення;

- *динамічність планування* – передбачає необхідність врахування закономірностей природи криміналістичних версій під час розслідування кримінального правопорушення: в ході розслідування певні версії підтверджуються, а певні спростовуються, відкидаються. Принцип динамічності планування зобов'язує

суб'єкта розслідування своєчасно вносити необхідні зміни та доповнення до плану розслідування, що обумовлені розвитком криміналістичних версій та змінами слідчих ситуацій;

– *реальність планування* – передбачає реальність та обґрунтованість версій, що лягають в основу планування розслідування, а також запланованих заходів з їх перевірки.

– *конкретність планування* – передбачає, що план розслідування, який складається, повинен бути конкретним: чітко визначені мета та завдання запланованих заходів, перелік обставин, що встановлюються, конкретні виконавці та строки виконання.

ТЕМА 13. ТАКТИКА ОГЛЯДУ

1. Сутність, завдання, види та принципи огляду

Огляд – це одна з найбільш поширених слідчих (розшукових) дій та є основним способом безпосереднього сприйняття суб'єктом розслідування об'єктів, що відносяться до події правопорушення. Суб'єкт розслідування проводить огляд місцевості, приміщень, речей і документів з метою виявлення слідів кримінального правопорушення, з'ясування обстановки та механізму події та інших обставин, що мають значення для кримінального провадження.

Огляд є однією з невідкладних слідчих (розшукових) дій, за допомогою якої може бути отримана важлива інформація, що здатна вплинути на ефективність розслідування кримінального правопорушення.

Сутність **огляду** як слідчої (розшукової) дії полягає у *безпосередньому сприйнятті суб'єктом розслідування (за допомогою органів чуття та науково-технічних засобів) об'єктів матеріального середовища з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчиненого кримінального правопорушення.*

Метою огляду відповідно до ч. 1 ст. 237 КПК України є виявлення та фіксація відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення.

Завданнями огляду є:

- виявлення слідів кримінального правопорушення й інших об'єктів, що можуть бути долучені до матеріалів кримінального провадження як речові докази;
- з'ясування механізму кримінального правопорушення;
- висунення версій про обставини кримінального правопорушення та його учасників;
- отримання інформації про учасників та очевидців кримінального правопорушення;

– встановлення інших обставин, що мають значення для кримінального провадження.

За результатами проведеного огляду суб'єкт розслідування висуває версії про характер події та його учасників, про місце перебування правопорушника, викраденого майна та інші обставини, що мають значення, про наслідки правопорушення тощо. Крім того, під час проведення огляду переслідується мета встановити обставини, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення. У багатьох випадках огляд є засобом одержання таких фактичних даних, що не можуть бути отримані іншим шляхом. Результати огляду, особливо такого його різновиду, як огляд місця події, дозволяють суб'єкту розслідування визначити спрямованість розслідування, уявити механізм розслідуваної події, встановити особу правопорушника.

Законодавець виділяє такі **об'єкти огляду**, як: *приміщення, місцевість, речі та документи*. Але всі об'єкти за своєю природою є дуже різноманітними. Наприклад, приміщення може бути житловим та нежитловим (господарського або побутового призначення). Житлові приміщення теж можуть бути досить різними: квартира в багатоповерхівці, кімната в гуртожитку, приватний будинок. Це стосується також і речей і документів. Особливим різновидом огляду є огляд тіла живої людини, тому законодавець виділив його в окрему слідчу (розшукову) дію – освідування (ст. 241 КПК України), передбачивши окрему процесуальну процедуру для проведення такого різновиду огляду.

З точки зору отримання криміналістично значущої інформації з об'єктів матеріального середовища шляхом проведення їх огляду, кожна група таких об'єктів має свої особливості. Тому криміналістикою виділяється набагато більше об'єктів огляду (з урахуванням їх особливостей), та розроблені криміналістичні рекомендації щодо тактики огляду об'єктів, що охоплюються узагальненими поняттями – приміщення, місцевість, речі, документи.

Крім того існують й процесуальні особливості огляду окремих об'єктів, що стосуються учасників огляду (наприклад, огляд

трупу), юридичної підстави (наприклад, огляд місця події, чи огляд житла), оформлення результатів проведення огляду (огляд житла чи іншого приватного володіння особи). Всі ці процесуальні особливості також впливають на тактику проведення огляду та можливість отримання доказової інформації.

Існують також й інші критерії для класифікації огляду. Так, за обсягом проведення виділяють *основний та додатковий огляд*. Додатковий огляд проводиться в наступних випадках:

- коли під час розслідування відкриваються нові, раніше невідомі обставини, що вимагають вивчення окремих елементів, зокрема обстановки місця події;
- коли первинний огляд був проведений (з об'єктивних причин) у несприятливих умовах, наприклад уночі при відсутності якісного освітлення, у сильний дощ, сніг тощо. Необхідно врахувати, що в таких випадках після первинного огляду вчиняються заходи з охорони місця проведення огляду.

Проведення огляду підпорядковане певним *принципам*, до яких належать:

1. *Своєчасність огляду* – полягає в проведенні цієї слідчої (розшукової) дії відразу ж, як в ній виникає необхідність.

2. *Об'єктивність огляду* – полягає, насамперед, у дослідженні і фіксації всього виявленого в тому вигляді, в якому це було в дійсності. В протоколі, що відображає результати огляду, не повинні міститися висновки і припущення суб'єкта розслідування.

3. З об'єктивністю огляду тісно пов'язана його *повнота* – виявлення, фіксація і дослідження тих фактичних даних, що мають доказове значення у кримінальному провадженні.

4. *Активність огляду* полягає, по-перше, в тому, що слідчий, прокурор проводить його в силу свого службового становища, незалежно від бажань зацікавлених осіб, і, по-друге, в тому, що він діє, приймаючи всі заходи до виявлення слідів кримінального правопорушення, проявляє ініціативу.

5. *Методичність і послідовність* – полягають у правильній організації і планомірному проведенні огляду. Методичність – це застосування найбільш ефективних для даних об'єктів і в даній

обстановці прийомів огляду; послідовність – суворо визначений порядок дій.

6. *Єдине керівництво оглядом* – полягає в тому, що особі, яка проводить огляд (суб'єкту розслідування), підпорядковуються всі інші учасники огляду.

2. Поняття, сутність та завдання огляду місця події

Місце події – це завжди частина матеріального середовища природної (місцевість) або штучної (приміщення) природи, в якому наявні сліди вчиненого кримінального правопорушення у вигляді певних змін в матеріальному середовищі.

Огляд місця події – це різновид огляду, мета якого полягає в дослідженні матеріальної обстановки місця події шляхом безпосереднього особистого її сприйняття суб'єктом розслідування, іншими учасниками огляду з метою виявлення, фіксації та вилучення слідів кримінального правопорушення, з'ясування механізму події та інших обставин, що мають значення для кримінального провадження.

Огляд місця події може проводитися на будь-якій стадії розслідування, але завжди повинен проводитися невідкладно – відразу як тільки суб'єкт розслідування вирішив, що необхідно провести огляд. Тому огляд місця події називають невідкладною слідчою (розшуковою) дією.

Загальні завдання огляду місця події:

- безпосереднє вивчення суб'єктом розслідування матеріальної обстановки місця події для з'ясування характеру й обставин події;
- виявлення, збирання, закріплення, попереднє дослідження, оцінка речових доказів та отриманої інформації;
- одержання інформації для висунення та перевірки версій щодо події, яка розслідується;

- одержання даних для організації слідчих (розшукових) дій та інших заходів, використання допомоги громадськості, переслідування підозрюваної особи, встановлення її особи, мотивів учинення кримінального правопорушення;
- виявлення причин і умов, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення чи полегшили його вчинення.

Комплекс завдань, що підлягають вирішенню під час проведення огляду місця події, мають свої особливості залежно від виду розслідуваного кримінального правопорушення. Стосовно кожного вони різноманітні, специфічні. Але можна виділити ряд *типових спільних завдань*:

- чи мало місце певне кримінальне правопорушення у даному випадку або такого не було;
- чи вчинене кримінальне правопорушення там, де проводиться огляд місця події, або в іншому місці;
- які шляхи проникнення осіб, які брали участь у досліджуваній події, на місце події, шляхи їх відходів, транспортних засобів;
- скільки осіб було на місці події, їх типові ознаки;
- які цілі переслідували учасники події, мотиви їх дій;
- протягом якого часу знаходилися учасники на місці події;
- коли відбулася подія, що розслідується;
- який пункт території, що оглядається, або приміщення є місцем події, який механізм події;
- які додаткові дії вчинені на місці події;
- які об'єкти залишили особи, причетні до вчинення кримінального правопорушення, на місці події;
- які сліди з місця події залишилися на правопорушникові;
- хто і звідки міг спостерігати і чути те, що відбувалося на місці події;
- які є дані, що вказують на обставини, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення чи полегшили його вчинення та приховання.

Важливе значення для вирішення перелічених завдань огляду місця події мають негативні обставини, що можуть бути виявлені в ході дослідження матеріального середовища місця події.

Негативні обставини – це будь які фактичні дані, пов’язані з подією правопорушення, які неможливо пояснити, виходячи з ймовірного механізму події, обґрунтованого комплексом зібраної в провадженні інформації.

Під час огляду місця події негативні обставини – це невідповідність матеріальної обстановки події правопорушення або окремих її елементів іншим фактичним даним, що вказують на механізм події правопорушення. Наприклад, слід сухої слини на обличчі повішаної особи, що нібито вчинила самогубство (наявна передсмертна записка), розташований від куточка рота до вушної раковини, а не до підборіддя тощо.

Тобто пошукова діяльність особи, яка проводить огляд місця події, повинна бути спрямована не лише на виявлення, фіксацію та закріплення фактичних даних матеріального середовища місця події, а й на їх зіставлення з механізмом події правопорушення, тобто на виявлення негативних обставин, що можуть вказувати на фальсифікацію чи приховання справжніх слідів кримінального правопорушення.

Виділяють фактичну та правову підстави проведення огляду місця події.

Фактична підстава – необхідність з’ясування обстановки події, а також інших обставин, що мають значення для розслідування, що виникає на підставі заяви про подію правопорушення.

Правова підстава – закріплена у юридичних документах відповідність дій суб’єкта розслідування з вивчення матеріальної обстановки вимогам кримінального процесуального закону. Наприклад, ухвала суду щодо проведення огляду в житлі особи або відомості про подію правопорушення внесені до ЄРДР. Необхідно пам’ятати, що огляд місця події за умов невідкладності (ч. 3 ст. 214 КПК України), може проводитися до внесення відомостей до ЄРДР, але відразу після його проведення такі відомості невідкладно вносяться до ЄРДР.

Зважаючи на невідкладний характер огляду місця події він може бути проведений і у *нічний час* (з 22 до 6 год.), тому що

затримка з його проведенням може призвести до втрати слідів кримінального правопорушення (ч. 4 ст. 223 КПК України).

Для надання допомоги слідчому, до проведення огляду місця події можуть залучатися спеціалісти. А якщо разом з оглядом місця події проводиться огляд трупа, участь спеціаліста – судово-медичного експерта (або лікаря, якщо вчасно неможливо залучити судово-медичного експерта) – є обов'язковою.

Результати огляду місця події повинні бути зафіксовані у протоколі з дотриманням відповідних процесуальних вимог.

3. Етапи, стадії та методи огляду місця події

Проведення огляду місця події складається з декількох етапів:

- 1) підготовчого;
- 2) робочого;
- 3) заключного.

Підготовчий етап огляду місця події починається з моменту прийняття суб'єктом розслідування рішення про проведення огляду. Приймаючи таке рішення, суб'єкт розслідування повинен:

- забезпечити охорону місця події до свого прибуття, тобто забезпечити збереження і недоторканність обстановки і слідів кримінального правопорушення;
- вжити заходів до запобігання або ослаблення шкідливих наслідків кримінального правопорушення;
- забезпечити до моменту свого прибуття присутність поблизу від місця події осіб, які можуть дати необхідну інформацію: очевидців події, якщо вони відомі, інших свідків;
- визначити, яких спеціалістів варто залучити до участі в огляді, забезпечити їх прибуття;
- внести пропозиції про склад слідчо-оперативної групи, що виїжджає на місце огляду;
- перевірити готовність технічних засобів огляду.

З моменту прибуття на місце події починається другий період підготовчого етапу. *Безпосередньому огляду передують:*

- вжиття заходів для надання необхідної медичної допомоги потерпілим, якщо вона не була надана;
- видалення з місця події всіх сторонніх осіб;
- залучення, при необхідності, до участі в огляді понятих і остаточне визначення кола інших учасників огляду; інструктаж учасників огляду;
- збирання, шляхом опитування, попередніх відомостей, які повинні бути враховані при огляді; встановлення, які зміни, ким і з якою метою були зроблені на місці події;
- проведення інших невідкладних дій і вжиття заходів, спрямованих на поліпшення умов огляду (забезпечення додаткового освітлення тощо).

Як на цьому, так і на наступних етапах паралельно з оглядом здійснюються необхідні пошукові заходи, наприклад переслідування правопорушника, застосування службово-розшукової собаки.

Робочий етап огляду місця події складається з двох стадій: статичної та динамічної.

Статична стадія полягає у дослідженні і фіксації обстановки місця події і окремих її елементів у тому вигляді, в якому вони перебували до початку огляду. Вивчення ведеться візуально, об'єкти не пересуваються і їх положення не змінюється. Всі учасники огляду місця події тільки уважно розглядають усі предмети, сліди, їх ознаки, стан, взаєморозташування. У статичному стані об'єкти фотографуються методами орієнтуючої, оглядової та вузлової фотозйомки. Вимірювання та опис повинні бути такої повноти і точності, щоб згодом на їх основі можна було легко відновити місце розташування будь-якого об'єкта і сліду.

Динамічна стадія відрізняється тим, що особи, які беруть участь в огляді, всебічно оглядають окремі предмети, при потребі зрушуючи їх з місця, беручи в руки. Однак оглядати об'єкти треба обережно, щоб не пошкодити сліди, не залишити своїх слідів рук і не занести мікрочастинки зі свого одягу.

Статична і динамічна стадії взаємозв'язані, і є частинами єдиного процесу огляду, тобто процесу безпосереднього сприйняття матеріальної обстановки на місці події.

Всі об'єкти, що містять на собі інформацію (сліди), пов'язану з кримінальним правопорушенням, вилучаються з місця події та долучаються до протоколу огляду як додатки. Об'єкти-слідоносії рекомендовано вилучати з місця події в натурі, і лише якщо це неможливо (великий розмір таких об'єктів, чи в результаті їх вилучення завдається матеріальна шкода тощо), рекомендовано вилучати сліди без об'єктів, на яких вони розташовані, чи робити їх копії (зліпки). Упакування вилучених об'єктів здійснюється з урахуванням природи їх походження та вимог КПК України.

Огляд місця події закінчується узагальненням і оцінкою всіх виявлених даних з метою з'ясування, чи всі завдання огляду вирішені.

Під *методом огляду* місця події розуміють спосіб пересування суб'єкта проведення огляду під час здійснення пізнавальної діяльності по матеріальному середовищу, в межах якого проводиться огляд. Так, виділяють *концентричний, ексцентричний і фронтальний* методи огляду місця події.

При *концентричному методі* огляд ведеться по спіралі від умовної периферії до умовного центру місця події, під яким, зазвичай, розуміється найважливіший об'єкт (труп, зламаний сейф) або умовне місце. *Ексцентричний метод* полягає в тому, що огляд ведеться по спіралі від умовного центру місця події до його умовної периферії. *Фронтальний метод* являє собою лінійний огляд площі від одного з кордонів, прийнятого за вихідний, до іншого.

Постійного правила застосування того або іншого методу (способу) огляду не існує, і питання щодо методу огляду вирішується суб'єктом проведення огляду виходячи з конкретних обставин події. Так, огляд приміщення рекомендується проводити концентричним методом; огляд відкритої місцевості зазвичай проводять від центра до периферії, тому що іноді важко на початку огляду визначити межі місця події, або методом фронтального огляду, коли територія велика і її можна розбити на смуги. Коли необхідно оглянути значну за розмірами територію, доцільно розділити її на квадрати (вузли) та проводити дослідження матеріального середовища в межах кожного вузла будь-яким з перелічених методів.

- На заключному етапі огляду місця події суб'єкт розслідування:*
- складає протокол огляду і необхідні додатки до нього: плани, схеми письмові пояснення спеціаліста тощо;
  - упаковує об'єкти, вилучені з місця події та вживає заходів до збереження тих об'єктів, що мають доказове значення, які вилучити неможливо або недоцільно;
  - вживає заходи за заявами, що надійшли від учасників огляду.

4. Огляд трупа

Огляд трупа – це різновид огляду, що проводиться на місці виявлення трупу з метою встановлення інформації, що дозволяє встановити особу померлої особи, місце, час, обставини і причини смерті, а також ознак, які вказують на можливого правопорушника.

Труп людини є центральним об'єктом місця події. Огляд трупу повинен проводитися безпосередньо на місці його виявлення, тому що в іншому випадку порушується зв'язок між елементами місця події, обстановкою, в якій він був виявлений, і позою трупа, трупними явищами й іншими ознаками.

Огляд трупу проводиться в присутності двох понятих і за обов'язкової участі судово-медичного експерта або лікаря, якщо вчасно неможливо залучити судово-медичного експерта (ч. 1 ст. 238 КПК України). Якщо під час огляду застосовується безперервний відеозапис, поняті можуть не залучатися.

Безпосередній огляд трупу складається з двох стадій – загальної і детальної.

На *загальній стадії огляду*, у статичному стані фіксуються: стать трупа; орієнтовний вік; будова тіла; поза трупа; положення (розміщення) на місці події відносно певних нерухомих орієнтирів; зовнішні ознаки, стан окремих елементів зовнішності (живіт, статеві органи, задній прохід тощо); довжина трупа; стан шкіри (особливі прикмети: рубці, татуювання); стан одягу; приблизний

час настання смерті; інші предмети, що є поруч із трупом; предмети, виявлені в одязі трупа тощо.

Детальний (динамічний) огляд супроводжується роздяганням трупа, яке відбувається у певній послідовності. Головною метою цієї стадії огляду є відшукування всіх особливостей на тілі трупа, ушкоджень і трупних явищ.

При детальному огляді досліджуються: а) ложе трупа (ділянка підлоги або ґрунту під трупом); б) одяг трупа; в) тіло трупа та ушкодження на ньому. Під час огляду оголеного трупа фіксуються: колір шкіри, статура, вік і стать; трупні явища; вид голови та обличчя; вид живота; індивідуальні особливості, які спостерігаються на тілі; ушкодження на трупі. Частина трупа описуються в такій послідовності: голова; обличчя; шия; груди; живіт; спина; руки; ноги.

Рекомендований алгоритм огляду трупу:

1. Після прибуття на місце події судово-медичний експерт (лікар) встановлює ознаки, що свідчать про настання смерті.

2. Проводиться орієнтуюча фотозйомка трупа і визначається його положення відносно нерухомих об'єктів. Відстані від голови трупа і його кінцівок до визначених нерухомих орієнтирів вносяться до протоколу огляду і до схеми місця події.

3. Труп фотографується без навколишнього оточення. Поза трупа фіксується технічними засобами і детально описується в протоколі. Описується поза трупа в цілому (наприклад, лежачи, сидячи, напівсидячи), а також положення окремих частин тіла: голови (її нахил і поворот); тулуба (наприклад, труп лежить на спині, або на животі, або на боці); кожної руки окремо (положення щодо тулуба, згинання в ліктьовому суглобі, положення долонь і пальців), ніг.

4. Ретельно оглядається і фіксується стан поверхні, на якій знаходиться труп («ложе» трупа), які предмети і сліди на ній виявлені (кулі, гільзи, пижі, ножі, сліди ніг, плями, схожі на кров тощо).

5. Описується і фотографується стан шкіри на обличчі, голові та інших вільних від одягу частинах тіла. З метою виявлення ушкоджень на голові уважно досліджується її волосиста частина;

прощупуються кістки та хрящі; оглядаються порожнина рота (відзначають відсутність зубів, наявність коронок, протезів), шия (описують наявність синців, странгуляційної борозни та інших пошкоджень). Оглядаються кисті рук, відзначається наявність на них частинок і плям сторонніх речовин, різних ушкоджень.

6. Оглядаються та описуються одяг, головний убір і взуття трупа та особисті речі. Необхідно вказувати: в якій послідовності одягнені предмети одягу; стан одягу, головного убору і взуття (нові, поношені, цілі, розірвані); в якому положенні знаходяться предмети одягу (чи зміщені його окремі частини у бік, загорнуті догори); наявність усіх гудзиків та інших застібок; пошкодження на одязі, головному уборі і взутті (вид ушкоджень, їх форма, розміри і місце розташування); конфігурацію країв ушкодженого одягу (рівні, нерівні), що знайдено в кишенях і інших місцях одягу, головного убору і взуття. Після того, як з трупа зняли одяг, уважно стежать за тим, щоб з нього нічого не загубилося. Знятий одяг детально оглядають, вивчають наявні ушкодження, забруднення. Під час огляду одягу обов'язково вивертають кишені й витягають всі предмети. Вологі речі й речі, просочені кров'ю та різними виділеннями, обов'язково просушують та упаковують.

7. Під час огляду трупа на місці події збираються дані, які вказують на певні обставини, що дозволяють припускати, чи відбулося вбивство, самогубство або нещасний випадок. Для цього докладно вивчають позу трупа, тілесні ушкодження й механізм їх заподіяння, сліди боротьби й переміщення трупа, знаряддя злочину, передсмертні записки. Якщо умови дозволяють, труп на місці події роздягають (повністю або частково) і ретельно вивчають посмертні явища й характер поранень. Рани обов'язково фотографують із масштабною лінійкою.

Якщо умови не дозволяють зробити огляд трупа в оголеному вигляді, труп з метою запобігання втрати куль, дробинок, мікрочастинок загортають у поліетиленовий пакет або світле простирadlo й відправляють у морг, де буде проводитися більш ретельний його огляд.

8. Виявлені на трупі пошкодження описуються й фотографуються. Обов'язково зазначається: їх розташування, локалізація; характер ушкоджень (наприклад, рублена, колота, колото-різана тощо рана); розміри ушкоджень; зовнішній вигляд.

Якщо особа трупу померлої людини невідома, особливості зовнішності фіксуються з максимальною ретельністю за методом «словесного портрета», обов'язково складають його дактилокарту, і після надання обличчю трупу вигляду, максимально наближеного до прижиттєвого («туалет трупа»), труп фотографується за правилами сигналетичної фотозйомки.

5. Освідчування

У кримінальному провадженні будь-яка процесуальна дія має певну мету та виконує визначені для неї в кримінальному процесуальному законодавстві завдання. Безпосередньою метою **освідчування** як слідчої (розшукової) дії, відповідно до ч. 1 ст. 241 КПК України є виявлення на тілі особи (свідка, потерпілого, підозрюваного) слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет.

Під слідами кримінального правопорушення слід розуміти будь-які сліди на тілі особи, які можуть пов'язувати її з подією правопорушення (його підготовкою, безпосереднім вчиненням, прихованням). Під особливими прикметами слід розуміти такі ознаки анатомічних елементів зовнішності особи, що притаманні лише їй та індивідуалізують її (татування, шрами, родимі плями, відсутність будь-яких членів тощо).

Освідчування може бути пов'язане з оголенням особи. Під оголенням слід розуміти необхідність зняти одяг з тіла особи, яка підлягає освідчуванню, для демонстрації будь-якої частини її тіла відповідно до одягу, що наявний на особі в певний період пори року. Тобто, наприклад, якщо освідчування проводиться влітку, то демонстрація ліктювих згинів може не потребувати зняття одягу, і, відповідно, освідчування не буде пов'язано з оголенням особи.

Якщо ж таке освідування проводиться взимку, то відповідно воно буде пов'язане з оголенням особи, що підлягає освідуванню.

Суб'єкт розслідування не вправі бути присутнім під час освідування особи іншої статі, коли це пов'язано з необхідністю оголювати особу, яка підлягає освідуванню. Слідчий, прокурор, відповідно до ч. 7 ст. 233 КПК України, зобов'язані запросити не менше двох понятих для проведення освідування. Крім того, забороняється проводити під час освідування дії, які принижують честь і гідність освідуваної особи, або є небезпечними для її здоров'я. Законодавчо закріплено обов'язок слідчого, прокурора про результати проведеного освідування скласти протокол, а у випадку проведення освідування примусово надати особі копію протоколу освідування. Правовою підставою для проведення освідування є постанова прокурора, наявність якої дозволяє провести освідування, в тому числі, примусово.

Законодавець не встановлює межі та форми примусу, який може бути застосований для примусового освідування особи, а також суб'єктів його застосування. Важливо розуміти, що застосування примусу з боку суб'єкта розслідування, працівників оперативних підрозділів чи лікаря неприпустимо та розцінюється як катування. Для забезпечення застосування примусу під час освідування та інших процесуальних дій залучаються спеціальні підрозділи поліції, до повноважень яких належить забезпечення проведення примусових слідчих (розшукових) дій.

Для проведення освідування може бути залучений спеціаліст, а також лікар чи судово-медичний експерт. У випадках, пов'язаних з оголенням особи, освідування може проводитися лікарем, а результати фіксуватися в протоколі зі слів лікаря, що проводив освідування. При цьому стать лікаря не впливає на можливість його залучення до освідування особи будь-якої статі, якщо наявна згода особи, що підлягає освідуванню.

Позитивний результат будь-якої слідчої (розшукової) дії, зокрема освідування, значною мірою залежить від якості підготовки до її проведення. Правильне попереднє виконання необхідних організаційних заходів, до яких належать планування всіх

дій суб'єктом розслідування і прогнозування варіантів розвитку майбутніх подій, що можуть виникнути під час безпосереднього проведення освідування, підготовка техніко-криміналістичних засобів і засобів фіксації, запрошення учасників тощо, надають можливість на належному рівні провести цю процесуальну дію активно й наступально та повною мірою досягти поставлених завдань.

Алгоритм дій суб'єкта розслідування на робочому етапі освідування:

1. Спочатку проводять загальний огляд тіла людини зверху донизу, від загального до конкретного. Під час огляду відкритих частин тіла увагу акцентують на ділянки, укриті волоссяним покривом, ретельно оглядають руки.

2. Потім пропонують освідуваній особі поступово зняти одяг. Після цього слідчий оглядає тіло освідуваної особи та пропонує спеціалістам за допомогою криміналістичної техніки оглянути тіло освідуваної особи з метою відшукання слідів кримінального правопорушення.

3. Головний метод огляду тіла людини – спостереження, однак для виявлення слідів, які не піддаються візуальному спостереженню (підшкірний крововилив, краплини крові чи сперми, татування, яке намагалися знищити, тощо), та для виявлення опіків, слідів від лугів чи інших хімічних речовин слід використовувати техніко-криміналістичні засоби, здатні виявляти такі сліди та робити їх видимими. Зокрема, сліди сперми під впливом ультрафіолетового світла набувають білувато-блакитного освітлення, сліди крові – чорно-коричневого. Інфрачервоні промені допомагають виявити підшкірний крововилив чи сліди порошу на шкірі, рентгенівські промені виявляють предмети, що розміщені під шкірою (шрїт, скло).

4. Виявлені під час освідування особливі прикмети, сліди кримінального правопорушення (в тому числі наявні тілесні ушкодження) мають бути належно зафіксовані у протоколі слідчої (розшукової) дії для набуття ними значення доказів. Важливо, передусім, точно, усебічно й об'єктивно описати всі дії, що

проводили слідчий та спеціалісти, а також отримані результати. Виявлені тілесні ушкодження чи особливі прикмети фіксують за допомогою фото- чи відеокамери або замальовують. Якщо особливі прикмети чи тілесні ушкодження виявлено на закритих одязом ділянках тіла, то з етичних міркувань їх слід фотографувати, уникаючи, по можливості, фіксації обличчя особи, яка підлягає освідуванню. Одяг особи, при необхідності, не є об'єктом освідування та оглядається окремо за правилами огляду речей, про що складається протокол.

Важливо пам'ятати, що освідування особи полягає лише у огляді тіла людини та не передбачає вилучення будь-чого, а також проведення змивів чи отримання зразків. Якщо в ході розслідування виникає необхідність вилучення будь-яких слідів з тіла живої людини, то така необхідність реалізується в ході іншої слідчої (розшукової) дії – отримання зразків для експертизи.

ТЕМА 14. ТАКТИКА ОБШУКУ

1. *Поняття, сутність, завдання та види обшуку*

Якщо суб'єкт розслідування під час досудового розслідування не має чітких відомостей про місцезнаходження об'єктів, пов'язаних з подією кримінального правопорушення, але обґрунтовано передбачає, де вони можуть знаходитися, проводиться обшук.

Обшук – це слідча (розшукова) дія, що, як правило, проводиться на підставі ухвали слідчого судді та являє собою примусове обстеження приміщень, місцевості, окремих осіб з метою відшукування знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте в результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб.

Головним завданням обшуку як пошукової дії є виявлення джерел доказової та орієнтуючої інформації:

- знарядь вчинення кримінального правопорушення (зброї, вибухових пристроїв, відмичок, підроблених печаток тощо);
- предметів і цінностей, нажитих кримінально протиправним шляхом (гроші, коштовності, транспортні засоби тощо);
- осіб і трупів, які розшукуються;
- інших предметів і документів, що мають значення для розслідування.

Додатковим завданням обшуку є виявлення і вилучення речей і предметів, вилучених з цивільного обігу і заборонених для використання (вогнепальна зброя, наркотики, радіоактивні речовини, документи, що містять державну таємницю), а також пошук майна для забезпечення відшкодування заподіяних збитків або з метою можливої конфіскації.

У теорії криміналістики для характеристики обшуку використовуються дві конструкції – «об'єкт пошуку» і «об'єкт обшуку».

Об'єкт пошуку – це те, що необхідно відшукати, виявити, знайти. У процесі обшуку такими об'єктами є люди, трупи, знаряддя кримінального правопорушення, предмети злочинного посягання, документи, сліди тощо.

Об'єкт обшуку – це те, де проводиться обшук: приміщення різного призначення, місцевість, особа (при особистому обшуку).

Подібність обшуку із оглядом полягає в їх пошуковій спрямованості: в обох випадках суб'єкт розслідування проводить обстеження місцевості, приміщень з метою виявлення, фіксації та вилучення різних матеріальних джерел криміналістично значущої інформації. Але разом з тим необхідно розрізняти ці слідчі (розшукові) дії. *Обшук має такі особливості:*

- *конкретизованість об'єктів пошуку* – під час обшуку особа, яка його проводить, завжди знає, що шукає;

- *належність об'єктів пошуку певним особам* – завжди є власник (фізична чи юридична особа) чи володілець тих об'єктів, які обстежуються під час проведення обшуку;

- *примусовий характер обстеження* – особа, яка проводить обшук, має право заборонити будь-якій особі залишити місце обшуку до його закінчення та вчиняти будь-які дії, що заважають проведенню обшуку; має право відкривати закриті приміщення, сховища, речі, якщо особа, яка володіє житлом чи іншим володінням, а за її відсутності – інша присутня під час обшуку особа, відмовляється їх відкрити або обшук здійснюється за відсутності цих осіб; має право оглядати і вилучати речі і документи, що мають значення для кримінального провадження.

У криміналістиці, з точки зору організації та проведення, виділяють наступні **види обшуку**:

1. За послідовністю проведення:

- *первинний обшук* – обстеження будь-якого об'єкту приватної власності (приміщення, ділянки місцевості транспортного засобу) вперше;

- *повторний обшук* – може проводитися у випадках, якщо первинний обшук був проведений за несприятливих умов або якщо залишилися необстеженими чи недостатньо обстеженими окремі ділянки приміщення, відкритої місцевості, предмети тощо.

2. За одночасністю проведення:

- *одиначний* – обшук проводиться в певний час на одному об'єкті;
- *груповий* – кілька одночасних обшуків, що здійснюються в одному провадженні у різних осіб, або в різних місцях (тактична операція).

Проведення групового обшуку має певні особливості:

- 1) одночасно працюють декілька слідчих (прокурорів);
- 2) реально існує декілька об'єктів обшуку, що мають різну географічну локацію;
- 3) має місце єдине організаційне керівництво у проведенні обшуку кількох об'єктів;
- 4) одномоментність часу початку обшуку на всіх об'єктах;
- 5) визначені засоби зв'язку між учасниками обшуку і порядок обміну інформацією між ними.

3. За об'єктами, що обстежуються:

- обшук приміщень;
- обшук транспортних засобів;
- обшук місцевості;
- обшук особи.

Фактичною підставою для проведення обшуку під час розслідування кримінальних правопорушень є обґрунтоване припущення суб'єкта розслідування про місцезнаходження певних об'єктів в конкретному місці – житлі чи іншому володінні особи. Правовою підставою для проведення обшуку є ухвала слідчого судді.

Під житлом особи розуміється будь-яке приміщення, яке знаходиться у постійному чи тимчасовому володінні особи, незалежно від його правового статусу, та пристосоване для постійного або тимчасового проживання в ньому фізичних осіб, а також всі складові частини такого приміщення. Не є житлом приміщення, спеціально призначені для утримання осіб, права яких обмежені за законом. *Під іншим володінням особи розуміється* транспортний засіб, земельна ділянка, гараж, інші будівлі чи приміщення побутового, службового, господарського, виробничого та іншого призначення тощо, які знаходяться у володінні особи.

2. Підготовка до проведення обшуку

Підготовка до проведення обшуку являє собою систему заходів організаційного характеру, основними елементами якої є:

- 1) вивчення матеріалів кримінального провадження;
- 2) збір орієнтуючої інформації;
- 3) визначення кола учасників обшуку;
- 4) підготовка науково-технічних засобів;
- 5) планування обшуку;
- 6) забезпечення процесуальної спроможності проведення обшуку (отримання ухвали слідчого судді).

Вивчення матеріалів кримінального провадження доцільно починати з первинних даних, покладених в основу початку досудового розслідування. Таке вивчення припускає аналіз даних, що містяться в протоколах різних слідчих (розшукових) дій (огляду місця події, допиту тощо), інших процесуальних документах. До проведення обшуку з максимально можливою повнотою повинні бути зібрані та вивчені дані про об'єкти пошуку: їхні загальні та індивідуальні ознаки, кількість, властивості.

Збір орієнтуючої інформації охоплює комплекс дій, що передбачають одержання відомостей про умови майбутнього обшуку, об'єкти, що підлягають виявленню і вилученню, особу обшукуваного. Орієнтуюча інформація допомагає суб'єкту розслідування цілеспрямовано вести пошук і виявляти сховане. Збір інформації про об'єкт обшуку передбачає отримання відомостей з різних джерел: технічна та будівельна документація (плани, схеми, проекти будинків або споруд); топографічні карти; дані працівників оперативних підрозділів; інформація фахівців, що обслуговують ці об'єкти; інформація з відкритих інформаційних джерел (державні реєстри, електронні засоби масової інформації, соціальні мережі); наукові та довідкові видання тощо. Особі, яка планує проведення обшуку, рекомендується, по можливості, попередньо ознайомитися з об'єктом обшуку для врахування всіх важливих деталей.

Збір орієнтуючої інформації включає також одержання відомостей про особу власника чи володільця об'єкту обшуку, що можуть впливати на організацію та тактику проведення обшуку:

- *соціально-демографічні характеристики*: соціальний стан, освіта, професія, фах, рід занять, виробничий стаж, взаємовідносини в колективі, родинний стан, дані про членів сім'ї, взаємовідносини в сім'ї, матеріальне становище, житлові умови, найближче оточення, зв'язки, наявність зброї, свійських тварин та ін.;

- *соціально-біологічні характеристики*: стать, вік, стан здоров'я (наприклад, фізичні вади, алкоголізм тощо);

- *етико-психологічні характеристики*: моральні якості (погляди, переконання, прагнення, життєві очікування); інтелектуальні здібності (обсяг знань, рівень, розумового розвитку тощо); емоційна складова (сила, врівноваженість і рухливість нервових процесів, темперамент, стан емоційної збуджуваності, сила і темп реакцій на різноманітні подразники); вольові якості (цілеспрямованість, самовладання, рішучість);

- *девіантні характеристики* (вживання алкоголю, наркотиків, схильність до суїциду, наявність судимостей тощо).

Коло учасників обшуку визначається залежно від умов обшуку, особливостей об'єкта обшуку, складності проведення пошукових дій. Для охорони місця проведення обшуку, забезпечення безпеки його учасників необхідно залучати працівників оперативних підрозділів. Для виконання допоміжних дій (розкопки ґрунту, перенесення меблів) можуть бути запрошені представники громадськості. Для забезпечення примусу під час проведення обшуку залучаються працівники спеціальних підрозділів Національної поліції. Під час проведення обшуку також може залучатися спеціаліст для допомоги у застосуванні технічних засобів та надання консультацій під час обшуку.

Відповідно до вимог кримінального процесуального закону (ч. 1 ст. 236 КПК України) особа, яка проводить обшук, вживає належних заходів для забезпечення присутності під час проведення обшуку осіб, чий права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені. Такими особами є власники чи володільці

об'єкта обшуку. У необхідних випадках суб'єкт розслідування має право залучати до участі в проведенні обшуку потерпілого, підозрюваного, захисника, представника та інших учасників кримінального провадження. Обов'язковими учасниками обшуку є поняті у кількості не менше двох осіб. Під час проведення особистого обшуку поняті повинні бути однієї статі з особою, обшук якої проводиться.

Підготовка науково-технічних засобів має важливе значення під час проведення обшуку з огляду на вимогу законодавця щодо обов'язкової фіксації обставин проведення обшуку за допомогою звуко- та відеофіксуючих технічних засобів. Крім того, під час підготовки до обшуку в ряді випадків необхідно передбачити застосування та відповідно підготувати: додаткові освітлювальні прилади, інструменти для розкопок і відкриття сховищ, металошукачі, трупошукачі, ультрафіолетові та інфрачервоні освітлювачі, переносні рентгенівські апарати та ін.

Підготовка технічних засобів включає в себе не лише забезпечення їх фізичної наявності, а й забезпечення додаткових елементів живлення для автономної роботи технічних засобів, зйомних технічних носіїв інформації (карти пам'яті, CD-диски тощо), упакування для матеріалів звуко- і відеозапису та інших об'єктів, що вилучаються в ході обшуку, а також участі осіб, які будуть застосовувати технічні засоби, здійснювати технічну фіксацію ходу та обставин обшуку.

Заключним елементом підготовки до обшуку виступає **планування**. Залежно від рівня складності майбутнього обшуку, його ситуаційної обумовленості, план може бути усним або письмовим; стислим або розгорнутим. План обшуку може супроводжуватися відповідними графічними матеріалами (схеми приміщення, плани входів і виходів із нього, замальовки місцевості).

Запорукою успішного проведення обшуку є дотримання рекомендацій щодо підготовки до його проведення, розроблених криміналістичною наукою з урахуванням примусового характеру цієї процесуальної дії, а також особливостей об'єктів пошуку та об'єктів обшуку.

3. Робочий етап проведення обшуку

З урахуванням завдань, що послідовно вирішуються під час обшуку, виділяють чотири його *етапи*:

- 1) попередній етап;
- 2) оглядовий етап;
- 3) детальний етап;
- 4) фіксація результатів обшуку.

Попередній етап включає в себе прибуття до об'єкту обшуку та проникнення на нього. Для забезпечення ефективності запланованого обшуку рекомендовано прибувати на об'єкт обшуку непомітно для власника чи володільця такого об'єкту, використовуючи фактор раптовості.

Зосередження біля місця проникнення на об'єкт обшуку повинно проходити швидко, безшумно. При наявності значної кількості учасників процесуальної дії їх прибуття до розташування об'єкту обшуку здійснюється по одній-дві особи.

Під час проведення обшуку в комунальній квартирі або в квартирі, яка за своїми особливостями має спільні вхідні двері з сусідами, дзвонити потрібно не до квартири, в якій буде проводитися обшук, а кому-небудь з інших сусідів.

Виставлений пост біля місця проведення обшуку повинен бути віддалений на таку відстань, щоб з однієї сторони учасники поста могли нести охорону, з іншої, своєю присутністю не насторожити осіб, які можуть прибути до власника об'єкту обшуку.

У випадках перебування в приміщенні собаки або іншої тварини, яка може попередити свого хазяїна про сторонніх осіб, перед проникненням до об'єкту слід передбачити, щоб ця тварина перебувала на прогулянці, або запросити особу, яка не викличе у тварини ніякої реакції. Після відкриття особою вхідних дверей, слід дочекатись їх відкриття на відстань, яка перешкоджає їх швидкому закриттю. В окремих випадках проникнення до об'єкту обшуку доцільно здійснити в момент, коли хто-небудь з мешканців відчинить двері, щоб вийти або зайти. Проникати на об'єкт

обшуку необхідно відразу всім учасникам слідчої (розшукової) дії. Технічну фіксацію ходу та результатів обшуку необхідно здійснювати, починаючи з моменту проникнення до житла чи іншого володіння особи, в яких проводиться обшук.

Після проникнення на об'єкт обшуку суб'єкт розслідування може запропонувати особам, які там перебувають, добровільно видати об'єкти, що мають значення у кримінальному провадженні та зазначені в ухвалі слідчого судді на проведення обшуку. Якщо такі об'єкти видані добровільно, і немає підстав вважати, що особи приховують будь-які об'єкти, то в ряді випадків, буває достатнім обмежитися вилученням виданого та не проводити подальших пошуків. Водночас при цьому слід враховувати, що іноді особи добровільно видають частину об'єктів пошуку, розраховуючи, що цим вони введуть слідство в оману та уникнуть проведення пошукових заходів.

Оглядовий етап. В результаті ознайомлення з обстановкою об'єкта обшуку суб'єкт розслідування отримує нові дані про розташування та особливості приміщення чи місцевості, визначає найбільш вірогідні місця знаходження об'єктів пошуку, звертає увагу на місця, що потребують особливого обстеження, виконання певних робіт, застосування спеціальних пошукових засобів та прийомів. На цьому етапі остаточно визначається план проведення обшуку, розподіляються обов'язки між учасниками, приводяться в готовність технічні засоби, обирається найбільш ефективна послідовність та тактика проведення обшуку.

Детальний етап. Це найбільш складний та відповідальний етап обшуку. На цьому етапі реалізується найбільша кількість тактичних прийомів обшуку. Оскільки, в основному, джерелом інформації під час обшуку виступає матеріальне середовище, то більшість тактичних прийомів пов'язані з особливостями методів та прийомів пошукової діяльності суб'єкта розслідування.

Методи, що застосовуються під час проведення обшуку:

Послідовний та вибірковий методи обстеження. При послідовному методі особа, яка проводить обшук, рухається в обраному

напрямі та оглядає об'єкти, що зустрічаються, по черзі, переходячи від одного до іншого.

При вибірковому методі, в першу чергу, досліджуються місця найбільш вірогідного зберігання розшукуваних об'єктів, а потім – інша частина приміщення, місцевості, транспортного засобу.

Паралельне та зустрічне обстеження. Паралельне обстеження застосовується під час проведення обшуку в просторому приміщенні або на ділянці місцевості. Якщо приміщення захарашене предметами обстановки, більш зручний зустрічний обшук: перша особа, яка обшукує, рухається вздовж однієї із стін приміщення, (наприклад від лівих дверей), другий, вздовж іншої (правої). Зустрівшись, вони оглядають центр приміщення.

Обстеження без порушення та з порушенням цілісності об'єктів, що перевіряються. В останньому випадку можуть відкриватися сховища, вмонтовані в стіни тайники, розпорюватися обшивка меблів або шви на одязі тощо.

Метод порівняння однорідних предметів. В результаті порівняння нерідко виявляється невідповідність розмірів предметів або частин приміщень розмірним характеристикам, вказаним в технічній документації, що може вказувати на наявність схованки.

Спостереження, як метод вивчення місця обшуку, повинно бути направлене не тільки на окремі предмети, але і на поведінку тварин та птахів, що можуть вказувати на присутність людини, яка переховується, або місце знаходження схованих речей, трупу (частин трупу).

Також важливим є спостереження за поведінкою особи, у володінні якої проводиться обшук. Важливим тактичним прийомом, що застосовується під час обшуку, є «словесна розвідка» – надсилання особою, яка проводить обшук, словесного подразника (вислів, запитання) до власника об'єкта обшуку (напряму або замасковано) з метою прояви у останнього мимовільних реакцій. Спостереження за проявом реакцій може дати можливість помітити в поведінці такої особи або її родичів ознаки, що вказують на місце переховування об'єктів пошуку.

4. Особливості тактики обшуку деяких об'єктів

Обшук транспортних засобів передбачає примусове обстеження будь-якого транспортного засобу, який є у приватному володінні громадянина (мотоцикл, автомобіль, яхта, особистий літак).

Обстеження транспортних засобів повинно бути методичним. Так, обшук легкового автомобіля доцільно розпочинати з багажника і закінчувати двигуном. У багажнику перевіряються сумка з інструментом, запасне колесо, інші предмети. У салоні знімаються килими, настили, чохла. Перевіряються місця між сидіннями і спинками, досліджується торпедо, знімаються звуковідтворюючі пристрої.

За необхідності, механізми, що розташовані в автомобілі під днищем, бажано дослідити на «ямі». Оглядається автомобіль й під капотом. Обшук автотransпортних засобів доцільно проводити за участю спеціаліста-автотехніка.

Обшук у приміщенні є найбільш розповсюдженим видом обшуку. Окремі тактичні прийоми залежать від виду приміщення й характеру обстановки, де проводиться обшук.

Так, обшук в окремії ізольованій квартирі або приватному будинку необхідно розпочинати з обстеження житлового приміщення. Особи, які знаходяться в приміщенні, крім господаря, запрошуються до іншої кімнати або на кухню, та за ними встановлюється спостереження. Особи, які знаходяться в приміщенні, можуть піддаватися особистому обшуку.

Для обстеження підлоги, стін застосовуються аналітичні методи та технічні засоби виявлення тайників. У приміщеннях, загромождених предметами, для дослідження підлоги і стін, ці предмети переміщуються. Сипучі речовини пересипають, а рідини переливають із місткості в місткість. Особливу увагу необхідно звертати на обстеження кухні, туалету, ванної кімнати, балконів, горища та підсобних приміщень – комор, ніш.

Під час обстеження конструктивних вузлів будівлі необхідно звертати увагу на елементи, що не передбачені проектом, відсут-

ність окремих деталей, неоднорідність фарбування, відмінності у кольорі штукатурки, порушення павутиння.

Обшук в комунальній квартирі, в гуртожитку, на робочому місці також має свої тактичні особливості. У комунальній квартирі чи гуртожитку обшук необхідно починати з місць загального користування (кухня, коридор, туалет, комора, горище, підвал). Після обстеження приміщень загального користування проводиться обшук житлового приміщення за загальними правилами. Під час обшуку в гуртожитках бажано забезпечити присутність представника адміністрації (коменданта, чергового тощо).

Під час проведення обшуку вилученню підлягають не тільки предмети і речі, що вказані в ухвалі слідчого судді на проведення обшуку, а й речі та документи, що свідчать про можливість вчинення особою, у володінні якої проводиться обшук, іншого кримінального правопорушення, а також речі, вилучені з вільного обігу.

Враховуючи примусовий характер обшуку, суб'єкт розслідування під час його проведення має право розкривати замкнені приміщення і сховища, якщо володар відмовляється їх відчинити, але при цьому він повинен мінімізувати завдання матеріальної шкоди та уникати не викликаних необхідністю пошкоджень.

Об'єктом обшуку може бути **ділянка місцевості** (територія подвір'я, садиби, садової ділянки, підсобного господарства, саду, городу, які належать або знаходяться в користуванні конкретної особи, установи). Обшук місцевості необхідно здійснювати планомірно та у певній послідовності. Ділянку місцевості розподіляють на сектори та методично досліджують кожний сектор. Залежно від характеру місцевості, особливостей об'єктів пошуку та інших конкретних обставин можуть застосовуватися ексцентричний, концентричний або фронтальний методи дослідження місцевості з використанням певних технічних засобів (металошукачі, шупи, газові аналізатори).

У ході проведення обшуку необхідно звертати увагу на обставини, що іноді можуть свідчити про можливість знаходження у тому чи іншому місці схованки: ділянки землі з поживклою травою на фоні загальної зеленої маси, пошкодження ґрунту чи

покриття, мітки на деревах, свіжі копані рядки на присадибній ділянці тощо. На наявність тайників або місця приховання трупу (фрагментів трупу) в окремих випадках може вказувати поведінка свійських тварин.

Під час обшуку місцевості можна проводити розкопки ґрунту, перекопувати насадження, видаляти насадження (в тому числі, дерева) та інші пошукові дії.

Особистий обшук передбачає примусове обстеження тіла людини, її одягу та супутніх речей. Об'єктами пошуку можуть бути насамперед: вогнепальна та холодна зброя, коштовності, наркотики, гроші, документи та інші речі, що мають значення у кримінальному провадженні.

Обшук особи рекомендується проводити у певній послідовності – зверху донизу. Спочатку досліджується головний убір, потім одяг (пальто, сукня, піджак, штани, спідниця тощо), взуття, а потім – натільна білизна. Ці речі знімають з особи у наведеній послідовності та досліджують. Особливу увагу необхідно приділяти дослідженню кишень, швів, підкладки одягу, каблуків та підшви взуття.

Потім, за необхідності, досліджується тіло людини. Це пов'язано з тим, що невеликі та мініатюрні речі, а також певні речовини (наркотики) можуть переховуватися як в одязі, так і на тілі, або в природних порожнинах тіла. Особистий обшук особи проводиться з урахуванням статті: особа, яка проводить обшук та поняті повинні бути однієї статі з обшукуванню особою. Враховуючи примусовий характер особистого обшуку, перш ніж розпочати примусове обстеження тіла людини, слід вжити заходів для переконання особи, яка обшукується, добровільно видати приховані предмети. Для обшуку тіла людини та застосування технічних засобів обов'язково запрошують відповідного спеціаліста.

Під час обшуку особи підлягають обстеженню і супутні речі, що є в обшукуваної особи: валізи, сумки, гаманці, засоби для паління тощо.

ТЕМА 15. ТАКТИКА ДОПИТУ

1. *Поняття, сутність та види допиту*

Допит – це слідча (розшукова) дія, змістом якої є одержання показань від особи, яка володіє відомостями, що мають значення для розслідуваного кримінального правопорушення.

Допит являє собою процес передачі інформації про розслідуване кримінальне правопорушення, пов'язані з ним обставини і людей. Ця інформація сприймається допитуваною особою в момент спостереження за тими або іншими явищами, об'єктами, пов'язаними з подією правопорушення, запам'ятовується нею, зберігається в її пам'яті у вигляді «ідеальних» слідів, і потім під час допиту відтворюється та передається суб'єкту розслідування.

Предмет допиту складають фактичні дані, пов'язані з подією кримінального правопорушення, які суб'єкт розслідування має намір з'ясувати під час проведення допиту. До їх числа відносяться обставини, які:

- пов'язані з подією кримінального правопорушення (час, місце, спосіб тощо);
- стосуються з'ясування винуватості певних осіб у вчиненні кримінального правопорушення, форми вини, мотиву і мети вчинення кримінального правопорушення;
- спрямовані на встановлення виду і розміру шкоди, завданої в результаті вчинення кримінального правопорушення;
- пов'язані з встановленням обставин, що впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу підозрюваного, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження;
- спрямовані на встановлення обставин, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання;
- пов'язані із з'ясуванням будь-яких інших даних, що мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення.

Предмет допиту обумовлений процесуальним статусом допитуваної особи, а також його обізнаністю про обставини вчиненого кримінального правопорушення.

До **принципів допиту** належать:

1. *Активність допиту* полягає в тому, що особа, яка проводить допит, є ініціатором спілкування: за допомогою всіх доступних їй процесуальних та тактичних засобів вона намагається отримати правдиві показання, а не бути простим реєстратором повідомленої їй інформації.

2. *Цілеспрямованість допиту* означає проведення його із заздалегідь визначеною метою, для одержання не будь-якої, а певної інформації про подію правопорушення в цілому, або окремі його елементи. Цілеспрямованість забезпечується наявністю у суб'єкта розслідування чіткого уявлення про предмет допиту.

3. *Об'єктивність і повнота допиту* полягають в тому, що особа, яка проводить допит, не вправі за власним розсудом скорочувати отримані показання, змінювати їх відповідно до своїх уявлень про хід речей, нав'язувати допитуваному ці уявлення. Для забезпечення об'єктивності і повноти допиту рекомендовано не ставити під час його проведення навідні запитання, а також, по можливості, дослівно викладати показання допитуваного в протоколі.

Криміналістичною наукою розроблені різні класифікації допиту, значимість яких обумовлена як процесуальними особливостями проведення, так і тактичними прийомами, що застосовуються.

Залежно від обсягу розрізняють основний та додатковий допит.

Залежно від віку допитуваної особи виділяють:

- допит малолітньої або неповнолітньої особи;
- допит повнолітньої особи.

Залежно від процесуального статусу допитуваної особи розрізняють допит:

- свідка;
- потерпілого;
- підозрюваного;
- обвинуваченого;

– експерта (на стадії судового провадження).

Залежно від оцінки результатів допиту виділяють допит:

- дітей;
- дорослих осіб;
- осіб похилого віку.

Особливим видом допиту є одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей у їх показаннях (ч. 9 ст. 224 КПК України).

Допит може проводитися як безпосередньо, так і в режимі відеоконференції під час досудового розслідування за наявності підстав, визначених законодавцем (ч. 1 ст. 232 КПК України).

Метою допиту як слідчої (розшукової) дії є завжди або отримання (збирання) доказів або перевірка вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні.

Допит може проводитися як за місцем проведення досудового розслідування, так і в іншому місці за погодженням з особою, яку суб'єкт розслідування має намір допитати (в лікарні, за місцем її проживання, роботи тощо).

Під час допиту особою, яка його проводить, повинні бути вжиті заходи для забезпечення безпеки учасників допиту, нерозголошення конфіденційної інформації, захисту особистого життя людини.

За результатами проведення допиту складається протокол. Якщо допит фіксується за допомогою технічних засобів, текст показань може не вноситися до відповідного протоколу за умови, що жоден з учасників процесуальної дії не наполягає на цьому. У такому разі в протоколі зазначається, що показання зафіксовані на носії інформації, який додається до нього.

2. Підготовка до проведення допиту

Проведення допиту, як і будь-якої іншої слідчої (розшукової) дії, складається з трьох етапів: підготовчого, робочого і заключного.

Підготовка до допиту включає в себе:

- збирання вихідних даних та визначення предмету допиту;
- визначення часу та місця допиту, способу виклику на допит;
- визначення кола учасників допиту;
- тактичне забезпечення допиту;
- технічне забезпечення допиту;
- складання плану проведення допиту.

Збирання вихідних даних та визначення предмету допиту передбачає ознайомлення суб'єкта розслідування з даними про особу допитуваного, які є визначальними при виробленні тактики допиту. Такі дані можуть міститися в матеріалах кримінального провадження, а також можуть бути отримані з оперативних джерел шляхом спостереження за суб'єктом, проведення бесіди, аналізу діяльності, узагальнення незалежних характеристик, що даються суб'єкту певними особами в різних ситуаціях.

Інформація, що відноситься до предмету допиту, може потребувати ознайомлення зі спеціальною літературою, певними технологічними процесами, порядком документо- і товарообігу на підприємстві, системою обліку і звітності тощо. У таких випадках суб'єкт розслідування може скористатися консультацією спеціалістів; додатково проаналізувати фактичні дані, що містяться у висновках експертів та інших матеріалах кримінального провадження. Інформація, що відноситься до предмету допиту, може бути отримана також і з оперативних джерел.

Визначення часу та місця допиту, способу виклику на допит. Час проведення допиту визначається процесуальним статусом допитуваної особи, предметом допиту та важливістю відомостей, якими володіє допитуваний, його зв'язками з іншими особами, які підлягають допиту в кримінальному провадженні, а також загальною тактикою допиту. Не рекомендується допитувати осіб, які перебувають в стані сильного душевного хвилювання, розгубленості, пригніченості, алкогольного сп'яніння, крім виняткових випадків, що не терплять зволікання.

Вирішення питання про місце допиту (за місцем проведення розслідування або за місцем перебування допитуваної особи) залежить від конкретної слідчої ситуації. Однак у всіх випадках суб'єкт розслідування повинен прагнути, щоб місце проведення допиту було зручним для проведення цієї слідчої (розшукової) дії, сприяло встановленню необхідного психологічного контакту з допитуваним, зосередженості його уваги на предметі допиту, забезпечувало збереження слідчої таємниці.

З числа передбачених кримінальним процесуальним законодавством (ст. 135 КПК України) способів виклику на допит (вручення повістки, надіслання її поштою, електронною поштою чи факсимільним зв'язком, здійснення виклику по телефону або телеграмою) суб'єкт розслідування обирає той, який в конкретній слідчій ситуації максимально забезпечує ефективність результату допиту та відповідає запланованій тактичній комбінації (сприяє встановленню психологічного контакту з допитуваною особою, збереженню в таємниці від інших осіб самого факту виклику на допит тощо).

Визначення кола учасників допиту передбачає вжиття заходів з боку суб'єкта розслідування щодо забезпечення участі у проведенні допиту всіх необхідних осіб. Так, з урахуванням процесуального статусу допитуваної особи, її віку, психологічних та фізіологічних особливостей, предмету допиту та характеру слідчої ситуації суб'єкт розслідування забезпечує участь обов'язкових учасників (наприклад, адвоката, захисника, перекладача, або педагога чи психолога під час допиту неповнолітньої особи) та визначається щодо участі необов'язкових учасників допиту (спеціаліста, понятих тощо).

До **тактичного забезпечення допиту** відноситься обрання сукупності тактичних прийомів, які слідчий планує використувати під час допиту та планування тактичної комбінації проведення допиту. При обранні системи тактичних прийомів проведення допиту суб'єкт розслідування повинен керуватися критеріями їх допустимості.

Тактичні прийоми, які застосовуються під час допиту, не повинні передбачати погрози, тиск на допитувану особу, приховання інформації, обізнаність щодо якої є законодавчо закріпленим правом допитуваної особи, мати негативні наслідки для допитуваної особи, як то розлад здоров'я чи спонукання до аморальних та незаконних дій.

До **технічного забезпечення допиту** входить: підготовка необхідних бланків протоколів, паперу, пишучих приладь, оргтехніки, технічних засобів звуко- та відеофіксації; забезпечення, при необхідності, охорони; підготовка приміщення для допиту; підготовка речових доказів і документів, що можуть демонструватися в ході допиту та надаватися для ознайомлення.

Складання плану проведення допиту є завершальною стадією підготовки до проведення допиту. План може бути усним чи письмовим, стислим чи розгорнутим. Письмовий план переважно складається для допитів, пов'язаних із з'ясуванням широкого кола обставин, з використанням значної вихідної інформації, у тому числі й оперативної, складних в тактичному плані. Під час підготовки до нескладних допитів припустимим є усне планування або складання плану за спрощеною формою, іноді у вигляді переліку запитань до допитуваної особи.

При необхідності, план допиту може бути доповнений схемами зв'язків допитуваної особи з іншими учасниками кримінального провадження, епізодів кримінально протиправних діянь, місць вчинення певних дій, структури організованої групи тощо.

Таким чином, *підготовка до проведення допиту включає в себе три основних елементи:*

- *організаційний* – забезпечення раціонального проведення допиту;
- *змістовний* – визначення повноти і взаємозв'язку обставин, що підлягають встановленню;
- *тактичний* – обрання відповідних засобів і прийомів вирішення конкретних завдань допиту.

3. Робочий етап допиту

Відповідно до розроблених криміналістичних рекомендацій в робочому етапі допиту пропонується виділяти чотири *стадії*:

- встановлення психологічного контакту;
- вільна розповідь;
- постановка запитань;
- складання протоколу допиту та ознайомлення з ним допитуваної особи.

Під **психологічним контактом** розуміють двосторонню налаштованість на спілкування, наявність зворотного зв'язку між суб'єктом розслідування та допитуваною особою. Це важлива стадія допиту, оскільки від неї напряду залежить результат самого допиту: якщо особа не налаштована на спілкування, отримати від неї якісні показання не представляється можливим. На встановлення психологічного контакту впливає сукупність чинників: обстановка допиту, манера поведінки слідчого, уміння володіти собою, його тон, зовнішній вигляд.

Для успішного встановлення психологічного контакту рекомендується:

- виявити підкреслене чуйне, уважне, поважне ставлення до допитуваної особи;
- з урахуванням процесуального статусу допитуваної особи, виразити їй співчуття або розуміння;
- провести бесіду на другорядну, нейтральну тему;
- роз'яснити допитуваній особі її права та обов'язки, запевнити у дотриманні її законних інтересів;
- допомогти порадою;
- з'ясувати мотиви, через які допитувана особа відмовляється давати показання, спробувати подолати їх.

Вільна розповідь забезпечується пропозицією допитуваній особі розповісти все, що їй відомо про події та обставини, які становлять предмет допиту. На стадії вільної розповіді особа викладає відомі їй факти у тій послідовності, яку їй рекомендує суб'єкт розслідування, або яку вона обирає сама.

Ця стадія робочого етапу допиту є необхідною з наступних підстав:

- суб'єкт розслідування не завжди уявляє собі, якими даними та в якому обсязі володіє допитувана особа: під час вільної розповіді вона може повідомити важливу інформацію, про характер і наявність якої суб'єкт розслідування навіть не припускав;
- повідомлення допитуваною особою тих або інших відомостей у зручній для неї послідовності полегшує їх пригадування, сприяє більш повному відтворенню;
- вільна розповідь допомагає суб'єкту розслідування скласти більш повне і правильне уявлення про взаємини допитуваної особи з іншими учасниками кримінального провадження, про обрану нею лінію поведінки, про ступінь її фактичної поінформованості.

Не рекомендується переривати вільну розповідь репліками або запитаннями. В ході вільної розповіді ведення протоколу не рекомендується, оскільки неминуче призводить до перерв, відволікає допитувану особу, послабляє її зусилля з пригадування тих або інших фактів, порушує асоціативні зв'язки.

Після закінчення вільної розповіді суб'єкт розслідування шляхом **постановки запитань** доповнює й уточнює отримані показання, встановлює факти, що не повідомлялися під час вільної розповіді, одержує контрольні дані, необхідні для перевірки показань, допомагає допитуваній особі пригадати забуте.

Криміналістичною наукою розроблена наступна *класифікація запитань, що можуть бути поставлені допитуваній особі*:

- *доповнюючі* запитання ставляться з метою усунення «прогалин» в отриманих показаннях;
- *уточнюючі* запитання можуть бути поставлені для конкретизації отриманих відомостей;
- *нагадуючі* запитання мають на меті пожвавлення пам'яті допитуваного за рахунок асоціативних зв'язків. Нагадуючих запитань зазвичай задається декілька, щоб сприяти процесу послідовного пригадування;
- *контрольні* запитання ставляться з метою перевірки отриманих показань або одержання даних для такої перевірки;

– *викриваючі* запитання покликані викрити неправду в показаннях допитуваної особи, очевидну для суб'єкта розслідування.

Питання повинні бути чіткими, конкретними і зрозумілими.

Складання протоколу допиту та ознайомлення з ним допитуваної особи є важливою стадією робочого етапу допиту. В кожному конкретному випадку суб'єкт розслідування сам визначає, коли йому краще складати протокол допиту. Це можна зробити в декілька етапів: спочатку зафіксувати в протоколі показання після вільної розповіді допитуваної особи, надати зафіксовані показання особі для ознайомлення, після чого уточнити у особи, чи не згадала вона ще якісь обставини і чи не має наміру повідомити про них. Після чого можна перейти до постановки запитань, відповіді на які відразу вносити до протоколу. Також можна запропонувати особі власноруч викласти показання в протоколі як після її вільної розповіді, так і замість неї. Якщо допит фіксується за допомогою технічних засобів, показання можуть не вноситися до відповідного протоколу за умови, що жоден з учасників допиту не наполягає на цьому. У такому разі у протоколі зазначається, що показання зафіксовані на носії інформації, який додається до нього. Зауваження і доповнення учасників допиту зазначаються у протоколі перед їх підписами. Протокол підписують усі учасники, які брали участь у проведенні допиту. Якщо особа через фізичні вади або з інших причин не може особисто підписати протокол, то її ознайомлення зі змістом здійснюється у присутності її захисника (законного представника), який своїм підписом засвідчує зміст протоколу та факт неможливості його підписання особою. Якщо особа, яка брала участь у проведенні допиту, відмовляється підписати протокол, про це зазначається в ньому і засвідчується підписами понятих або захисника.

4. Тактичні прийоми допиту

Враховуючи механізм отримання показань та велику психологічну складову комунікативного процесу під час допиту, суб'єкт

розслідування застосовує цілу систему тактичних прийомів з метою впливу на допитувану особу та забезпечення ефективного результату допиту.

Так, з метою *пожвавлення пам'яті допитуваної особи застосовуються наступні тактичні прийоми:*

– *допит з використанням асоціативних зв'язків.* З метою появи асоціативних зв'язків суб'єкт розслідування задає допитуваній особі запитання, що стосуються не головного, а суміжних з ним фактів; тим самим допомагає встановити спочатку їх, а потім, за асоціацією, – і необхідний;

– *допит на місці події.* Пожвавленню пам'яті слугує повторне сприйняття тієї обстановки, в якій відбувалася подія, обставини якої є предметом допиту;

– *пред'явлення допитуваній особі для повторного сприйняття тих або інших предметів, пов'язаних з обставинами, що встановлюються* – подібний з допитом на місці події прийом. Крім того, може бути використаний і такий прийом, як ознайомлення допитуваної особи (у визначених межах) з показаннями інших осіб про ті ж обставини, а також одночасний допит двох і більше вже допитаних осіб;

– *додатковий допит по обмеженому колу обставин.* Відтворюючи показання повторно, допитувана особа може пригадати упущені або забуті нею під час першого допиту факти.

Тактичні прийоми викриття неправди можуть бути розділені на три групи:

- прийоми емоційного впливу;
- прийоми логічного впливу;
- тактичні комбінації.

1. Прийоми емоційного впливу:

1.1. На свідка і потерпілого:

– переконання в неправильності зайнятої допитуваною особою позиції;

– роз'яснення шкідливих наслідків неправдивих показань для близьких осіб потерпілих і підозрюваних;

– вплив на позитивні сторони особистості допитуваної особи – почуття власної гідності, шляхетність, ідейність тощо.

1.2. На підозрюваного:

- спонукання покаятися і щиросердно зізнатися шляхом роз'яснення як шкідливих наслідків неправдивих показань, так і сприятливих наслідків активного сприяння розслідуванню;
- вплив на допитувану особу через позитивні риси її особистості: використання її схильностей, захоплень, високої професійної майстерності і турботи про професійний авторитет тощо;
- використання антипатії до кого-небудь зі співучасників, залежності від них, що принижує гідність особи; закладення сумнівів у здатності співучасників до кінця дотримуватися раніше обумовленої лінії поведінки;
- використання фактору раптовості шляхом постановки несподіваних запитань у ситуації, коли допитувана особа таких питань не очікує.

2. *Прийоми логічного впливу* полягають у демонстрації невідповідності наданих особою показань об'єктивній дійсності. До їх числа належать:

- пред'явлення доказів, що спростовують показання допитуваної особи: а) від менш вагомих до більш вагомих; б) пред'явлення відразу найбільш важливого доказу;
- логічний аналіз протиріч, що містяться в показаннях допитуваної особи;
- логічний аналіз протиріч між інтересами допитуваної особи та її співучасників;
- роз'яснення безглуздості зайнятої особою позиції протидії розслідуванню.

3. *Тактичні комбінації*, як сукупність тактичних прийомів, спрямовані на створення ситуації, розрахованої на таку оцінку її допитуваною особою, що об'єктивно призводить до її викриття щодо надання неправдивих показань. Під час тактичних комбінацій використовують:

- прийоми, які мають на меті приховання від допитуваної особи поінформованості суб'єкта розслідування про певні обставини провадження;

– прийом непрямого допиту, який полягає в постановці запитань, другорядних, з погляду допитуваної особи, але по факту – маскуючих головне запитання, тому що відповіді на них створюють умови для неможливості заперечення головного факту (наприклад, якщо на місці події виявлені сліди пальців рук особи, то спочатку задаються запитання, відповіді на які потім виключають можливість стверджувати, що ці сліди залишені не в момент вчинення кримінального правопорушення, а раніше або пізніше);

– прийоми, спрямовані на створення ситуації, під час якої допитувана особа допускає обмову;

– прийоми, які спонукають допитувану особу до певних дій, в результаті вчинення яких вона викриває себе (так звані «слідчі хитрощі»).

Викриття неправди в показаннях допитуваної особи може призвести або до надання нею правдивих показань, або до заміни їх новими неправдивими.

Під час планування тактичних комбінацій допиту необхідно пам'ятати про неприпустимість використання тактичних прийомів, заснованих на обмані, погрозах, тиску на допитуваних осіб. Всі тактичні прийоми, що застосовуються, повинні бути законними та правомірними, що забезпечить належність та допустимість отриманих в ході допиту показань та використання їх як доказів.

Ефективність допиту визначається обранням тактики, яка відповідає характеру слідчої ситуації. Вибір тактики допиту обумовлений наступними чинниками:

- ситуацією допиту;
- процесуальним статусом допитуваної особи і рівнем її зацікавленості в результатах розслідування;
- особистістю допитуваної особи;
- характером інформації і доказів, які є у розпорядженні суб'єкта розслідування.

ТЕМА 16. ТАКТИКА ПРЕД'ЯВЛЕННЯ ДЛЯ ВПІЗНАННЯ

1. *Поняття та сутність пред'явлення для впізнання*

Пред'явлення для впізнання – це слідча (розшукова) дія, яка полягає у демонстрації потерпілому, свідку або підозрюваному в передбаченому законом порядку об'єкта, який, за версією суб'єкта розслідування, особа спостерігала раніше та зберегла у пам'яті його образ, з метою встановлення його тотожності.

Метою пред'явлення для впізнання є встановлення виключно індивідуальної тотожності об'єкта, а не його групової належності (подібності). Встановлення групової належності (подібності) не є метою пред'явлення для впізнання, оскільки відбувається лише на основі співставлення виключно загальних ознак, що за своєю сутністю суперечить методу криміналістичної ідентифікації як способу доказування.

За своєю природою пред'явлення для впізнання є різновидом криміналістичної ідентифікації об'єкта за його відображенням у психофізіологічній формі («ідеальним» слідом), що зберігається у пам'яті людини. Зіставлення об'єкта, який демонструється, з відображенням у психофізіологічній формі, що збереглося в пам'яті людини, відбувається за сукупністю загальних та індивідуальних ознак.

Пред'явлення для впізнання як різновид криміналістичної ідентифікації за уявним образом суттєво відрізняється від ідентифікації за матеріально-фіксованим відображенням. В основу пред'явлення для впізнання закладені складні психофізіологічні процеси, які відбуваються у мозку людини. Узнання елементів об'єктивного середовища та диференціація їх видозмін є невід'ємною властивістю людини, що не залежить від свідомості та вольових зусиль особи: узнання відбувається тому, що не може не відбуватися.

Саме така властивість людини як здатність сприймати, запам'ятовувати, зберігати у пам'яті й забувати певні образи, що відбувається природним шляхом незалежно від нашої волі, виступає науковою основою для пред'явлення для впізнання як слідчої (розшукової) дії.

Психологічний механізм узнавання об'єкта за його образом, що зберігся в пам'яті людини, сам по собі не є притаманним лише пред'явленню для впізнання: узнавання може мати місце й під час допиту, огляду, слідчого експерименту. Тому важливо відрізнити пред'явлення для впізнання як слідчу (розшукову) дію від впізнання (узнавання), що має місце під час проведення інших процесуальних дій. Суттєвою відмінністю пред'явлення для впізнання як слідчої (розшукової) дії є те, що для нього узнавання – головне, в той час як в інших процесуальних діях це факультативний елемент.

Крім того процес узнавання в межах пред'явлення для впізнання відбувається в чітких процесуальних рамках, що забезпечують достовірність його результатів. В той час як для інших процесуальних та організаційних дій не передбачено спеціальної правової процедури для забезпечення достовірності узнавання.

Технологія пред'явлення для впізнання полягає в наступному:

- особа колись безпосередньо сприймала будь-який об'єкт, в тому числі людину;
- ознаки об'єкта відобразилися в пам'яті суб'єкта сприйняття, сформувавши мисленевий образ оригінала;
- мисленевий образ об'єкта (модель оригінала) зберігся в пам'яті разом з іншими образами;
- під час допиту, що передує пред'явленню для впізнання, носій мисленевого образу об'єкта виділив його серед інших, що зберігаються в пам'яті, та описав його відмінні ознаки;
- сприймаючи представлені в ході пред'явлення для впізнання об'єкти, особа, яка впізнає, порівнює їх ознаки з ознаками відновленого в пам'яті мисленевого образу об'єкта, з приводу якого вона надавала показання;
- якщо серед пред'явлених для впізнання об'єктів наявний шуканий об'єкт, він може бути впізнаний (ідентифікований), якщо

його ознаки виявилися схожими з ознаками зафіксованої в пам'яті мисленевої моделі;

– така мисленева ідентифікація в подальшому озвучується особою, яка впізнає, словесно у відповідь на пропозицію суб'єкта розслідування вказати, за якими ознаками впізнаний оригінал.

Підставами для пред'явлення для впізнання виступають фактичні дані в кримінальному провадженні, як то:

– особа раніше спостерігала об'єкт, що пред'являється для впізнання, за обставин, пов'язаних з розслідуваною подією;

– загальні та окремі ідентифікаційні ознаки об'єкта впізнання збереглися у пам'яті особи, яка впізнає;

– особа заявляє під час допиту, що зможе впізнати даний об'єкт.

У разі, якщо особа, якій планується пред'являти об'єкти для впізнання, приймаючи участь у інших слідчих (розшукових) діях (огляд, обшук тощо) або інших заходах, вже сприймала відповідний об'єкт, слідчому (прокурору) необхідно відмовитись від проведення даної слідчої (розшукової) дії.

Необхідність у пред'явленні для впізнання людини може виникнути, коли:

– допитана особа заявила, що з особою, яка цікавить слідство, вона не знайома, але може впізнати її, тому що тим чи іншим способом (візуально, на слух тощо) сприймала її при певних обставинах, про які надала показання;

– допитана особа надала показання про одного зі своїх знайомих, але останній з будь-яких причин заперечує своє знайомство з нею;

– встановлюється особа людини, що не має документів;

– наявні підстави вважати, що допитана особа видає себе не за того, ким є в дійсності.

Щодо пред'явлення для впізнання будь-яких предметів, то в ньому виникає необхідність у випадку встановлення приналежності об'єкта або його зв'язку з подією, що розслідується, місця та ролі в системі певних відносин, що мають значення для провадження.

Правильна організація та проведення пред'явлення для впізнання дозволяє суб'єкту розслідування отримати самостійне процесуальне джерело доказів, яке займає своє місце в загальній системі наявних доказів та відіграє важливу роль в процесі доведення.

2. Види пред'явлення для впізнання та умови його проведення

Пред'явлення для впізнання можна класифікувати за різними підставами.

Так, *залежно від процесуальної процедури проведення, законодавець виділяє:*

- пред'явлення особи для впізнання (ст. 228 КПК України);
- пред'явлення речей для впізнання (ст. 229 КПК України);
- пред'явлення трупа для впізнання (ст. 230 КПК України);
- проведення впізнання осіб чи речей у режимі відеоконференції (ч. 4 ст. 232 КПК України).

Залежно від природи об'єктів, що пред'являються, виділяють:

- впізнання особи;
- впізнання речей;
- впізнання трупу.

За формою об'єктів, що пред'являються для впізнання, виділяють:

- впізнання об'єкта в натурі;
- впізнання об'єкта за його матеріально фіксованим відображенням (особи за фотографією чи відео зображенням).

Пред'явлення живих осіб за формою проведення поділяється на:

- впізнання в умовах візуального спостереження;
- впізнання в умовах позавізуального спостереження.

Пред'явлення живих осіб за природою ознак об'єкта поділяється на:

- впізнання особи за зовнішніми ознаками;

– впізнання особи за функціональними ознаками (голосом, ходою).

Залежно від механізму розпізнавання виділяють:

- впізнання сукцесивне (засноване на аналітичному сприйнятті окремих прикмет ізольовано одна від одної);
- впізнання симультанне (засноване на синтетичному впізнанні об'єкта в цілому, без виділення окремих ознак).

Різниця в механізмі розпізнавання врахована законодавцем під час встановлення процесуальної процедури проведення пред'явлення для впізнання. Так, в ст. 228 КПК України передбачено, що «перед тим, як пред'явити особу для впізнання, слідчий, прокурор попередньо з'ясовує, чи може особа, яка впізнає, впізнати цю особу, опитує її про зовнішній вигляд і прикмети цієї особи, а також про обставини, за яких вона бачила цю особу, про що складає протокол. Якщо особа заявляє, що вона не може назвати прикмети, за якими впізнає особу, проте може впізнати її за сукупністю ознак, у протоколі зазначається, за сукупністю яких саме ознак вона може впізнати особу».

Залежно від тактики проведення пред'явлення для впізнання виділяють:

- впізнання живих осіб;
- впізнання трупу людини;
- впізнання живої тварини;
- впізнання трупу тварини;
- впізнання речей.

Пред'явлення для впізнання живих тварин та їх трупів проводиться за процесуальними правилами пред'явлення для впізнання речей (ст. 229 КПК України), відповідно до яких речі можуть пред'являтися для впізнання лише в натурі.

Паперові документи не можуть виступати об'єктами, що пред'являються для впізнання. Встановлення тотожності документів, з урахуванням природи таких об'єктів, відбувається виключно в рамках проведення відповідних судових експертиз (комплексу експертиз). Це пояснюється тим, що в результаті лише візуального спостереження, навіть із залученням спеціаліста,

неможливо відрізнити оригінал документу від його копії, виготовленої в такий же або наближений спосіб.

Щодо впізнання ділянок місцевості, то таке узнавання повинно проводитися в рамках такої слідчої (розшукової) дії як слідчий експеримент.

Зважаючи на природу пред'явлення для впізнання, сутністю якого є ототожнення об'єкта, що пред'являється, з його уявним образом, який зберігається в пам'яті людини з моменту, коли вона в останнє спостерігала цей об'єкт, слід вказати на особливість такого його виду як пред'явлення трупа для впізнання (ст. 230 КПК України).

Під час пред'явлення для впізнання трупа людини відбувається ототожнення не з уявним образом цього трупа, який колись бачила особа, що впізнає, а трупа з уявним образом конкретної живої особи, яку людина спостерігала живою. Цим пояснюється як процесуальний порядок проведення такого виду пред'явлення для впізнання, так і особливості тактики проведення цієї слідчої (розшукової) дії.

Умови пред'явлення для впізнання:

- для впізнання пред'являється лише той об'єкт, який має відношення до події кримінального правопорушення;
- для впізнання пред'являється лише той об'єкт, ознаки якого відобразилися в пам'яті особи, яка впізнає;
- пред'явлення для впізнання проводиться лише в тому випадку, коли особа, яка впізнає, впевнено заявляє, що може ідентифікувати об'єкт;
- до початку процедури пред'явлення для впізнання особа, яка впізнає, повинна бути допитана про обставини, умови сприйняття, відмінні ознаки та особливості об'єкта, мисленевий образ якого зберігся в її пам'яті, а також про обставини, що характеризують стан допитаного в момент сприйняття (чи твереза була особа, в стані хвилювання чи в спокійному стані, чи не хворіла тощо);
- не припустиме попереднє ознайомлення особи, яка впізнає, з об'єктом впізнання;
- об'єкт повинен пред'являтися для впізнання серед не менше трьох подібних за загальними ознаками однорідних об'єктів

(виключення становить пред'явлення для впізнання трупу людини);

- повторне пред'явлення одного й того ж об'єкта для впізнання забороняється (навіть, якщо вперше особа пред'являлася для впізнання за фотографією, а потім була затримана та існує наявна можливість провести пред'явлення для впізнання в натурі);

- пред'явлення для впізнання, по можливості, проводиться в умовах, схожих з тими, в яких відбувалося сприйняття об'єкту.

3. Підготовка до пред'явлення для впізнання

До заходів з підготовки до пред'явлення для впізнання відносяться:

- попередній допит особи, яка впізнає (ст.ст. 228–230 КПК України);

- підбір об'єктів, серед яких буде пред'являтися об'єкт впізнання;

- визначення місця і умов проведення пред'явлення для впізнання;

- визначення та підбір необхідних учасників пред'явлення для впізнання;

- визначення необхідного комплексу науково-технічних засобів.

Законодавець зобов'язує суб'єкта розслідування перед тим, як пред'явити особу, річ або труп для впізнання, попередньо з'ясувати у особи, чи зможе вона упізнати об'єкт, пред'явлення якого планується, за яких обставин вона його спостерігала, за якими саме ознаками особа може впізнати об'єкт, про що складається протокол (ст.ст. 228–230 КПК України).

Під час допиту особи також необхідно з'ясувати:

- обставини та об'єктивні фактори спостереження;

- загальні та окремі (особливі) ознаки об'єкта впізнання;

- психологічний стан особи, яка впізнає, в момент спостереження за об'єктом впізнання;

– особливості фізіологічного і психічного стану особи, яка впізнає, в момент спостереження за об'єктом впізнання та в цілому.

Якщо в ході такого з'ясування обставин встановлюється, що особа, яка впізнає, знає людину, яка впізнається, та вказує на її особу, пред'явлення для впізнання не проводиться.

Прийнявши рішення про проведення пред'явлення для впізнання, слідчий здійснює підбір об'єктів, серед яких необхідно провести впізнання.

З метою забезпечення неупередженості кримінального провадження, й у відповідності з п. 2 ст. 228 КПК України, особа, яка підлягає впізнанню, пред'являється особі, яка впізнає, разом з іншими особами тієї ж статі, яких має бути не менше трьох і які не мають різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі.

Подібні умови висуваються й для пред'явлення для впізнання особи за фотознімками та матеріалами відеозапису. Щодо матеріалів відеозапису, то вони можуть пред'являтися особі для впізнання лише за умови, що крім особи, яка підлягає впізнанню, на них наявні зображення не менше чотирьох осіб тієї ж статі, які не мають різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі.

При пред'явленні для впізнання особи за функціональними ознаками (голосом, ходою) підготовчий етап залежить від рішення слідчого проводити пред'явлення для впізнання в натурі чи за матеріалами аудіо- відеозапису. Після прийняття відповідного рішення, суб'єкт розслідування під час підбору об'єктів для пред'явлення для впізнання керується загальними вимогами ст. 228 КПК України.

Для підбору об'єктів під час підготовки пред'явлення речей для впізнання суб'єкту розслідування необхідно підібрати речі однорідні (одного виду, якості і без різких відмінностей) з річчю, що пред'являється, у кількості не менше трьох.

Коли виникає необхідність у пред'явленні для впізнання унікальних неповторних речей, такі речі пред'являються для впізнання в одному екземплярі (ч. 3 ст. 229 КПК України).

У більшості випадків місцем пред'явлення для впізнання є кабінет слідчого або інше окреме приміщення територіального підрозділу правоохоронного органу. Об'єкти, що пред'являються для впізнання, в приміщенні розміщують таким чином, щоб їх лицьова сторона була розгорнута до джерела освітлення. В окремих випадках, що обумовлено матеріалами кримінального провадження, необхідно підготувати додаткові засоби освітлення та штори для затемнення приміщення.

В окремих випадках, для забезпечення безпеки осіб або з інших тактичних міркувань, впізнання може проводитися за умов поза візуального контакту між особою, яка впізнає, та особами, що пред'являються для впізнання. При чому, пред'явлення особи для впізнання за голосом завжди повинно здійснюватися поза візуальним контактом (ч. 9 ст. 228 КПК України).

Визначення необхідних учасників пред'явлення для впізнання проводиться у відповідності з формою реалізації цієї слідчої (розшукової) дії та урахуванням слідчої ситуації. При пред'явленні особи, речі, трупа для впізнання суб'єкт розслідування може залучити для участі у слідчій (розшуковій) дії спеціалістів (для фіксації впізнання технічними засобами), психологів, педагогів та інших спеціалістів. Якщо у слідчій (розшуковій) дії бере участь неповнолітній, то обов'язково запрошуються його законний представник, педагог, психолог або у разі необхідності – лікар.

При пред'явленні особи, трупа чи речі для впізнання участь понятих є обов'язковою: слідчий, прокурор зобов'язаний запросити не менше двох незаінтересованих осіб (поятих). Винятками є випадки застосування безперервного відеозапису ходу проведення цієї слідчої (розшукової) дії (ч. 7 ст. 223 КПК України).

У випадку пред'явлення особи для впізнання поза візуальним контактом слідчому рекомендується залучити не менше чотирьох понятих, два з яких будуть перебувати в приміщенні, де знаходиться особа, яку пред'являють для впізнання, два – в приміщенні з особою, яка впізнає. Між цими приміщеннями має бути налагоджений зв'язок (як правило, за допомогою стаціонарних телефонів чи спеціального комунікативного пристрою) та, по

можливості, приміщення мають бути обладнані засобами для технічної фіксації ходу та результатів даної слідчої (розшукової) дії. Саме така організація проведення пред'явлення для впізнання особи забезпечить об'єктивність та достовірність отриманих результатів.

При пред'явленні для впізнання трупа може бути запрошений психолог. Особливо це актуально, коли йдеться про катастрофи, аварії, що викликали загибель багатьох людей.

Комплекс науково-технічних засобів, що використовуються під час проведення даної слідчої (розшукової) дії, як правило, стосується технічної фіксації ходу та результатів пред'явлення для впізнання. Це засоби, що забезпечують відео-, аудіо- та фотофіксацію. В окремих випадках виникає потреба в додаткових засобах освітлення, засобах зв'язку тощо.

4. Робочий етап окремих видів пред'явлення для впізнання

Метою *пред'явлення для впізнання трупу* є встановлення особи трупа. Така необхідність може виникати як безпосередньо на місці виявлення трупу, так і в приміщенні, де зберігається труп (наприклад, морг).

Пред'явлення трупа для впізнання слід проводити в тому одязі, що є на ньому. Пред'явленню трупу для впізнання повинен передувати так званий «туалет трупа», який полягає у проведенні таких маніпуляцій із зовнішністю трупу, що максимально наближають її до прижиттєвого вигляду: видалення бруду, крові, фіксація очей, маскування пошкоджень тощо.

Особі, яка впізнає, надається можливість оглянути обличчя трупу, й лише в разі необхідності (коли особа зазначає на наявність будь-яких особливих прикмет, які б підтвердили її ототожнення) – частину тіла, або все тіло.

Під час *пред'явлення речей для впізнання* підібрані для впізнання речі розкладаються на рівній поверхні в добре освітленому

місці. До кожної речі, що пред'являється, прикріплюється бирка з порядковим номером, або номер кладеться біля кожної речі. У протоколі пред'явлення для впізнання фіксується, під яким номером пред'являється річ для впізнання. Порядок розміщення речей рекомендується узгоджувати з понятими в разі їх залучення.

Особі пропонується вказати на річ, яку вона впізнає, пояснивши, за якими ознаками вона її впізнала. Особі, яка впізнає, дозволяється перш ніж вказати на певну річ, підійти до неї, взяти в руки та уважно оглянути.

Під час **пред'явлення для впізнання особи** в натурі суб'єкт розслідування зобов'язаний вжити заходів, що виключають зустріч особи, що буде впізнавати, та особи, яку впізнають. Для цього рекомендується запрошувати особу, що впізнає, раніше того часу, на який заплановано провадження даної дії, та забезпечити її перебування у такому приміщенні, звідки вона не зможе спостерігати, як прибувають інші учасники.

Рекомендується також попередньо роз'яснити особі, що впізнає, порядок проведення слідчої (розшукової) дії та її умови, щоб виключити або мінімізувати її розгубленість, сильне хвилювання, страх. При цьому акцентувати увагу, що всі свої звернення під час проведення слідчої (розшукової) дії особа повинна адресувати виключно слідчому, а не особам, які їй пред'являються.

Особливу увагу необхідно звернути на інструктаж понятих та «статистів», що прийматимуть участь у пред'явленні особи для впізнання, роз'яснивши їм, що жодними своїми діями, словами та жестами вони не повинні підказувати особі, що впізнає, «правильний» вибір.

Особа, яка пред'являється для впізнання, має право відмовитися від участі у слідчій (розшуковій) дії. Не можна пред'являти особу для впізнання (у разі її відмови) із застосуванням фізичного чи психічного впливу, обману, шантажу або так, щоб вона про це не знала (негласно).

Особі, яка пред'являється для впізнання в натурі, пропонується зайняти будь-яке місце за власним вибором серед інших

осіб, що пред'являються. Її розташування фіксується у протоколі та за допомогою технічних засобів. Поняті повинні знати, яка саме людина пред'являється для впізнання.

Якщо особа впізнала кого-небудь із пред'явлених їй осіб, то на прохання суб'єкта розслідування вона вказує рукою на цю особу та поясняє, коли і за яких обставин вона бачила цю особу. Після цього слідчий пропонує особі, яку впізнали, назвати своє прізвище, а в разі відмови називає його сам. Якщо особа, яка впізнає, заявляє про те, що серед представлених громадян немає того, кого вона спостерігала у зв'язку з подією кримінального правопорушення, необхідно з'ясувати, на чому ґрунтується даний висновок: або вона недостатньо добре пам'ятає зовнішність людини, яку спостерігала раніше, або, пам'ятає достатньо добре, але серед представлених для впізнання її немає.

Пред'явлення особи для впізнання може бути проведене за функціональними ознаками: голосом або ходом (ч. 9 ст. 228 КПК України). Таке пред'явлення для впізнання здійснюється за загальними правилами пред'явлення для впізнання особи відповідно до положень ст. 228 КПК України, при цьому впізнання за голосом повинно здійснюватися поза візуальним контактом між особою, що впізнає, та особами, які пред'явлені для впізнання.

При цьому, відповідно до положення ч. 9 ст. 228 КПК України, пред'явлення особи для впізнання за голосом є можливим виключно в натурі, а не за матеріалами аудіозапису. В разі необхідності ототожнення особи за матеріалами аудіозапису проводиться відповідна судова експертиза.

Під час пред'явлення особи для впізнання за *голосом* повинні бути створені певні умови:

- підбір відповідного приміщення, яке б забезпечувало якісне акустичне звучання голосу та можливість чути особи, яка впізнає, без візуального контакту з особою, що відтворює голос;
- підбір відповідної кількості понять, здатних добре розрізняти звуки;
- підбір тексту відповідного змістовного та емоційного наповнення.

Іноді під час розслідування окремих кримінальних правопорушень може виникати необхідність у пред'явленні особи для впізнання за *ходою*. Враховуючи великий тактичний ризик такого пред'явлення для впізнання, важливо дуже ретельно підходити до прийняття рішення про доцільність і можливість його проведення. Якщо слідчий все ж прийняв рішення про його проведення, лише дотримання наступних вимог є запорукою забезпечення ефективності цієї слідчої (розшукової) дії:

- вибір такого місця проведення, яке забезпечує відтворення ознак ходи і можливість їх спостереження особою, яка впізнає. При цьому особа, яку впізнають, повинна знати про те, що за нею спостерігають;
- пред'явлення особи, яку впізнають, серед інших осіб, як мають схожі ознаки ходи;
- особі, яка здійснює впізнання, повинно бути надано достатньо часу для спостереження за *ходою* осіб, яких пред'являють.

В певних випадках, передбачених ч. 1 ст. 232 КПК України впізнання осіб чи речей під час досудового розслідування можуть бути проведені у режимі відеоконференції. В таких випадках впізнання осіб чи речей здійснюється за правилами, передбаченими ст.ст. 228 та 229 КПК України.

ТЕМА 17. ТАКТИКА СЛІДЧОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ

1. *Поняття, сутність та завдання слідчого експерименту*

Слідчий експеримент – це слідча (розшукова) дія, змістом якої є проведення суб'єктом розслідування дослідів чи випробувань, відтворення дій, обстановки, обставин певної події в спеціально створених чи підібраних умовах з метою перевірки і уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення.

Сутність слідчого експерименту становить дослідне відтворення в спеціально створених умовах явища, події, речі, що пізнається. В ході слідчого експерименту досліджуваний об'єкт за волею людини поміщується в штучні умови, і тим самим виключається вплив випадкових причин на кінцеві результати досліду. Експеримент дає можливість виокремити з великої кількості можливих причинних зв'язків конкретну залежність або закономірність і досліджувати її в «чистому» вигляді.

За допомогою цієї слідчої (розшукової) дії найчастіше перевіряються показання підозрюваного, потерпілого та свідка про можливості вчинення чи спостереження ними певних дій або подій у конкретній ситуації. У межах слідчого експерименту можуть перевірятися також фактичні дані, що отримали закріплення в інших джерелах доказів (наприклад, у протоколі огляду місця події).

Разом з тим, слідчий експеримент, як і будь-яка інша слідча (розшукова) дія, забезпечує не тільки перевірку даних, що мають значення для кримінального провадження, але й отримання нових доказів (зокрема, встановлення механізму виникнення слідів кримінального правопорушення).

Таким чином, зміст слідчого експерименту як слідчої (розшукової) дії полягає у здійсненні спеціальних дослідних дій з метою перевірки й уточнення відомостей, які мають значення для вста-

новлення обставин кримінального правопорушення, а також для перевірки висунутих версій та одержання нових доказів.

Слідчий експеримент базується на експерименті як загальнонауковому методі пізнання. Цінність експериментального методу дослідження полягає в тому, що він:

- дає можливість дослідити об'єкт у так званому «чистому вигляді», тобто виділити його з багатоманітності інших об'єктів і вивчати його ізольовано як від них, так і від пов'язаних з ними причин і наслідків, що унеможлиблює істотний вплив на його результати випадкових факторів;

- дає можливість багатократного проведення дослідів у програмовано змінюваних, у тому числі й екстремальних умовах, що сприяє глибшому проникненню в сутність досліджуваного явища та дає можливість пересвідчитись у стійкості й достовірності отриманих результатів.

Залежно від конкретної мети, виділяють наступні *випадки проведення слідчого експерименту під час розслідування кримінальних правопорушень*:

1. Для встановлення можливості сприйняття в певних умовах – перевірка можливості бачити, чути що-небудь.
2. Для встановлення можливості здійснити будь-які дії – пройти чи проїхати певну відстань за певний час, подолати перешкоду, пролізти через отвір, відкрити замок певним ключем тощо.
3. Для встановлення наявності професійних чи інших навичок – чи вміє особа малювати, шити, ремонтувати певні механізми, апаратуру тощо.
4. Для встановлення можливості існування будь-якого явища, закономірності процесу та механізму слідоутворення.
5. Для перевірки показань раніше допитаної особи.

Основними завданнями слідчого експерименту є:

- перевірка й уточнення фактичних даних, одержаних за результатами проведених окремих процесуальних дій;
- одержання нових доказів;
- встановлення й усунення суперечностей у показаннях учасників кримінального провадження;

- встановлення точного механізму вчинення кримінального правопорушення чи його елементів;
- перевірка висунутих в ході розслідування версій;
- виявлення причин і умов, що сприяли або перешкождали вчиненню кримінального правопорушення;
- визначення меж поінформованості правопорушників про подію кримінального правопорушення та ін.

Завдання, що вирішуються за допомогою слідчого експерименту, на практиці не існують ізольовано одне від одного, а поєднуються в різних комбінаціях, необхідним елементом яких завжди є одержання нових доказів.

Законодавець визначає умови, за яких допускається проведення слідчого експерименту (ч. 4 ст. 240 КПК України): при цьому не створюється небезпека для життя і здоров'я осіб, які беруть у ньому участь, чи оточуючих; не принижується честь і гідність осіб, які беруть у ньому участь, чи оточуючих; не завдається шкода.

При проведенні слідчого експерименту суб'єкт розслідування повинен виходити із загальноприйнятих норм моралі та етики й не припускати приниження честі і гідності людей, незалежно від їх процесуального статусу. Так, наприклад, не можна пропонувати людині оголитися, демонструвати непристойні жести та рухи, промовляти нецензурні слова та вирази.

Також має значення вірогідність настання небезпеки для життя і здоров'я людей (учасників слідчої (розшукової) дії та оточуючих) та шкоди, її вид та розмір: навіть при незначній вірогідності настання шкідливих наслідків суб'єкт розслідування повинен відмовитися від проведення такого слідчого експерименту.

Слідчий експеримент не підміняє собою проведення судової експертизи. Досліди в межах проведення слідчого експерименту або взагалі не потребують спеціальних знань або потребують в обов'язку, доступному для сприйняття всім його учасникам. В той час як під час проведення експертизи лише судовий експерт з певної експертної спеціальності може встановити фактичні дані, що мають значення для кримінального провадження.

2. Види та учасники слідчого експерименту

Залежно від завдань слідчого експерименту, виділяють наступні його **види**:

1. Слідчий експеримент для перевірки можливості бачити в певних умовах (наприклад, бачити на певній відстані яку-небудь подію, предмети, людину, а також розрізнити ознаки, що характеризують даний об'єкт).

2. Слідчий експеримент для перевірки можливості чути в певних умовах (наприклад, людську розмову та її зміст; певні звуки, які супроводжують подію, та їх особливості, що дозволяють виокремити їх від інших звуків).

3. Слідчий експеримент для перевірки можливості сприймати певні факти (чути, бачити) за допомогою певних технічних засобів в певних умовах (бінокля, приладу нічного бачення, звукопередаючого пристрою тощо).

4. Слідчий експеримент для встановлення можливості вчинення будь-яких дій в певних умовах чи конкретною особою в певних умовах.

5. Слідчий експеримент для перевірки можливості вчинення якої-небудь дії за певний проміжок часу (наприклад, подолати визначену відстань, виконати певну роботу за конкретний час).

6. Слідчий експеримент для перевірки спеціальних та професійних навичок особи (в ситуаціях, коли учасник кримінального провадження стверджує, що саме він один, володіючи необхідними професійними навиками, виконав певну роботу).

7. Слідчий експеримент для встановлення механізму утворення слідів (перевіряється можливість виникнення певних слідів при взаємодії об'єктів матеріального світу за певних умов).

8. Слідчий експеримент для встановлення механізму події в цілому або окремих її деталей (частіше за все необхідність в проведенні виникає під час розслідування дорожньо-транспортних подій).

9. Слідчий експеримент для встановлення існування будь-якого явища або факту за певних умов.

10. Слідчий експеримент для перевірки поінформованості учасників кримінального провадження про певні події, факти, особливості матеріального середовища (перевірка показань).

Також слідчий експеримент може бути первинним і повторним. Повторний слідчий експеримент проводиться у випадках, якщо під час проведення первинного експерименту не були дотримані необхідні процесуальні і тактичні умови або виникли обґрунтовані сумніви в достовірності його результатів.

Слідчий експеримент не є необхідною та першочерговою слідчою (розшуковою) дією під час розслідування кримінальних правопорушень. Приймаючи рішення про проведення слідчого експерименту, суб'єкт розслідування оцінює зібрані у провадженні докази, їх відповідність один одному та достатність для організації та проведення слідчого експерименту з метою отримання достовірних та об'єктивних фактичних даних. Якщо наявних доказів недостатньо для повного та всебічного дослідження механізму події або окремих його деталей, проведення слідчого експерименту потрібно відкласти.

Обов'язковими учасниками слідчого експерименту є: суб'єкт розслідування (слідчий, детектив або прокурор), а також поняті (не менше двох осіб). У випадках застосування безперервного відеозапису ходу проведення слідчого експерименту поняті до його проведення можуть не залучатися (ч. 7 ст. 223 КПК України).

Суб'єкт розслідування як керівник і організатор слідчого експерименту є обов'язковим учасником цієї слідчої (розшукової) дії. Саме він здійснює перевірку різного роду припущень, версій, з метою встановлення фактичних даних, отриманих у результаті допиту підозрюваного, свідка, потерпілого, проведення інших слідчих (розшукових) дій (огляду, пред'явлення для впізнання тощо).

За необхідності слідчий експеримент може проводитися за участі спеціаліста.

Спеціалісти допомагають слідчому на всіх етапах слідчого експерименту: виявляти ключові та визначати небезпечні для здоров'я учасників моменти; відтворювати обстановку й умови

проведення дослідів, максимально наближені до події кримінального правопорушення; розробляти план, організувати дослід і контролювати їх виконання; сприяти у доборі аналогів, виготовленні макетів і муляжів, підбирати транспортні засоби (за необхідності); оцінювати отримані в ході проведення слідчого експерименту результати.

Про участь спеціаліста обов'язково зазначається в протоколі слідчого експерименту, який підписується ним та іншими учасниками. Спеціаліст, який бере участь у проведенні слідчого експерименту, має право робити заяви, що підлягають занесенню до протоколу цієї слідчої (розшукової) дії.

Крім заяв та доповнень спеціаліста суб'єкт розслідування може відібрати письмове пояснення спеціаліста, яке відповідно до ч. 2 ст. 105 КПК України долучається до протоколу як додаток та в подальшому входить в систему процесуальних джерел доказів як документ. Законодавцем не встановлені вимоги до оформлення такого процесуального документу, тому суб'єкт розслідування не обмежений щодо структури, змісту та форми даного документу.

Відповідно до п. 3 ч. 2 ст. 69 КПК України експерт має право бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предмету та об'єктів дослідження, тобто має право бути присутнім під час проведення слідчого експерименту, якщо хід та результати слідчого експерименту пов'язані з предметом та об'єктами дослідження.

До участі в слідчому експерименті можуть бути залучені підозрюваний, потерпілий, свідок, захисник, представник (ч. 3 ст. 240 КПК України).

У слідчому експерименті може брати участь і захисник, а також законні представники неповнолітньої чи малолітньої особи, або особи, визнаної у встановленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною; перекладач (сурдоперекладач) (ст. 68 КПК України), якщо особа, чиї показання перевіряються дослідним шляхом, не володіє мовою, якою ведеться провадження, чи має фізичні вади, що унеможливають адекватне сприйняття нею ходу слідчого експерименту.

3. Підготовка до проведення слідчого експерименту

Підготовка та проведення слідчого експерименту повинні відповідати певним вимогам. До них належать, по-перше, чітко зазначені кримінальним процесуальним законом умови проведення слідчого експерименту, без точного виконання яких отримані результати не матимуть доказового значення. По-друге, під час проведення слідчого експерименту слідчий повинен враховувати і застосовувати на практиці криміналістичні рекомендації щодо організації та проведення слідчого експерименту, що забезпечують повноту й об'єктивність його результатів.

В цілому, підготовка до проведення слідчого експерименту охоплює організаційні, процедурні та тактичні аспекти.

Підготовчий етап до виїзду (виходу) на місце проведення слідчого експерименту включає в себе:

1. *Визначення мети, виду і конкретних завдань слідчого експерименту.* Ця стадія включає ретельний аналіз усього комплексу інформації, що була отримана в ході розслідування: показання, висновки експертів, результати інших процесуальних дій. Проводиться оцінка її достовірності і достатності.

2. *Додатковий допит осіб, показання яких будуть перевірятися.* У випадках, коли під час першого допиту інформація, що підлягає перевірці, недостатньо повно і детально зафіксована, необхідно провести додатковий допит.

3. *Визначення змісту та умов проведення слідчого експерименту.* Для цього доречно провести попереднє ознайомлення слідчого з місцем і обстановкою проведення слідчого експерименту. Така рекогносцировка дозволяє:

- наочно ознайомитися з місцем проведення слідчої (розшукової) дії; вирішити питання щодо необхідності проведення реконструкції з метою наближення реальної обстановки до обстановки, що мала місце під час події, що перевіряється;
- отримати пояснення від особи, показання якої будуть перевірятися, щодо невідповідності обстановки на місці події її показанням;

– спланувати заходи, які повинні забезпечити оптимальний варіант проведення слідчого експерименту.

4. *Забезпечення кримінальної процесуальної можливості проведення слідчого експерименту.* Відповідно до п. 5 ст. 240 КПК України слідчий експеримент, що проводиться у житлі чи іншому володінні особи, здійснюється лише за добровільною згодою особи, яка ними володіє, або на підставі ухвали слідчого судді за клопотанням слідчого, погодженого з прокурором, або прокурора.

5. *Визначення кола учасників слідчого експерименту.* У випадках, коли слідчий експеримент проводиться за декількома однотипними епізодами (наприклад, квартирні крадіжки), або перевіряються показання декількох підозрюваних в одному кримінальному провадженні, для кожного випробування доцільно залучати нових понять. Це обумовлено тим, що поняті, які неодноразово беруть участь у проведенні перевірки з різними суб'єктами на одному місці або з одним суб'єктом на різних місцях, з часом можуть сплутати обставини і деталі перевірки під час їх допиту в судовому засіданні, що може вплинути на доказове значення результатів слідчого експерименту.

6. *Підготовка необхідних техніко-криміналістичних та спеціальних засобів, транспорту.* Під час проведення слідчого експерименту можуть застосовуватись: відеокамера, фотоапарат, диктофон, засоби зв'язку, засоби додаткового та спеціального освітлення, металошукач, прилад для виявлення схованих трупів, трал для дослідження водосховищ, матеріал для пакування виявлених об'єктів тощо.

7. *Складання плану проведення слідчого експерименту.* Зважаючи на те, що слідчий експеримент досить складна слідча (розшукова) дія, криміналістична теорія і слідча практика рекомендують скласти план його проведення. Спеціально розробленої форми плану не існує, оскільки у випадках відтворення певних дій, обставин певної події слідчий повинен змоделювати хід слідчої (розшукової) дії (тобто написати сценарій), керуючись

обставинами реального, конкретного кримінального правопорушення. Проте, план слідчого експерименту, як і будь якої іншої слідчої (розшукової) дії, повинен передбачати певні тактико-організаційні дії та заходи, що спрямовані на встановлення обставин кримінального правопорушення: місце і час проведення експерименту; учасників слідчої (розшукової) дії, їх ролі під час проведення слідчого експерименту і місце розташування; перелік дослідницьких дій і випробувань, їх послідовність і кількість; техніко-криміналістичні і допоміжні технічні засоби; заходи забезпечення охорони місця проведення слідчого експерименту; заходи з можливого проведення реконструкції під час проведення слідчої (розшукової) дії; підготовку і використання макетів, які повинні замінити об'єкти, що пов'язані з подією кримінального правопорушення; конкретних відповідальних осіб за виконання організаційно-технічних заходів.

Безпосередньо на місці проведення слідчого експерименту суб'єкт розслідування повинен здійснити такі організаційні заходи:

1. *Попередньо оглянути місце дослідницьких дій та з'ясувати чи вносилися якісь зміни в обстановку після того, як там відбулася подія, що перевіряється.*

2. *Організувати охорону місця проведення слідчого експерименту шляхом виставлення оточення з працівників поліції, які залучаються до його проведення, з метою недопущення сторонніх осіб та можливості внесення змін до обстановки.*

3. *Зафіксувати (за необхідності) обстановку за допомогою фотографій, планів тощо до початку реконструкції та відразу після неї.*

4. *Провести інструктивну нараду з усіма учасниками, роз'яснити мету і зміст досліджень, порядок їх проведення, права та обов'язки учасників тощо. Проведення інструктивної наради повинно охоплювати не тільки технічну сторону проведення слідчої (розшукової) дії, а й інформування учасників про порядок її проведення.*

4. Умови проведення слідчого експерименту

Тактика робочого етапу слідчого експерименту передбачає застосування системи тактичних прийомів, які повинні забезпечити:

- максимальну схожість умов проведення слідчого експерименту з умовами, в яких відбувалася подія, що перевіряється;
- неодноразове проведення випробувань;
- виконання слідчого експерименту поетапно.

Під умовами розуміється сукупність матеріальних об'єктів, їх стан, розташування та взаєморозташування. До них належать умови оточуючого середовища: клімат, пора року, місяць, день тижня, пора доби, інтенсивність шуму, освітлення, температура, вологість тощо; характеристика різноманітних процесів: швидкість дій, обмежений проміжок часу, вид дій, що виконуються тощо; фізичні, психологічні, професійні характеристики людей, які приймали участь в події, що досліджується.

Очевидно, що домогтися схожості (збігу) всіх елементів умов неможливо, тому рекомендовано керуватися загальним правилом: співпадати повинні суттєві умови, що впливають на об'єктивність дослідів. Одна й та ж умова в одному виді слідчого експерименту може виступати суттєвою, а в іншому – несуттєвою. Ступінь впливу конкретної умови на результати слідчого експерименту суб'єкт розслідування визначає на підставі професійного та життєвого досвіду, а також в ході консультації зі спеціалістами.

Досліди під час слідчого експерименту проводяться неодноразово з метою виключення випадкових результатів та виявлення закономірностей. По-перше, досліди необхідно повторити по три рази (перший раз – випадковість, другий – збіг, третій – закономірність), а, по-друге, досліди необхідно проводити у змінених умовах. Умови рекомендується змінювати від найменш сприятливих до найбільш сприятливих. Наприклад, при сприйнятті звуків – від тихого голосу до гучного, від малої відстані до великої, від зачиненого вікна до відчиненого.

При зміні умов результати дослідів можуть не змінюватися, що надає їм більшої достовірності. Якщо ж в різних умовах виникають різні результати, то суб'єкт розслідування отримує можливість точно встановити, в яких саме умовах виникають позитивні чи негативні результати.

Поетапність проведення полягає в тому, що, по можливості, слідчий експеримент розділяється на певні етапи з урахуванням складності цієї слідчої (розшукової) дії. Це дозволяє послідовно та в повному обсязі проводити окремі досліди. Межами етапів є початок та закінчення дослідів в певній ситуації чи за певних умов.

Під час проведення слідчого експерименту в безконфліктній слідчій ситуації суб'єкт розслідування керується заздалегідь складеним планом та використовує прийоми і методи, що дозволяють фіксувати дії та пояснення осіб-учасників слідчого експерименту. Разом з тим, аналізуючи матеріали кримінального провадження, поведінку особи під час досудового розслідування, мотиви, якими вона може керуватися, даючи згоду на експеримент, слідчий повинен спрогнозувати можливість запланованого конфлікту. Конфлікт може виникнути у зв'язку з тим, що особа, показання якої перевіряються, заздалегідь спланувала ввести слідство в оману. Наприклад, погодившись на слідчий експеримент, має на меті здійснити втечу, знищити речові докази. Слід мати на увазі і зовнішні фактори, що можуть створити конфліктну ситуацію (раптова поява родичів потерпілого, які хочуть вчинити самосуд, намагання співучасників вбити особу або допомогти їй втекти). Прогнозуючи такий розвиток подій, суб'єкт розслідування, оперативні працівники, охорона повинні уважно стежити за діями учасників, їх психологічним, емоційним станом, інтонаціями і мімікою під час пояснень, контролювати територію проведення слідчої (розшукової) дії. Такий контроль дозволить вчасно виявити і попередити здійснення намірів осіб, що суперечать меті та завданням слідчої (розшукової) дії.

При цьому, категорично забороняється проводити експерименти з використанням об'єктів, які є небезпечними для життя та здоров'я громадян, становлять загрозу знищення (пошкодження)

державного чи індивідуального майна громадян, порушення громадського порядку або приниження честі та гідності людини. У ході слідчого експерименту доцільно використовувати манекени та муляжі, у тому числі речових доказів, аби запобігти їх можливому пошкодженню, знищенню, а також виключити ймовірність заподіяння шкоди життю або здоров'ю учасників слідчого експерименту.

Відновлення фрагментів навколишніх предметів, якщо останні знищені або не можуть бути відтворені в старому вигляді, вимагають підготовки макетів, муляжів, манекенів, тощо.

Отже, враховуючи викладене вище, можна сформулювати деякі загальні правила проведення слідчого експерименту:

- слідчий експеримент може проводитись лише з особою, яка дала на це добровільну згоду;
- до початку слідчого експерименту необхідно провести всі необхідні підготовчі дії;
- до початку слідчого експерименту необхідно забезпечити безпеку проведення слідчого експерименту;
- слідчий експеримент проводиться в максимально наближених до обстановки події умовах, що мають суттєве значення для кримінального провадження, з урахуванням умов, що змінились і які не можна відтворити;
- необхідно забезпечити планомірність слідчого експерименту (всього експерименту та його окремих етапів), без хаотичності і поспішності;
- всі досліди проводяться неодноразово з метою уникнення випадковості та виявлення закономірності;
- слідчий експеримент проводиться всебічно, висуваються і перевіряються всі можливі версії вчиненого;
- необхідно вживати заходів для недопущення в процесі проведення слідчого експерименту порушень громадського порядку, руху транспорту, технологічних процесів, заподіяння матеріальних збитків;
- під час проведення слідчого експерименту застосовується спеціальна техніка та технічні засоби фіксації.

5. Фіксація ходу і результатів слідчого експерименту.

Оцінка результатів слідчого експерименту

Основним способом фіксації ходу і результатів слідчого експерименту як і будь-якої слідчої (розшукової) дії – є складання протоколу. Протокол слідчого експерименту складається з трьох частин – вступної, описової і заключної. Щодо вступної і заключної частини протоколу, то їх заповнення повинно відповідати зразкам оформлення кримінальних процесуальних документів. Описова частина протоколу повинна відображати хід та зміст слідчої (розшукової) дії.

На початку описової частини необхідно зазначити місце знаходження учасників слідчого експерименту на момент початку слідчої (розшукової) дії, місце, де заплановано проведення дослідів чи випробувань, або місце розташування «вихідного пункту», з якого починається перевірка під час слідчого експерименту. Якщо передбачається використання транспортного засобу, необхідно вказати його вид, реєстраційний номер, прізвище, ім'я та по батькові водія.

В описовій частині протоколу вказуються: а) спосіб проведення слідчого експерименту (відтворення дій; відтворення обстановки або певних обставин; вчинення дослідних дій) і підготовчі заходи, які для цього були виконані; б) порядок розподілу обов'язків між учасниками слідчого експерименту (хто виконував експериментальні дії, функцію слідчого експерименту); в) зміст і послідовність експериментальних дій. Їх потрібно описувати докладно, відображаючи як сам процес проведення експериментальної дії, так і її результати. Якщо експериментальні дії варіювалися, то необхідно вказати, які умови змінювалися. При цьому повинен бути описаний кожен варіант проведення експериментальних дій; г) відомості про застосування під час проведення експериментальних дій манекенів, муляжів знярядь кримінального правопорушення й інших технічних пристосувань та отримані результати; д) відомості про застосування технічних засобів.

Описова частина протоколу слідчого експерименту констатує хід дослідів та їх результати, виключаючи умовиводи та припущення, засновані на отриманих результатах.

Рекомендовано для складання протоколу слідчого експерименту всім учасникам повернутися до кабінету слідчого (місця початку слідчої (розшукової) дії). В обстановці службового кабінету є можливість повно та об'єктивно, без поспіху, викласти всі фактичні дані, пов'язані з проведенням слідчого експерименту, ознайомити всіх учасників з матеріалами технічної фіксації та текстом протоколу, долучити до протоколу всі додатки з дотриманням процесуальних вимог. Слідча (розшукова) дія вважається закінченою, коли складений відповідний протокол.

Крім протоколу, хід і результати слідчого експерименту можуть фіксуватися за допомогою технічних засобів фіксації: фото-, звуко-, відеозапису.

Після закінчення слідчого експерименту всі учасники повинні прослухати звукозапис, переглянути відеозапис, якщо застосовувалися відповідні технічні засоби фіксації, про що обов'язково зазначається в протоколі.

Для доказування факту, що перевіряється в ході слідчого експерименту, його результати оцінюються в зіставленні з іншими наявними доказами у кримінальному провадженні.

Поділ результатів слідчого експерименту на позитивні та негативні є відносно умовним: висунута слідча версія могла підтвердитися в ході слідчого експерименту, в результаті якого встановлена неможливість існування певної події за певних умов. Крім того, існують ситуації, коли в ході слідчого експерименту не вдалося ані підтвердити, ані заперечити певне припущення щодо механізму події.

Якщо в результаті слідчого експерименту встановлюється, що подія, яка перевіряється (сприйняття, дія), могла відбуватися саме таким способом, як говорить допитувана особа чи припускає слідчий, дана обставина ще не означає, що саме так все й відбувалося. На підставі такого результату можливо лише стверджувати, що така подія можлива за певних умов. Для категоричного

висновку необхідна сукупність доказів. Але якщо в результаті слідчого експерименту встановлюється, що яка-небудь подія, явище, дія могли відбутися лише певним чином та ніяким іншим, в такому випадку висновок може бути категоричним.

Можливий також такий результат слідчого експерименту, яким встановлюється можливість вчинення будь-яких дій (наприклад, можливість відкриття певного запірного пристрою) не одним, а декількома способами. В таких випадках немає підстав для категоричних висновків, можливі лише ймовірні судження.

Результати слідчого експерименту можуть бути з більшою ймовірністю поширені на реальну ситуацію правопорушення, якщо вони підтверджуються іншими матеріалами кримінального провадження, або якщо доведений повний збіг умов, у яких проводився слідчий експеримент, і розвивалася розслідувана подія. За своєю доказовістю висновок у цьому випадку буде наближатися до категоричного.

Іноді виникає необхідність у проведенні повторного слідчого експерименту, коли буде встановлено, що під час проведення первинного слідчого експерименту не всіх умов було дотримано. Тактика повторного слідчого експерименту нічим не відрізняється від тактики експерименту, що проводиться вперше. Мають бути дотримані всі процесуальні правила і тактичні умови його проведення. Процес оцінки його результатів також не має суттєвих особливостей.

Таким чином, процес оцінки результатів слідчого експерименту полягає в: а) перевірці правильності відтворених умов і обстановки, в яких проводилася відповідна слідча (розшукова) дія; б) перевірці правильності проведених дослідних дій; в) оцінці особистих якостей учасника, чиї показання перевіряються; г) оцінці достовірності результатів експерименту та отриманні висновків; д) зіставленні отриманих висновків з іншими доказами.

ТЕМА 18. ТАКТИКА ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ. ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ

1. Поняття і сутність спеціальних знань. Форми використання спеціальних знань

Нерідко для отримання фактичних даних, що мають значення для кримінального провадження, в процесі розслідування кримінальних правопорушень виявляється недостатнім обсяг знань, якими володіє суб'єкт розслідування (знання в галузі права). В таких випадках до кримінального провадження залучаються фахівці, які мають певні знання, вміння, навички, завдяки яким стає можливим отримання фактичних даних, що мають значення для розслідування. Відносно суб'єкта розслідування і процесу доказування сукупність знань неюридичної природи, завдяки яким встановлюються певні обставини, називається спеціальними знаннями.

Спеціальні знання – це знання з різних галузей науки (крім правової), техніки, мистецтва, ремесла, здобуті в результаті навчання, спеціальної підготовки, практики, життєвого досвіду, що використовуються для забезпечення потреб правосуддя.

Під час розслідування кримінальних правопорушень використання спеціальних знань здійснюється шляхом: залучення спеціалістів для участі в процесуальних діях; проведення судових експертиз; проведення ревізій; одержання консультацій обізнаних осіб; отримання технічної допомоги певних фахівців; допиту судових експертів в суді.

Залежно від процесуальної врегульованості порядку використання спеціальних знань і, відповідно, відображення результатів у процесуальних документах, науковці виділяють непроцесуальні та процесуальні форми їх використання.

Непроцесуальні форми використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень мають місце тоді, коли результати їх застосування не призводять до утворення процесуальних джерел доказів.

Поширеною непроцесуальною формою використання спеціальних знань є перевірка за криміналістичними обліками. Результати такої перевірки не мають статусу процесуального джерела доказів та носять характер орієнтуючої інформації.

Наступною непроцесуальною формою використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень є допомога спеціалістів поза межами процесуальних дій. З цією метою використовується вже накопичений досвід спеціаліста з урахуванням особливостей конкретних обставин (наприклад, складання фотороботу особи).

Консультація спеціаліста поза межами процесуальних дій також є прикладом непроцесуальної форми використання спеціальних знань. Така допомога надається в усній або письмовій формі. Письмова консультація може надаватися як фізичними, так і юридичними особами (експертними закладами, профільними науково-дослідними інститутами, вищими навчальними закладами та іншими установами і закладами) за письмовим зверненням суб'єкта розслідування.

Консультація поза межами слідчих (розшукових) дій є думкою спеціаліста, яка має тільки орієнтуюче значення в кримінальному провадженні. Навіть викладена письмово, вона не може розглядатися як джерело доказу, оскільки не має процесуальних гарантій достовірності викладених відомостей.

Процесуальні форми використання спеціальних знань відіграють більш значущу роль під час розслідування кримінальних правопорушень. Це пов'язано з тим, що факт застосування спеціальних знань у таких випадках відображається у процесуальних документах (протоколах слідчих (розшукових) і судових дій, висновках експертів) та призводить до утворення процесуальних джерел доказів: речових доказів, документів, висновків експерта.

Додержання встановлених правил складання процесуальних документів є засобом забезпечення достовірності відображених в них фактів.

До процесуальних форм використання спеціальних знань відносяться: залучення спеціаліста для проведення процесуальних дій і надання консультацій та проведення експертизи.

В більшості випадків порядок проведення процесуальних дій не передбачає обов'язкової участі в них спеціаліста. В таких випадках прийняття рішення про необхідність залучення спеціаліста належить до компетенції суб'єкта розслідування та не є обов'язковим. При цьому право залучення спеціаліста під час досудового розслідування надається також і стороні захисту.

Поряд із цим законодавець передбачає випадки обов'язкового залучення спеціаліста для проведення процесуальних дій, як то: огляд трупу (ст. 238 КПК України); огляд трупу, пов'язаний з ексгумацією (ст. 239 КПК України); допит малолітньої або неповнолітньої особи (ст. 226 КПК України); копіювання інформації, що міститься в інформаційних (автоматизованих) системах, телекомунікаційних системах, інформаційно-телекомунікаційних системах, їх невід'ємних частинах (ч. 2 ст. 168 КПК України).

Спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації та висновки під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок (ч. 1 ст. 71 КПК України). Він звертає увагу слідчого на обставини, пов'язані з виявленням та закріпленням доказів, дає пояснення з приводу спеціальних питань.

Процедура участі спеціаліста та одержані результати відображаються в протоколі процесуальної дії.

Також спеціаліст може залучатися до надання висновків під час розслідування кримінальних проступків. Процедура залучення спеціаліста у таких випадках не регламентована нормами кримінального процесуального законодавства.

До *принципів* використання спеціальних знань відносять: правомірність, науковість, дотримання прав особи, безпечність, ефективність, застосування спеціальних знань уповноваженими на те особами, економічність.

2. Поняття та сутність судової експертизи, види експертиз

В діяльності з розслідування кримінальних правопорушень проведення судової експертизи (ст.ст. 242–245 КПК України) за своїм значенням визнається основною процесуальною формою використання спеціальних знань, оскільки забезпечує найбільші можливості в застосуванні досягнень науки і техніки для вирішення завдань кримінального судочинства. Висновок експерта є процесуальним джерелом доказів (ч. 2 ст. 84 КПК України), а відомості, що містяться в ньому, мають однакове процесуальне значення з іншими доказами у кримінальному провадженні.

Судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду (ст. 1 Закону України «Про судову експертизу»).

У кримінальних провадженнях експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами, яких залучають сторони кримінального провадження або слідчий суддя за клопотанням сторони захисту у випадках та порядку, передбачених ст. 244 КПК України, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права (ч. 1 ст. 242 КПК України).

У деяких визначених у законі випадках відповідна експертиза повинна бути проведена обов'язково. Так, експертиза обов'язково проводиться для (ч. 2 ст. 242 КПК України):

- встановлення причин смерті;

- встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень;
- визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності;
- встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості;
- визначення розміру матеріальних збитків, якщо потерпілий не може їх визначити та не надав документ, що підтверджує розмір такої шкоди, розміру шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяного кримінальним правопорушенням.

Відповідно до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5, судові експертизи поділяються на первинні, додаткові, повторні, комісійні та комплексні.

Первинною є експертиза, коли об'єкт досліджується вперше.

Додатковою є експертиза, якщо для вирішення питань щодо об'єкта, який досліджувався під час проведення первинної експертизи, необхідно провести додаткові дослідження або дослідити додаткові матеріали (зразки для порівняльного дослідження, вихідні дані тощо), які не були надані експертів під час проведення первинної експертизи.

Повторною є експертиза, під час проведення якої досліджуються ті самі об'єкти і вирішуються ті самі питання, що й під час проведення первинної (попередніх) експертизи (експертиз).

Комісійною є експертиза, яка проводиться двома чи більшою кількістю експертів, які мають кваліфікацію судового експерта за однією експертною спеціалізацією (фахівцями в одній галузі знань). Комісія експертів може утворюватися органом (особою), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), або керівником експертної установи.

Комплексною є експертиза, що проводиться із застосуванням спеціальних знань різних галузей науки, техніки або інших спеціальних знань (різних напрямів у межах однієї галузі знань) для

вирішення одного спільного (інтеграційного) завдання (питання). До проведення таких експертиз у разі потреби залучаються як експерти експертних установ, так і фахівці установ та служб (підрозділів) інших центральних органів виконавчої влади або інші фахівці, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах.

За предметом дослідження *судові експертизи поділяються на наступні види (підвиди)*:

1. Криміналістична: почеркознавча; лінгвістична експертиза мовлення; технічна експертиза документів; експертиза зброї та слідів і обставин її використання; трасологічна (крім досліджень слідів пошкодження одягу, пов'язаних з одночасним спричиненням тілесних ушкоджень, які проводяться в бюро судово-медичної експертизи); фототехнічна, портретна; експертиза голограм; відео-, звукозапису; вибухотехнічна; техногенних вибухів; матеріалів, речовин та виробів; біологічна.

2. Інженерно-технічна: інженерно-транспортна (автотехнічна, транспортно-трасологічна, залізнично-транспортна); дорожньо-технічна; будівельно-технічна; оціночно-будівельна; земельно-технічна; оціночно-земельна; експертиза з питань землеустрою; пожежно-технічна; безпеки життєдіяльності; гірничотехнічна; інженерно-екологічна; електротехнічна; комп'ютерно-технічна; телекомунікаційна, електротранспортна експертиза; експертиза технічного стану ліфтів; інженерно-механічна; водно-технічна; авіаційно-технічна.

3. Економічна: бухгалтерського та податкового обліку; фінансово-господарської діяльності; фінансово-кредитних операцій.

4. Товарознавча: машин, обладнання, сировини та споживчих товарів; транспортно-товарознавча; військового майна, техніки та озброєння.

5. Експертиза у сфері інтелектуальної власності.

6. Психологічна.

7. Мистецтвознавча.

8. Екологічна.

9. Військова.
10. Судово-ветеринарна.
11. Гемологічна.
12. Історико-археологічна.
13. Судово-медична.
14. Судово-психіатрична.

3. Підготовка до проведення експертизи

Проведення експертизи під час розслідування кримінального правопорушення вимагає ретельної підготовки, що містить такі основні етапи:

- 1) збирання необхідних матеріалів;
- 2) вибір моменту проведення судової експертизи;
- 3) визначення предмету судової експертизи;
- 4) формулювання запитань експерту;
- 5) вибір експертної установи або експерта.

Збирання необхідних матеріалів. Необхідними матеріалами є, насамперед, досліджувані об'єкти, щодо яких суб'єкт розслідування повинен з'ясувати певні питання. Досліджувані об'єкти збираються під час проведення процесуальних дій з дотриманням встановлених законом правил.

В окремих випадках експерту необхідно надавати так звані порівняльні зразки (зразки для експертизи). Під *зразками для експертизи* необхідно розуміти матеріальні об'єкти, що надаються судовому експерту для порівняння з об'єктами, що підлягають ідентифікації або діагностиці. Це можуть бути зразки почерку, голосу, відбитків печатки, ґрунту тощо.

Зразки повинні відповідати критеріям репрезентативності (достатність кількості та якості) та порівняльності (можливість порівняння).

За способом отримання зразки поділяються на вільні та експериментальні. Вільні зразки – це зразки створені або отримані поза зв'язком з розслідуваним кримінальним правопорушенням

(наприклад, особисте листування особи, її щоденники та інші рукописні документи, виконані до кримінального провадження). Експериментальні зразки – це зразки, що спеціально отримані для проведення конкретної експертизи.

Вибір моменту проведення судової експертизи передбачає визначення її місця у системі інших слідчих (розшукових) дій.

За загальним правилом судова експертиза повинна бути проведена своєчасно. Визначаючи момент проведення судової експертизи, необхідно враховувати:

- властивості та стан об'єктів експертного дослідження;
- необхідність та можливість отримання порівняльних зразків;
- особливості експертного дослідження (складність, наявність відповідних методик, час проведення тощо);
- слідчу ситуацію.

Визначення предмету судової експертизи. Предмет експертизи – це обставини, що можуть бути встановлені в процесі проведення експертизи шляхом дослідження відповідних об'єктів. Предмет експертизи визначається об'єктами дослідження та питаннями, поставленими перед експертом стороною кримінального провадження або судом.

Формулювання запитань експерту. Існують типові переліки запитань щодо різних видів судових експертиз, зокрема, такі переліки визначені в Науково-методичних рекомендаціях з питань підготовки та призначення судових експертиз і експертних досліджень, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5.

Загалом, запитання експерту повинні відповідати таким основним вимогам: не виходити за межі фахових знань експерта і не мати правового характеру; повинні бути конкретними та короткими; повинні мати логічну послідовність; характеризуватися повнотою та мати комплексний характер.

Вибір експертної установи або експерта здійснюється з урахуванням виду судової експертизи, об'єктів дослідження та характеру запитань, що підлягають вирішенню.

Відповідно до ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи, їх територіальні філії, експертні установи комунальної форми власності, а також судові експерти, які не є працівниками зазначених установ, та інші фахівці (експерти) з відповідних галузей знань у порядку та на умовах, визначених Законом України «Про судову експертизу».

До державних спеціалізованих установ належать:

- науково-дослідні установи судових експертиз Міністерства юстиції України;
- науково-дослідні установи судових експертиз, судово-медичні та судово-психіатричні установи Міністерства охорони здоров'я України;
- експертні служби Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України.

Виключно державними спеціалізованими установами здійснюється судово-експертна діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз (ст. 7 Закону України «Про судову експертизу»).

Не можуть залучатися до виконання обов'язків судового експерта особи, визнані у встановленому законом порядку недієздатними, а також ті, які мають судимість або на яких протягом останнього року накладалося адміністративне стягнення за вчинення корупційного правопорушення або дисциплінарне стягнення у вигляді позбавлення кваліфікації судового експерта (ст. 11 Закону України «Про судову експертизу»).

Крім того, не можуть бути експертами особи, які перебувають у службовій або іншій залежності від сторін кримінального провадження або потерпілого (ч. 2 ст. 69 КПК України). Експерт не має права брати участі в кримінальному провадженні, якщо він проводив ревізію, перевірку тощо, матеріали яких використовуються у цьому провадженні.

Проведення експертизи оформлюється постановою суб'єкта розслідування або ухвалою слідчого судді (за клопотанням

сторони захисту), в якому, відповідно до ч 2. ст. 242 КПК України зазначаються: короткий виклад обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з яким подається клопотання; правова кваліфікація кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність; виклад обставин, якими обґрунтовуються доводи клопотання; вид експертного дослідження, що необхідно провести, та перелік запитань, які необхідно поставити перед експертом.

4. Отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні

Під час здійснення доказування в кримінальному провадженні одним із законних та ефективних засобів збирання, перевірки та оцінки доказів є проведення експертизи. Висновок експерта є процесуальним джерелом доказів, а фактичні дані у ньому, що мають значення для кримінального провадження, – доказами.

Фактичні дані, які містить висновок експерта, оцінюють як допустимі, якщо їх отримано згідно з порядком, встановленим КПК України. Тобто в умовах змагальності сторін кримінального провадження докази, отримані в результаті проведення експертизи, за клопотанням сторони кримінального провадження, потерпілого та представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, можуть бути визнані судом недопустимими, якщо порушено процедуру отримання зразків для експертизи.

Відповідно до встановленого процесуального порядку, закріпленого у ст. 245 КПК України, слід розрізняти:

- зразки з речей;
- зразки з документів;
- біологічні зразки особи.

При цьому, законодавець не роз'яснює поняття «речі», «документи» та «біологічні зразки особи». Спираючись на дефініції, запропоновані законодавцем, під речами слід розуміти матеріальні об'єкти, пов'язані з подією кримінального правопору-

шення (ст. 98 КПК України); під документами – спеціально створені з метою збереження інформації матеріальні об'єкти, які містять зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, що можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження (ст. 99 КПК України).

Щодо біологічних зразків особи, то виходячи із запропонованої кримінальним процесуальним законом класифікації, під біологічними зразками особи слід розуміти всі зразки, пов'язані з життєдіяльністю особи як біологічної істоти. Таким чином, *до біологічних зразків особи належать*: зразки відбитків пальців рук, почерку, мовлення і голосу особи, зразки відбитків зубів, відбитків будь-яких поверхонь тіла людини (губ, ліктів, ступень ніг тощо), запахові сліди людини, а також усі зразки біологічного походження в їх класичному розумінні (слина, кров, сперма, піт, волосся, нігті тощо).

Порядок відібрання зразків з речей і документів визначено у ст.ст. 160–166 КПК України (тимчасовий доступ до речей і документів), а відбирання біологічних зразків у особи здійснюють за правилами, визначеними у ст. 241 КПК України (освідування). Також законодавець передбачив, що у разі відмови особи добровільно надати біологічні зразки слідчий суддя, суд за клопотанням сторони кримінального провадження у передбаченому законом порядку (ст.ст. 160–166 КПК України) має право дозволити слідчому, прокурору (або зобов'язати їх, якщо клопотання було подано стороною захисту) здійснити відбирання біологічних зразків примусово.

Так, в разі необхідності отримання зразків для експертизи з речей і документів під час розслідування кримінального правопорушення, сторони кримінального провадження мають право звернутися до слідчого судді під час досудового розслідування чи суду під час судового провадження із клопотанням про тимчасовий доступ до речей і документів з метою отримання зразків, за винятком зазначених у ст. 161 КПК України (речами і документами, до яких заборонено доступ, є: а) листування або інші форми

обміну інформацією між захисником та його клієнтом або будь-якою особою, яка представляє його клієнта, у зв'язку з наданням правової допомоги; б) об'єкти, які додані до такого листування або інших форм обміну інформацією). Слідчий має право звернутися із зазначеним клопотанням за погодженням з прокурором.

Після отримання клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів з метою отримання зразків слідчий суддя, суд здійснює судовий виклик особи, у володінні якої знаходяться такі речі і документи, за винятком випадку, якщо сторона кримінального провадження, яка звернулася з клопотанням, доведе наявність достатніх підстав вважати, що існує реальна загроза зміни або знищення речей чи документів. В такому випадку клопотання може бути розглянуто слідчим суддею, судом без виклику особи, у володінні якої вони знаходяться.

Визначений порядок отримання зразків для експертизи з речей і документів передбачає ретельну підготовку до проведення цієї слідчої (розшукової) дії, що забезпечить належність її процесуальної, організаційної та тактичної складових.

Відбирання біологічних зразків у особи реалізується за правилами освідчування особи (ст. 241 КПК України), процесуальною підставою здійснення якого є постанова прокурора. Тобто, за потреби, для вирішення ідентифікаційних завдань під час проведення різних видів судових експертиз відбирання експериментальних зразків у особи суб'єкт розслідування проводить лише після винесення прокурором відповідної постанови.

У разі відмови особи добровільно надати біологічні зразки слідчий суддя, суд за клопотанням сторони кримінального провадження, що розглядається в порядку, передбаченому ст.ст. 160–166 КПК України, має право дозволити слідчому, прокурору (або зобов'язати їх, якщо клопотання було подано стороною захисту) здійснити відбирання біологічних зразків примусово.

Під час отримання біологічних зразків у особи не допускаються дії, які принижують честь і гідність особи або небезпечні для її здоров'я. За необхідності можуть застосовуватися засоби технічної фото- та відео фіксації чи інші технічні засоби. Зображення,

демонстрація яких може розглядатись як образливі для особи, зразки якої відбиралися, зберігаються в опечатаному вигляді і можуть надаватися лише суду під час судового розгляду.

Про отримання біологічних зразків у особи складається протокол згідно з вимогами КПК України. Особі, відібрання біологічних зразків у якої проводилося примусово, надається копія протоколу отримання зразків для експертизи.

КРИМІНАЛІСТИЧНА МЕТОДИКА

ТЕМА 19. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ

1. *Поняття, сутність і завдання криміналістичної методики. Принципи та джерела криміналістичної методики*

У науці термін «методика» має, принаймні, два значення: а) сукупність методів пізнання якого-небудь явища, події, предмета, тобто практична діяльність; і б) вчення про засоби і методи пізнання конкретного об'єкта, події.

Предметом дослідження науки криміналістики в самому загальному вигляді є кримінальне правопорушення. Тому стосовно до зазначеного криміналістичну методика треба розуміти як сукупність рекомендацій з розслідування кримінальних правопорушень, тобто, як виявляти ознаки кримінальних правопорушень та як оцінювати докази; які й в якій послідовності необхідно проводити слідчі (розшукові) дії та інші заходи; яку застосовувати техніку і тактичні прийоми (комбінації, операції) для досягнення поставленої мети під час розслідування.

В даний час у криміналістичній літературі криміналістична методика розглядається як самостійний розділ науки криміналістики, що називається «Методика розслідування окремих видів кримінальних правопорушень (або криміналістична методика)».

Криміналістична методика – це розділ науки криміналістики, який включає систему наукових положень і розроблених на їх основі рекомендацій щодо організації і здійснення розслідування та запобігання кримінальним правопорушенням.

Назва завершального розділу науки криміналістики «Криміналістична методика» лише умовно передає сутність змістовного навантаження, що охоплює поняття «методика». В криміналістичній методиці розроблюються та рекомендуються до застосування під час розслідування не тільки певні методи, засоби і прийоми діяльності, але й положення, які стосуються: криміналістичної характеристики відповідного виду кримінальних правопорушень; типових слідчих ситуацій; типових переліків обставин, що потребують встановлення; напрямів взаємодії суб'єкта розслідування з іншими учасниками розслідування та державними органами тощо. Такі рекомендації являють собою програми розслідування за типовими слідчими ситуаціями і визначають коло завдань, що вирішуються за допомогою відповідних алгоритмів дій слідчих, тим самим набуваючи технологічного характеру.

Таким чином, *сутність криміналістичної методики як розділу науки криміналістики зводиться до розробки теоретичних основ, методів, прийомів і практичних рекомендацій з оптимального розслідування окремих видів кримінальних правопорушень, а як діяльності – у практичній реалізації рекомендацій теорії в рамках норм кримінального процесуального закону.*

Система рекомендацій криміналістичної методики являє собою певний трафарет, що вказує на те, які дії та в якій послідовності їх необхідно виконувати, якщо обстановка вчинення кримінального правопорушення відповідає основним елементам даної системи рекомендацій.

Завдання криміналістичної методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень:

а) загальне завдання: сприяння правоохоронним органам у боротьбі зі злочинністю;

б) спеціальні завдання:

– вивчення з криміналістичних позицій кримінальних правопорушень і злочинності;

– вивчення й узагальнення передового досвіду розслідування і запобігання кримінальним правопорушенням;

- виявлення закономірностей організації і здійснення розслідування кримінальних правопорушень;
- розробка науково обґрунтованих методичних рекомендацій з організації і здійснення розслідування і запобігання окремих видів кримінальних правопорушень.

Принципи криміналістичної методики:

- відповідність методичних рекомендацій вимогам закону;
- індивідуальність методики розслідування кожного виду кримінальних правопорушень;
- поетапність розслідування, що відображає особливості виявлення і збирання доказової інформації;
- взаємодія слідчого з оперативними підрозділами;
- втілення рекомендацій криміналістичної техніки і тактики в методиці;
- використання новітньої техніки та допомоги спеціалістів і громадськості;
- вивчення і використання передового досвіду практики;
- вивчення способів учинення кримінальних правопорушень і прогнозування їх;
- наукова організація праці та управління розслідуванням;
- забезпечення безпеки учасників розслідування;
- побудова методик на основі криміналістичних характеристик кримінальних правопорушень відповідного виду.

До джерел криміналістичної методики відносяться:

- передовий досвід підрозділів Національної поліції, органів прокуратури і судів з розслідування кримінальних правопорушень; експертна практика;
- положення загальної теорії криміналістики, криміналістичної техніки і тактики. У криміналістичній методиці втілюються акумульовані положення і рекомендації криміналістичної техніки і тактики;
- норми кримінального закону, що встановлюють ознаки окремих кримінальних правопорушень, норми кримінального процесуального закону, що визначають предмет і межі доказування;

– положення кримінології, оперативно-розшукової діяльності, загальної і судової психології, наукової організації праці, а також даних інших наук, зокрема, судової медицини, психіатрії, судової бухгалтерії тощо.

2. Структура криміналістичної методики. Загальні положення криміналістичної методики. Структура та види окремих методик розслідування. Етапи розслідування

У структурі криміналістичної методики як розділу науки криміналістики виділяють дві частини:

1) загальні положення криміналістичної методики (теоретичні основи криміналістичної методики, що охоплюють фундаментальні питання даного розділу про його предмет, зміст і значення);

2) окремі методики розслідування кримінальних правопорушень (методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень).

Загальні положення криміналістичної методики охоплюють:

- поняття і сутність методики як розділу науки криміналістики;
- принципи криміналістичної методики;
- завдання криміналістичної методики;
- система криміналістичної методики, її структурні елементи;
- історія виникнення і розвитку криміналістичної методики та її джерел;
- поняття, класифікація і структура окремих методик розслідування кримінальних правопорушень;
- роль криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у створенні й змісті окремих методик розслідування.

У структурі криміналістичної методики важливе значення займають окремі методики розслідування. По суті вони охоплюють основний зміст криміналістичної методики. Їх завданням є розробка типових систем (алгоритмів) дій слідчого, що сприяють обранню оптимальної лінії поведінки під час розслідування певного виду кримінальних правопорушень.

Окремі методики розслідування мають власну структуру.

Елементами, що визначають зміст структури окремих методик розслідування кримінальних правопорушень, є:

- криміналістична характеристика кримінального правопорушення;
- обставини, що підлягають встановленню під час розслідування кримінального правопорушення;
- особливості початкового етапу розслідування кримінального правопорушення, типові слідчі версії та особливості планування розслідування;
- особливості подальшого етапу розслідування кримінального правопорушення;
- тактика проведення найбільш характерних слідчих (розшукових) дій та інших заходів;
- використання спеціальних знань, призначення експертиз;
- організація взаємодії слідчих з оперативними підрозділами та іншими суб'єктами;
- профілактична діяльність слідчого під час розслідування кримінального правопорушення.

Класифікація окремих методик розслідування кримінальних правопорушень:

1. *Видові методики розслідування* (за видами кримінальних правопорушень). При визначенні видових криміналістичних методик необхідно керуватися положеннями Особливої частини Кримінального кодексу України.

2. *Внутрішньовидові методики розслідування кримінальних правопорушень* (різновиди, виділені з-поміж кримінальних правопорушень одного виду за криміналістично значимими ознаками). Наприклад, методики розслідування вбивств: а) пов'язаних з роз-

членуванням трупа; б) вчинених на замовлення; в) матір'ю своєї новонародженої дитини; г) вчинених на релігійному ґрунті тощо.

3. *Міжвидові* (або комплексні) *методики розслідування кримінальних правопорушень*, в яких відображені рекомендації з розслідування комплексів взаємопов'язаних кримінально протиправних дій, об'єднаних на підставі одночасного врахування кримінально-правових і криміналістичних критеріїв. Наприклад, мова може йти про єдиний ланцюг злочинної діяльності, зокрема, про вчинення кримінальних правопорушень спрямованих на незаконне збагачення та подальшу легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.

4. *Позавидові методики розслідування кримінальних правопорушень*. В основі виділення цих методик розслідування покладено особливості суб'єкта кримінального правопорушення, вплив чиннику часу, специфіку засобів вчинення кримінальних правопорушень тощо. Наприклад, методика розслідування кримінальних правопорушень, учинених неповнолітніми; методика розслідування нерозкритих кримінальних правопорушень минулих років; методика розслідування кримінальних правопорушень, учинених іноземцями і відносно них тощо. Завдяки таким ознакам-особливостям в одній групі об'єднуються різні види кримінальних правопорушень: вбивства, грабежі, зґвалтування, крадіжки тощо, й формування спеціальних криміналістичних рекомендацій відкриває нові можливості їх розслідування.

Етапи процесу розслідування кримінальних правопорушень:

Початковий етап – період проведення початкових невідкладних слідчих (розшукових) дій, спрямованих на вирішення невідкладних задач розслідування (встановлення події, що має ознаки кримінального правопорушення, переслідування і затримання винного за «гарячими слідами», викриття винного у вчиненому кримінальному правопорушенні тощо), починається після внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Подальший етап – період проведення всіх інших слідчих (розшукових) дій, спрямованих на збирання і дослідження доказів у кримінальному провадженні. Починається після повідомлення особі про підозру (з'ясування обставин, не встановлених на початковому етапі розслідування).

Заключний етап – період розслідування, що починається з моменту прийняття слідчим, прокурором рішення про завершення досудового розслідування і закінчується закриттям кримінального провадження або зверненням до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності або зверненням до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру.

3. Поняття, сутність та елементи криміналістичної характеристики кримінального правопорушення

Криміналістична характеристика кримінального правопорушення є головним елементом окремої методики розслідування кримінальних правопорушень, що дозволяє визначати напрями розслідування конкретних кримінальних правопорушень.

Криміналістична характеристика кримінального правопорушення відбиває типові ознаки і властивості окремого виду кримінальних правопорушень, її можна розглядати як «еталон», з яким можна порівнювати розслідувану подію та пізнавати її сутність. Вона є своєрідним «трафаретом», що дозволяє порівнювати з ним інформацію про розслідуване кримінальне правопорушення на певному етапі і визначати напрям подальшого розслідування.

Криміналістична характеристика кримінального правопорушення описує типові ознаки і властивості предмета проти-правного посягання, особи правопорушника і особи потерпілого, способу вчинення, обстановки вчинення кримінального правопорушення й ін.

Криміналістична характеристика кримінального правопорушення – це певна сукупність інформації про типові криміналістично значимі ознаки і властивості конкретного виду (групи) кримінальних правопорушень, що дозволяє розпізнавати їх та визначати напрям розслідування.

Криміналістична характеристика кримінального правопорушення є відносно постійною сукупністю інформації про окремі види кримінальних правопорушень, вона змінюється залежно від наукового дослідження й узагальнення практики розслідування.

Призначення криміналістичної характеристики кримінального правопорушення полягає в тому, що вона сприяє:

- розробці окремих методик розслідування;
- побудові типових програм і моделей розслідування кримінальних правопорушень;
- визначенню напряму розслідування конкретного кримінального правопорушення.

Зміст криміналістичної характеристики повинен охоплювати всі елементи предмета доказування, що характерні для розслідування конкретної категорії кримінальних правопорушень. Звідси важливе значення має з'ясування структури криміналістичної характеристики кримінального правопорушення.

В літературі існує декілька точок зору на структуру криміналістичної характеристики кримінального правопорушення (щонайменше їх десять). Більшість авторів вказують на **п'ять елементів структури криміналістичної характеристики кримінального правопорушення**, а саме:

- 1) спосіб учинення кримінального правопорушення;
- 2) типова слідова картина кримінального правопорушення;
- 3) предмет протиправного посягання;
- 4) особа потерпілого;
- 5) особа правопорушника.

Розглянемо окремі елементи криміналістичної характеристики кримінального правопорушення:

1. *Спосіб учинення кримінального правопорушення* – це образ дій правопорушника, що виражається у певній системі

операцій і прийомів. Спосіб учинення кримінального правопорушення являє собою збірне поняття. Його структура охоплює: способи готування до кримінального правопорушення, способи його вчинення і способи приховування (маскування). Не завжди спосіб учинення кримінального правопорушення має повну структуру. Існують кримінальні правопорушення, що можуть вчинятися без попередньої підготовки або не мають на меті наступне приховування події або її слідів.

2. *Типова слідова картина кримінального правопорушення* – це комплекс матеріальних та ідеальних слідів, що притаманні певному виду (групі) кримінальних правопорушень та певним способам й етапам його вчинення. Типова слідова картина кримінального правопорушення охоплює: а) зміни в речовій обстановці; б) сліди-відображення (зокрема, сліди рук, ніг, транспорту, інструментів тощо); в) речі – речові докази; г) документи – письмові докази; ґ) ідеальні сліди (залишаються в пам'яті людини); д) запахові сліди і сліди-мікрооб'єкти.

3. *Предмет протиправного посягання* – це речі матеріального світу, на які спрямовується посягання – гроші, цінності, майно тощо. Точне встановлення предмета протиправного посягання дозволяє відмежувати одне кримінальне правопорушення від іншого, суміжного з ним.

4. *Особа потерпілого*. Система ознак, що відносяться до особи потерпілого, як елементу криміналістичної характеристики кримінального правопорушення, має складну структуру. Вона включає загальні демографічні ознаки (стать, вік, місце проживання, роботи або навчання, професія, освіта та ін.), дані про спосіб життя, риси характеру, навички і схильності, зв'язки і стосунки. Дані про особу потерпілого включають також відомості про його віктимність (схильність окремих людей ставати в силу низки обставин потерпілими від певних кримінальних правопорушень).

5. *Особа правопорушника*. Система ознак особи правопорушника також включає дані демографічного характеру, деякі моральні властивості та психологічні особливості. Особа правопорушника – це поняття, що виражає сутність особи, яка вчинила

кримінальне правопорушення. У цьому зв'язку можна говорити про типові ознаки особи, схильної до вчинення тих або інших видів кримінальних правопорушень (це стосується в першу чергу професійної та організованої злочинності). Узагальнені дані про найбільш поширені мотиви кримінальних правопорушень дозволяють визначати коло потреб правопорушника, що штовхнули його на вчинення кримінального правопорушення, і тим самим встановлювати основні напрями розслідування.

Вищевказані елементи криміналістичної характеристики не можуть розглядатися як єдина і незмінна система для всіх видів кримінальних правопорушень. Це найбільш типовий перелік криміналістично значимих ознак, покликаних забезпечувати прикладну функцію криміналістичної характеристики. Щодо окремих видів кримінальних правопорушень, цей набір може видозмінюватися – скорочуватися або розширюватися.

ТЕМА 20. РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТВ

1. Криміналістична характеристика вбивств

Вбивство – умисне або з необережності заподіяння смерті іншій людині (ст.ст. 115–119 КК України).

Основними елементами криміналістичної характеристики вбивств є:

- 1) спосіб учинення вбивств;
- 2) місце та час убивств;
- 3) типова слідова картина;
- 4) особа злочинця;
- 5) особа потерпілого.

Спосіб учинення вбивств. Спосіб учинення даного злочину включає підготовчий етап, який складається з декількох взаємозв'язаних елементів: вивчення даних про особу жертви (факультативний етап, присутній не у всіх злочинах); підготовка знаряддя або іншого засобу позбавлення життя; обрання власної тактики (способу) вчинення злочину.

Більшість убивств вчиняється на побутовому ґрунті й для таких вбивств дії з підготовки зводяться до використання випадкового знаряддя, як правило, це кухонні, мисливські ножі, тесаки, сокири тощо. Виявлення на місці події такого знаряддя, або слідів його застосування дозволяє зробити попереднє припущення про відсутність спеціальної підготовки вбивці.

Найбільш традиційними способами приховування вбивств є: знищення слідів злочину; приховування чи знищення знарядь і засобів; інсценування вбивства під нещасний випадок чи самогубство; знищення трупа (спалювання, утоплення, розчленування, закопування); спотворення трупа з метою приховання особи потерпілого.

Місце та час убивства. Як показує статистика, найбільша кількість убивств вчиняється в містах.

Місце вчинення вбивства – найчастіше безлюдна місцевість чи приміщення, в якому потерпілий перебуває один на один зі злочинцем. Для вбивства злочинець, зазвичай, обирає час, коли відсутні свідки, нерідко – вечірній або нічний.

Типова слідова картина.

Сліди, що відносяться до вбивці:

- сліди рук, взуття, одягу, зубів;
- забуті або залишені злочинцем документи, записки, зброя, його частини, боєприпаси, знаряддя злочину;
- сліди крові, виділення організму (кров, блювотні маси, сеча, слина);
- сліди, що вказують на боротьбу;
- ушкодження на тілі жертви, за якими можна робити висновок про стан психіки, фізичну силу вбивці та інші якості його особистості.

Сліди, що відносяться до потерпілого:

- труп;
- трупні явища, характер тілесних ушкоджень, виділення організму;
- сліди крові, рук, взуття;
- одяг, документи (в тому числі, проїзні документи, квитки тощо), записки, мікрооб'єкти – сліди професійної діяльності, місця перебування перед смертю, маршруту пересування тощо;
- гроші, цінності, прикраси й інші предмети, виявлені при трупі і поблизу нього.

Негативні обставини, що можуть свідчити про інсценування вбивства під самогубство або нещасний випадок:

а) сліди, що не могли утворитися в результаті самогубства або нещасного випадку:

- наявність на місці події слідів боротьби або самооборони;
- наявність на трупі тілесних ушкоджень, що не могли утворитися внаслідок інсценованої події;
- невідповідність характеру слідів крові на трупі його позі (наприклад, горизонтальні патьоки крові на лежачому трупі);

- посмертні тілесні ушкодження на трупі;
- ознаки, що свідчать про переміщення трупа (сліди волочиння на ґрунті, одязі і шкірі трупа);
- наявність ознак присутності на місці події інших осіб у момент настання смерті потерпілого;

б) *відсутність слідів, що повинні були б утворитися в результаті протікання інсценуємої події в даних умовах:*

- відсутність слідів самостійного пересування потерпілого до місця, де наступила його смерть;
- відсутність можливості вчинення самогубства за допомогою виявлених знарядь;
- відсутність слідів, тілесних ушкоджень на трупі, характерних для інсценуємої події;
- відсутність слідів на руках і одязі потерпілого від предметів, яких він обов'язково повинен був торкатися.

Особа злочинця. Соціальний і психологічний портрет вбивці має різноманітні риси залежно від того, чи є злочин умисним або вчинений з необережності. Злочинець, який вчинив умисне вбивство, характеризується негативно, має такі якості, як агресивність, жорстокість, егоїзм, цинізм, зневага до чужих інтересів, розпущеність тощо. Серед злочинців цієї категорії переважають наркомани, сексуальні психопати, особи з психічними відхиленнями. У випадках необережних вбивств злочинці, як правило, не мають таких якостей. Дії злочинця на місці події дозволяють дійти висновків щодо його обережності, продуманості дій, наявності фахових навичок, сили тощо.

Особа потерпілого. Умовно виділяють три групи потерпілих від убивств:

- 1) потерпілі, поведінка яких спрямована на протидію правопорушнику;
- 2) потерпілі з віктимною поведінкою (пияцтво, розбещеність, нерозбірливість у знайомствах потерпілого тощо);
- 3) потерпілі, дії яких не перебувають у причинному зв'язку із вчиненим злочином. Вони стають жертвами вбивств у результаті корисливих, сексуальних або хуліганських посягань.

2. Початковий етап розслідування вбивств

Типові слідчі ситуації, що виникають на початковому етапі розслідування вбивств:

1. Вбивство очевидне, підозрюваний затриманий або його особистість відома.
2. Таємне вбивство, виявлене відразу або незабаром після його вчинення.
3. Таємне вбивство, давнє, причина смерті невідома, можна пропускати як вбивство, так і інші причини смерті.
4. Виявлення частин розчленованого трупа.
5. Зникнення людини.
6. Виявлення трупа немовляти.

Загальні слідчі версії під час розслідування вбивств:

- смерть є наслідком вбивства;
- смерть є наслідком самогубства;
- смерть є наслідком нещасного випадку;
- природна смерть.

Щодо мотивів убивства можуть бути висунуті наступні версії:

- вбивство з метою заволодіння майном потерпілого;
- вбивство з помсти;
- вбивство з метою приховання іншого злочину;
- вбивство з метою позбавитися необхідності турбуватися про потерпілого чи з метою одержати свободу дій (не сплачувати аліменти та ін.).

На початковому етапі розслідування вбивств проводяться наступні **невідкладні слідчі (розшукові) дії та інші заходи:**

- огляд місця події і трупа;
- призначення судово-медичної експертизи трупа;
- допити свідків-очевидців та свідків з числа родичів і знайомих, сусідів убитого;
- пред'явлення трупа для впізнання;
- встановлення і розшук підозрюваного;
- затримання, особистий обшук, освідування і допит підозрюваного;

- пред'явлення підозрюваного для впізнання;
- обшук за місцем проживання і роботи підозрюваного;
- призначення судових експертиз доказів.

Основні напрями розслідування на початковому етапі:

1. При очевидному вбивстві; таємному вбивстві:

- встановлення місця вчинення вбивства;
- встановлення змін, що відбулися на місці події;
- встановлення особистості потерпілого;
- встановлення причин смерті;
- встановлення часу настання смерті (може не завжди збігатися з часом заподіяння тілесних ушкоджень потерпілому);
- встановлення механізму заподіяння смерті, а також способу підготовки до вбивства та способу приховання його слідів;
- встановлення осіб, які перебували (могли перебувати) на місці вбивства або поблизу;
- встановлення суб'єктивної сторони вбивства;
- встановлення особистості підозрюваного.

2. При виявленні частини (частин) розчленованого трупа:

- цілеспрямований пошук інших частин трупа;
- при виявленні кожної іншої частини трупа – огляд місця події і частини трупа;
- призначення судово-медичної експертизи виявлених частин трупа;
- виявлення осіб, які зникли безвісті, але ще не взяті на відповідний облік;
- встановлення способу вчинення вбивства, висунення та перевірка версій про час і можливі місця вчинення вбивства та місця розчленовування трупа;
- висунення і перевірка версій про особу потерпілого і підозрюваного.

3. При зникненні людини:

- збір детальної інформації про особу зниклого (ознаки зовнішності; спосіб життя; взаємини з родичами і знайомими; наявність або відсутність серйозних конфліктів у родині; наяв-

ність злочинних зв'язків; плани на найближче майбутнє; наміри залишити місце проживання, звільнитися з роботи; місця відпочинку і відряджень за останні роки; наявність захворювань, що могли б призвести до раптової смерті, втрати пам'яті або орієнтації в просторі; одяг, речі, документи, цінності, що зниклий мав при собі);

- встановлення часу зникнення людини (час, місце, обставини зникнення);

- проведення пошукових заходів:

- а) перевірка наявних даних про зниклого в лікарнях, моргах, слідчих ізоляторах;

- б) перевірка наявних даних про зниклого за всіма адресами його родичів і знайомих;

- в) перевірка наявних даних про зниклого за обліком невідомих груп;

- г) постановка зниклого на облік безвісті зниклих осіб;

- д) встановлення, чи не було в період зникнення людини транспортних та інших катастроф, стихійних лих, масових бійок тощо;

- пошук слідів убивства або його приховання за місцем проживання зниклого, у місцях, де його бачили останній раз, у передбачуваних місцях вчинення злочину шляхом проведення оглядів і обшуків.

4. При дітовбивстві:

- встановлення механізму заповідання смерті;

- призначення судово-медичної експертизи для встановлення часу пологів, часу настання смерті, часу життя дитини, наявності ознак, що вказують на пологи в лікарняних умовах;

- встановлення місця настання смерті;

- встановлення матері дитини (встановлення жінок, які зверталися до медичних установ у зв'язку з майбутніми пологами або які бажали перервати вагітність; вивчення матеріалів, в які труп немовляти був загорнений).

3. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування вбивств

Огляд місця події і трупа. Особливості проведення огляду місця події визначаються способом заподіяння смерті людині (застосування вогнепальної зброї, удавлення зашморгом, отруєння тощо). Огляд місця події в розглядуваних кримінальних провадженнях рекомендується, як правило, починати від трупа.

Огляд трупа здійснюється за участю судово-медичного експерта, який приймає участь у даній слідчій (розшуковій) дії як спеціаліст.

Огляд трупа здійснюється в певній послідовності. Саме у такій послідовності фіксуються в протоколі його результати. *Під час огляду трупа в протоколі зазначаються:*

- стать, вік, статура, колір шкіри;
- поза трупа і його положення на місці події;
- зовнішній стан одягу на трупі;
- знаряддя заподіяння смерті, що знаходяться на трупі;
- ложе трупа (ділянка підлоги або ґрунту під трупом);
- тіло трупа та ушкодження на ньому (голова – обличчя – шия – груди – живіт – спина – руки – ноги);
- трупні явища (охладження, висихання тіла, трупні плями, ознаки гниття);
- індивідуальні особливості, які спостерігаються на тілі.

Після огляду тіла й одягу трупа досліджується ложе трупа (місце під ним). Тут можуть бути виявлені документи, різні предмети, знаряддя вбивства (можливо загублені або покинуті злочинцем) та інші сліди, що мають значення для з'ясування обставин учиненого злочину.

У протоколі огляду обов'язково перераховуються всі речові докази, що були вилучені. До протоколу додаються також схеми (плани) місця події з позначенням його елементів, розташування трупа й виявлених слідів.

Призначення судово-медичної експертизи. Призначення такої експертизи є обов'язковим відповідно до кримінального

процесуального законодавства України. Серед питань, що вирішуються судово-медичною експертизою, є наступні:

- причина смерті, час її настання;
- характер та послідовність тілесних ушкоджень;
- можливість самостійного заподіяння постраждалим тілесних ушкоджень;
- прижиттєвий або посмертний характер тілесних ушкоджень на трупі;
- вживання потерпілим незадовго до смерті алкоголю або наркотиків тощо.

Поряд із судово-медичною експертизою можуть призначатися й інші експертизи, в тому числі, трасологічна, експертиза зброї та слідів і обставин її використання, біологічна та ін.

Пред'явлення трупа для впізнання. Дана слідча (розшукова) дія проводиться тоді, коли іншим шляхом особистість загиблого встановити неможливо. Пред'явлення трупа для впізнання здійснюється або на місці події мешканцям місцевості, де виявлено труп, або у морзі особам, які заявили про зникнення людини. Пред'явленню для впізнання у другому випадку передують допит заявників про прикмети зовнішності та одягу постраждалого, а також здійснення туалету трупа з метою надання зовнішності прижиттєвого вигляду.

Допит свідків. Як свідки у кримінальних провадженнях про вбивства допитуються очевидці злочину, родичі, знайомі й колеги по службі потерпілого й підозрюваного, а також інші особи, які володіють інформацією, що цікавить слідство.

Основна мета допиту свідків-очевидців – одержання від них докладної інформації про обставини вчиненого вбивства й прикмети злочинця. З'ясовується, у зв'язку з чим виникла сварка між потерпілим і злочинцем, як і чим заподіювалися тілесні ушкодження; поведінка потерпілого, характер вчиненого ним опору, дії винних після вчинення злочину.

Допити рідних і близьких потерпілого мають на меті з'ясувати його розпорядок дня, поведінку в період, що передували вбивству, обставини останнього дня життя, зв'язки та знайомства, взаємини

з родичами, знайомими, колегами по службі, компаньйонами або конкурентами, у тому числі й з підозрюваним, якщо раніше вони були знайомі, а також можливі мотиви вбивства. Також встановлюється, які цінності могли знаходитися у потерпілого.

Під час допиту родичів та близьких підозрюваного з'ясується поведінка останнього до й після вчинення вбивства, дії з приховання слідів злочину. Встановлюється чи не зникли або чи не з'явилися в нього які-небудь речі, чи займався він у ці дні пранням, чищенням або лагодженням одягу.

Допит підозрюваних. До моменту першого допиту підозрюваного слідство в більшості випадків не має в своєму розпорядженні повної інформації про обставини вбивства і його учасників. У зв'язку з цим під час допиту підозрюваних не слід поспішати з використанням цих даних. У підозрюваного необхідно з'ясувати, як давно він знайомий з потерпілим, які між ними склалися відносини, за яких обставин, в який час і де вони зустрілися в день вбивства, як проводили час, чи не виникло між ними сварки, які її причини, які ушкодження і чим заподіявалися потерпілому, підозрюваному, в якій позі знаходився потерпілий у момент спричинення йому смертельного поранення, як відносно до нього розташовувався підозрюваний. Крім того, важливо отримати якомога докладніші показання про обстановку і обставини злочину, деталі, які можуть бути відомі тільки особі, яка вчинила вбивство.

Обшук. Метою обшуку є виявлення слідів і речових доказів причетності особи до вчиненого злочину. Під час обшуку слідчий повинен бути орієнтований на пошук: одягу і взуття підозрюваного, що були на ньому під час події; зброя і засобів заподіяння смерті; цінностей і предметів, що належали потерпілому; зброї і боєприпасів; листування, фотознімків та інших даних, що можуть пояснити характер стосунків між підозрюваним і потерпілим; слідів крові тощо.

Під час проведення обшуків в будинках, надвірних будівлях і на дворових ділянках можуть бути виявлені сліди розчленування і частини розчленованого трупа.

ТЕМА 21. РОЗСЛІДУВАННЯ ЗАПОДІЯННЯ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ

1. Криміналістична характеристика заподіяння тілесних ушкоджень

Елементами криміналістичної характеристики заподіяння тілесних ушкоджень є:

- 1) спосіб учинення злочину;
- 2) типова слідова картина;
- 3) місце та час учинення злочину;
- 4) мотив;
- 5) особа потерпілого;
- 6) особа злочинця.

Спосіб учинення злочину. Для кримінальних правопорушень розглядуваної категорії характерним є відсутність елементу підготовки, оскільки умисел на заподіяння тілесних ушкоджень виникає найчастіше раптово, наприклад, під час сварки, з'ясування відносин тощо.

В половині випадків для заподіяння тілесних ушкоджень потерпілому не застосовуються будь-які знаряддя або засоби. В інших випадках, знаряддями заподіяння тілесних ушкоджень, зазвичай, є: предмети господарсько-побутового призначення; побутові прилади (чайники, праски, фени та ін.), рідше – предмети промислово-технічного призначення (фрагменти арматури, труб, дроти, запчастини тощо); холодна зброя; хімічні речовини (оцет, сірчана кислота тощо); рідко – вогнепальна зброя та вибухові речовини і пристрої.

Внаслідок вказаних дій потерпілим найчастіше заподіюють наступні тілесні ушкодження: проникаючі поранення; відкриті та закриті переломи кісток; забій головного мозку тощо.

До типових дій зі знищення матеріальних слідів заподіяння тілесних ушкоджень можна віднести: приховання знарядь чи засобів вчинення злочину, одягу чи взуття злочинця, речей, що

належали потерпілому; знищення слідів на місці події, слідів на одязі; приховання отриманих під час боротьби з потерпілим тілесних ушкоджень шляхом накладання гриму, пов'язок тощо.

Типова слідова картина. Основними носіями інформації на місці заподіяння тілесних ушкоджень є: сліди, залишені потерпілим, нападаючим (сліди боротьби, сліди рук, ніг, тіла, сліди використання знаряддя злочину, сліди транспортного засобу); виділення людського організму (слина, кров, сеча, елементи пошкоджених органів потерпілого та ін.); різноманітні предмети потерпілого або нападаючого (носильні предмети, елементи одягу, взуття тощо); предмети навколишнього середовища (пляшки, залишки цигарок, частини ґрунту, фарби, мастило тощо).

Для даної категорії кримінальних правопорушень найбільш характерними є сліди механічної взаємодії на тілі як потерпілої особи, так і нападаючого, в результаті чого залишаються сліди крові як на самих цих особах, так і на їх одязі, знарядді злочину, на предметах навколишньої обстановки.

Місце та час учинення злочину. Найчастіше випадки заподіяння тілесних ушкоджень зустрічаються у міській місцевості, в сільській місцевості лише в третині випадків.

Місця заподіяння тілесних ушкоджень можуть бути різноманітні: місця для розваг та побутового обслуговування; місця проживання потерпілих або злочинців; парки, ліси, адміністративні будівлі, інші місця.

Найбільша кількість випадків заподіяння тілесних ушкоджень спостерігається у неділю та суботу, найменша – у понеділок. Найбільша кількість вчинення розглядуваних кримінальних правопорушень спостерігається у вечірній час – з 18 до 24 год, найменша – вранці з 6 до 12 год.

Мотив. Мотивом заподіяння тілесних ушкоджень потерпілому найчастіше є: а) особисті неприязні відносини; б) помста; в) корисливі мотиви; г) хуліганські спонукання; д) національна, релігійна або інша неприязнь.

Для жінок, які вчиняють такі правопорушення, крім названих, типовим мотивом заподіяння тілесних ушкоджень є психологічна

обстановка, яка утворилася в результаті поведінки потерпілого, що виражається в постійних образах, побитті її та дітей, зрадах, безпідставних підозрах тощо.

Найбільш поширеними підставами для формування неприязних відносин між злочинцем і потерпілим бувають: аморальна поведінка потерпілого; постійні образи; ревнощі тощо.

Особа потерпілого. Потерпілих від даної категорії кримінальних правопорушень умовно поділяють на дві групи:

– особи, які провокують сварки з оточуючими, перебуваючи у громадських місцях чи розважальних закладах, де і трапляються такі злочини (зловживають алкогольними напоями чи наркотичними засобами, ведуть себе брутально та зневажливо до оточуючих);

– особи, які постійно сваряться на ґрунті ревнощів, заздрощів, неприязних відносин з родичами, друзями за місцем проживання учасників бійки або в місцях спільного вживання алкогольних напоїв (дії потерпілого часто носять провокаційний характер).

Потерпілими, як правило, є чоловіки, жінок лише третина. За віковою категорією, найчастіше, це особи віком від 18 до 30 років, найрідше – від 41 до 50 років. У більшості випадків такі особи не мають постійного заробітку, мають середню освіту та раніше притягувалися до кримінальної відповідальності. Крім того, більшість потерпілих на момент заподіяння тілесних ушкоджень перебували у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння.

Особа злочинця. У переважній більшості випадків тілесні ушкодження потерпілому заподіює одна особа, і лише третина з них – у групі. Найчастіше це молоді чоловіки, які не мають постійного місця роботи та заробітку, віком від 18 до 40 років, раніше притягувалися до кримінальної відповідальності, і на момент вчинення злочину перебували в стані алкогольного, наркотичного, токсичного чи іншого сп'яніння або в стані сильного душевного хвилювання.

Вчинення даного злочину жінками є нетиповим, а заподіяння тілесних ушкоджень групою жінок – це досить рідкий випадок, хоча така поведінка більш характерна для неповнолітніх дівчат, які з'ясовують відносини в підлітковому віці.

2. Початковий етап розслідування заподіяння тілесних ушкоджень

На початковому етапі розслідування заподіяння тілесних ушкоджень можуть бути виділені наступні групи типових слідчих ситуацій з урахуванням наявних даних про окремі елементи криміналістичної характеристики злочину.

Перша група – слідчі ситуації, що залежать від того, в якому місці та в який час було вчинено злочин:

1) потерпілому заподіяно тілесні ушкодження за місцем його проживання чи його друзів, знайомих. Основним напрямом розслідування в такому випадку буде перевірка на причетність до вчинення злочину осіб, з якими потерпілий підтримував дружні стосунки або навпаки знаходився в неприязних відносинах;

2) у випадку заподіяння тілесних ушкоджень в громадському місці або на відкритій місцевості, розслідування слід спрямовувати на перевірку таких версій: злочин вчинила малознайома чи незнайома особа в результаті сварки, яка виникла раптово; злочин вчинила незнайома особа з метою приховання чи вчинення іншого злочину; злочин вчинила особа з хуліганських спонукань; злочин могла вчинити особа, яка є родичем або знайомим потерпілого.

Основними слідчими (розшуковими) діями в таких ситуаціях можуть бути: огляд місця події; допит потерпілого і свідків; призначення судово-медичної та криміналістичних експертиз. У випадку затримання підозрюваного необхідно провести його особистий обшук, допит, огляд речей, у необхідних випадках, освідування, пред'явлення для впізнання тощо.

Друга група – слідчі ситуації, які формуються на основі інформації про нападника, отриманої від потерпілого:

1) потерпілий добре знає того, хто заподіяв йому тілесні ушкодження та може надати всю необхідну інформацію для розшуку особи.

Це найбільш сприятлива ситуація для розслідування злочину. В цьому випадку необхідно ретельно провести огляд місця події;

допитати потерпілого і всіх можливих свідків-очевидців та призначити судово-медичну і криміналістичні експертизи;

2) потерпілий не знає того, хто заподіяв йому тілесні ушкодження, але може описати його зовнішність та особливі прикмети.

У таких випадках, з метою розшуку підозрюваного, необхідно скласти композиційний і словесний портрети останнього та з їх допомогою здійснювати його розшук;

3) потерпілий не знає нападника та не може повідомити ніякої інформації про нього.

Ця складна ситуація розслідування є досить рідкою в даній категорії кримінальних проваджень. У таких випадках необхідно організувати проведення заходів, спрямованих на встановлення очевидців події та підозрюваних;

4) потерпілий знає того, хто заподіяв йому тілесні ушкодження, але умисно приховує інформацію від слідчого, відмовляючись від дачі показань.

Часто така ситуація трапляється, коли винною особою є близький родич чи знайомий, і потерпілий не бажає притягнення його до кримінальної відповідальності через дружні відносини або через погрози з боку особи, яка заподіяла тілесні ушкодження. В таких випадках слідчому потрібно самостійно шукати необхідні докази для доведення причетності підозрюваної особи;

5) потерпілий не може повідомити, хто заподіяв йому тілесні ушкодження, через те, що знаходиться без свідомості або в тяжкому стані.

У таких випадках можна висунути версії про заподіяння тілесних ушкоджень при перевищенні меж необхідної оборони, в результаті нещасного випадку, хуліганських дій, розбійного нападу. Слідчому після огляду місця події необхідно організувати проведення заходів, спрямованих на встановлення очевидців події, особи потерпілого, перевірки проживаючих поблизу місця події підозрілих осіб; надати необхідну інформацію та фотокартку потерпілого до засобів масової інформації; перевірити його відбитки за дактилоскопічними обліками; при можливості витребувати медичні документи з лікувального закладу для призначення

судово-медичної експертизи; призначити необхідні криміналістичні експертизи; провести допити свідків.

Третя група – слідчі ситуації, що складаються залежно від позиції підозрюваного:

1) підозрюваний повністю визнає свою вину. Вона виникає у випадках, коли тілесні ушкодження потерпілому заподіяні на ґрунті неприязних відносин, що виникли раптово між знайомими або родичами в результаті сварки.

Основне завдання розслідування в такій слідчій ситуації – закріплення та дослідження доказів від вже встановлених джерел, що забезпечується проведенням відповідних слідчих (розшукових) дій;

2) підозрюваний визнає факт застосування незначного насильства до потерпілого, але заперечує свою причетність до наслідків, що настали. У таких випадках підозрюваний пояснює, що тілесні ушкодження у потерпілого мали місце до застосування насильства з його боку або потерпілий отримав їх вже після бійки з ним.

Основне завдання розслідування та відповідних слідчих (розшукових) дій – встановлення причинно-наслідкового зв'язку між насильницькими діями підозрюваного і наслідками у вигляді тілесних ушкоджень;

3) підозрюваний визнає факт насильства, але вказує, що діяв у стані самозахисту або афекту. Основне завдання розслідування в такій ситуації – встановити, чи мало місце насильство або інша провокація відносно підозрюваного, що могло викликати стан сильного душевного хвилювання;

4) підозрюваний відмовляється від факту застосування насильства щодо потерпілого, а наявність тілесних ушкоджень у останнього пояснює його необережністю, випадковим збігом обставин або обмовою з боку потерпілого. Основне завдання розслідування – доведення вини підозрюваного у вчиненому злочині. Тому, проводячи першочергові слідчі (розшукові) дії, слідчий застосовує відповідну тактику;

5) підозрюваний повністю заперечує свою причетність до заподіяння тілесних ушкоджень потерпілому або відмовляється від дачі показань. Вона є характерною у випадках, коли підозрюваний впевнений у неможливості доведення його вини у вчиненому злочині. Основне завдання розслідування – встановлення причетності підозрюваного до вчиненого злочину.

3. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування заподіяння тілесних ушкоджень

Огляд місця події. З метою якісного та послідовного огляду слідчому бажано поділити всю територію огляду на певні ділянки, що дозволить сконцентрувати увагу на певних об'єктах та пов'язати їх з предметами, слідами на місці події. Не слід забувати про фіксацію місця події за допомогою додаткових засобів фіксації – фото-, відеозйомка, схеми, плани, малюнки, креслення тощо.

Слідчому під час огляду місця події слід звернути увагу на відшукання речових доказів, які б свідчили про правдивість слів потерпілого та підозрюваного, надали можливість перевірити версії про умисне чи ненавмисне заподіяння тілесних ушкоджень, в результаті самозахисту, можливе інсценування.

По даній категорії кримінальних проваджень до участі в проведенні огляду місця події слід залучати наступних спеціалістів: судового медика-біолога – для виявлення та вилучення виділень людини (крові, слини, сечі); експерта-криміналіста – для виявлення, фіксації і вилучення трасологічних слідів (рук, взуття, транспортних засобів), застосування вогнепальної, холодної зброї або предметів, що використовувалися як зброя; кінолога зі службовою собакою – для переслідування підозрюваного за «гарячими слідами» тощо.

Допит потерпілого та свідків. У кримінальних провадженнях за фактом заподіяння тілесних ушкоджень негайне

проведення допиту потерпілого часто неможливе через його тяжкий фізичний стан. Тому, якщо потерпілий знаходиться у лікарні, про можливість проведення допиту слід запитати у лікаря. У випадках, коли потерпілий не може дати показання, бажано допитати медичний персонал, який надавав йому медичну допомогу, для з'ясування, що саме пояснив потерпілий з приводу отримання ним тілесних ушкоджень.

Під час допиту потерпілого необхідно визначити коло питань які підлягають з'ясуванню: час, місце події; обставини знайомства чи іншого контакту з особою, яка заподіяла тілесні ушкодження (в яких відносинах перебували, чи виникали конфлікти, якщо раніше незнайомі – чи зможе описати зовнішність нападника тощо); якими знаряддями були заподіяні ушкодження, послідовність нанесення ударів, особливо якщо нападаючих було декілька; які сліди та від чого могли залишитися на злочинцях; чи не залишили нападаючі на місці злочину випадково якісь предмети, знаряддя злочину; в якому напрямку вони зникли; хто ще знаходився на місці події та міг бути очевидцем злочину; чи зникли у потерпілого якісь речі або матеріальні цінності.

Під час допиту свідків необхідно з'ясувати всі відомі їм обставини події: час, місце вчинення злочину; обставини, що передували вчиненню злочину; особистість потерпілого та злочинця; якщо ці особи їм невідомі – ознаки їх зовнішності; за допомогою яких знарядь були заподіяні тілесні ушкодження; дії нападника, спрямовані на заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого; дії потерпілого під час та після нанесення ушкоджень, чи була з його боку провокація, чи чинив він опір нападнику тощо.

Допит підозрюваного необхідно проводити негайно після його затримання, оскільки він в цей момент знаходиться у розгубленому стані і у нього немає часу для побудови правдоподібних неправдивих версій події.

Під час допиту підозрюваного необхідно детально та послідовно з'ясувати наступні обставини кримінального правопорушення: наявність судимостей; його відносини з потерпілим;

мотиви заподіяння тілесних ушкоджень потерпілому; чи були злочинні дії викликані аморальною або агресивною поведінкою потерпілого та якою саме; чи готувався підозрюваний до побиття потерпілого (зокрема, чи підшукував або готував знаряддя злочину); місце, час та детальні обставини злочину (зокрема, як, в якій послідовності наносив удари, як реагував потерпілий, чи чинив опір); психічний стан підозрюваного на момент заподіяння тілесних ушкоджень; дії після вчинення злочину (зокрема, чи вживав заходи щодо приховання слідів злочину, надавав допомогу потерпілому); обставини, що пом'якшують та обтяжують відповідальність, сприяли вчиненню злочину тощо.

У випадках, коли злочин вчинений декількома особами, слідчому необхідно з'ясувати роль кожного зі співучасників у вчиненому злочині, зокрема, хто був організатором, виконавцем; характер насильницьких дій кожного; якими знаряддями та куди наносилися удари потерпілому.

Важливе значення має належна фіксація показань підозрюваного (крім протоколу допиту необхідно використовувати аудіо чи відеозапис), а також негайне проведення інших слідчих (розшукових) дій, направлених на перевірку показань підозрюваного: освідування – для виявлення та фіксації слідів боротьби на тілі підозрюваного, отриманих під час бійки з потерпілим; обшуку – для відшукування та вилучення речових доказів, знарядь злочину; слідчого експерименту – для перевірки та закріплення показань підозрюваного тощо.

Освідування. Необхідність у проведенні освідування виникає у випадках, коли потерпілий під час допиту вказує на особливі прикмети, які є на тілі підозрюваного (шрами, татуювання тощо), а також на тілесні ушкодження, які могли залишитися на тілі підозрюваного в результаті опору потерпілого.

Освідування свідків проводиться у випадках, коли вони брали безпосередню участь у бійці (захищали потерпілого, розбороняли учасників бійки тощо). Освідування потерпілого проводиться рідше, оскільки для визначення характеру, локалізації та ступеня

тяжкості тілесних ушкоджень потерпілого обов'язково признається судово-медична експертиза.

При виявленні під час освідування тілесних ушкоджень чи особливих прикмет необхідно зафіксувати їх за допомогою фото чи відеозйомки. Якщо особливі прикмети чи тілесні ушкодження виявлені на ділянках тіла, що скриті одягом, то їх слід фотографувати, уникаючи обличчя освідуваної особи.

Призначення судово-медичної експертизи. Призначення судово-медичної експертизи у даній категорії кримінальних проваджень є обов'язковим з метою встановлення характеру та ступеня тяжкості тілесних ушкоджень у потерпілого, а також підозрюваного (у випадку наявності у нього тілесних ушкоджень, що виникли внаслідок захисту потерпілого).

ТЕМА 22. РОЗСЛІДУВАННЯ КРАДІЖОК

1. Криміналістична характеристика крадіжок

Основними елементами криміналістичної характеристики крадіжок (ст. 185 КК України) є:

- 1) спосіб учинення крадіжок;
- 2) предмет злочинного посягання;
- 3) типова слідова картина;
- 4) особа злочинця;
- 5) особа потерпілого.

Спосіб учинення крадіжок. Поняттям «крадіжка» охоплюється значне коло злочинів, що відрізняються один від одного предметом злочинного посягання, способом учинення і приховування, місцем реалізації злочинного задуму тощо.

До числа типових дій злочинців з підготовки до вчинення крадіжки слід віднести:

- вибір об'єкта крадіжки, у тому числі і майбутнього потерпілого;
- вивчення об'єкта крадіжки й обстановки, в якій злочинцю доведеться діяти;
- вибір найбільш ефективного способу безпосереднього заволодіння майном, а також підготовка необхідних технічних засобів, що полегшують здійснення злочинного наміру;
- вибір способу приховання слідів крадіжки, в тому числі приховання чи збут викрадених речей;
- попередню змову між співучасниками крадіжки, розподіл ролей і визначення ролі кожного у майбутньому злочині, а також при необхідності – забезпечення «алібі».

Найбільш поширеними є крадіжки з приміщень. Вони мають багато спільного: схожий характер слідів і знарядь злому, схожість обставин учинення та інше, що дозволяє згрупувати способи безпосереднього проникнення до приміщення:

Першу групу способів учинення крадіжок з приміщень складають дії, вчинені із застосуванням технічних засобів, що полегшують реалізацію злочинного наміру.

Другу групу складають способи вчинення крадіжок майна, матеріальних цінностей з приміщень, доступ до яких є відносно вільним.

З метою приховування крадіжок злочинцями вживаються заходи для маскування, знищення і фальсифікації слідів на місці злочину (рукавички, покриття долонь рук лаком або знежирюючим розчином, взуття більшого розміру або жіноче, зміна зовнішнього вигляду або призначення предмета крадіжки, знищення маркувальних і номерних знаків, обмова співучасників, створення фальшивих алібі тощо); швидкий збут викраденого або його приховання на певний час; викидання викраденого майна у випадку виникненні небезпеки викриття; дача неправдивих показань, відмова від дачі показань; вплив на очевидців, свідків, потерпілих з метою дачі ними неправдивих показань або відмови від дачі показань тощо.

Предмет злочинного посягання. Під час квартирних крадіжок, як правило, викрадаються: гроші, цінні папери, вироби з коштовних металів та каменю, антикваріат, сучасні технічні пристрої, одяг, взуття та інші предмети господарсько-побутового призначення. Предметом кишенькових крадіжок є гроші, коштовності та невеликі технічні пристрої, які викрадають з кишень, сумок, портфелів тощо. У сфері комунального господарства предметами крадіжок є каналізаційні люки, будинкові лічильники, агрегати ліфтів, металеві елементи споруд, обладнання в трансформаторних підстанціях тощо.

Визначення предмета крадіжки під час розслідування конкретного злочину сприяє встановленню інших його елементів, зокрема окремих характеристик особи злочинця, обстановки вчинення тощо.

Типова слідова картина. Механізм утворення слідів під час учинення крадіжок обумовлюється характером взаємодії злочинця з оточуючою матеріальною обстановкою. На місці вчи-

нення крадіжки, як правило, залишаються сліди: злочинця (сліди рук, ніг, зубів, губ, крові, слини, інших виділень, мікрочастинок одягу і взуття, запахів сліди тощо); знарядь злочину (сліди «віджиму» дверей, примусового відкриття запірних пристроїв, сліди дії агресивної рідини тощо).

Особа злочинця. Злочинців, які вчиняють крадіжки, умовно поділяють на дві групи:

- професійні крадії, для яких крадіжки є основним джерелом існування. Як правило, такі особи раніше судимі за аналогічні злочини. Ці особи мають певну спеціалізацію;
- особи, які вчинили крадіжку вперше, або вчиняють їх нерегулярно внаслідок конкретних обставин: по-перше, сприятливих умов для вчинення крадіжки; по-друге, дані особи допускають можливість вчинення інших аморальних вчинків. Ці особи, як правило, діють спонтанно, не професійно, викрадають предмети, що перебувають без нагляду.

Дані криміналістичної характеристики крадіжок свідчать про якісні зміни злочинного середовища. Спостерігається значне омолодження квартирних злодіїв, середній вік яких складає 25 років (лиши п'ятий з числа засуджених за крадіжки був старше 29 років). У той же час серед засуджених за крадіжки державного і колективного майна вдвічі більше питома вага осіб середнього віку (30–49 років). Майже половина крадіжок учиняється злочинними групами з розподілом ролей між їх членами і відповідною «технологією» підготовки, вчинення і приховання даних злочинів (наводка, збирання інформації, відпрацювання плану, розподіл функцій виконання, збут краденого тощо).

Особа потерпілого. Взаємозв'язок «злочинець – потерпілий» часто посідає ключове місце у виявленні різноманітних обставин. У криміналістичній характеристиці крадіжок головним чином акумулюється інформація про потерпілого та його поведінку, що дозволяє отримати уявлення про специфіку його взаємовідносин зі злочинцем, спосіб виникнення цього зв'язку. Так, важливого значення набувають відомості про потерпілого, якими міг скористатися злочинець під час підготовки і вчинення крадіжки.

2. Початковий етап розслідування крадіжок

Під час розслідування крадіжок необхідно встановити такі основні обставини:

- факт таємного викрадення майна;
- місце, час та умови вчинення крадіжки;
- предмет крадіжки, його вартість, особливі ознаки;
- спосіб учинення крадіжки, технічні засоби, які були застосовані для таємного викрадення і приховання;
- тривалість перебування і конкретні дії злочинця на місці крадіжки;
- особа, яка вчинила крадіжку, мотиви її поведінки;
- наявність злочинної групи та роль кожного з її членів;
- спосіб, час і місце збуту вкраденого;
- обставини, що сприяли вчиненню крадіжки;
- обставини, що впливають на ступінь і характер вини особи.

Для початкового етапу розслідування крадіжок найбільш типовим є такі слідчі ситуації:

1. *Факт крадіжки встановлено і підозрюваного затримано з речовими доказами або за «гарячими слідами».*

Основне тактичне завдання в даній ситуації – зафіксувати сліди злочину.

Типові загальні версії у вказаній ситуації: а) злочин вчинила затримана особа; б) злочину не було – повідомлення помилкове або неправдиве (затриманий придбав майно та володіє правами на нього тощо).

Крім того, висуваються та перевіряються окремі версії про обставини розслідуваної події (наявність співучасників, щодо ролі кожного із них, тощо).

З метою перевірки цих версій проводяться такі слідчі (розшукові) дії: особистий обшук; огляд одягу, речей, вилучених у затриманого, а також його допит. Далі слід допитати свідків, потерпілого, посадових або матеріально відповідальних осіб, що дозволить отримати важливу доказову інформацію про обставини крадіжки, та її виявлення, учасників та обставини затри-

мання підозрюваного, коло осіб, поінформованих про розслідувану подію, опис викраденого майна.

Після виконання вказаних слідчих (розшукових) дій слідчий проводить огляд місця події (завчасно забезпечивши його охорону), в тому числі й місця затримання підозрюваного з метою виявлення, фіксації, вилучення інших речових доказів, що підтверджують причетність затриманого до розслідуваної крадіжки. Початковий етап розслідування в даній ситуації закінчується проведенням обшуку за місцем проживання затриманого; пред'явленням для впізнання потерпілому або матеріально відповідальній особі майна (матеріальних цінностей), вилучених у підозрюваного; призначенням криміналістичних експертиз.

2. Факт крадіжки встановлено, є відомості про особу злочинця (або групу злочинців), проте ніхто не затриманий.

Дії слідчого мають відзначатися максимальною оперативністю і спрямованістю на збирання пошукової інформації шляхом короткого опитування очевидців про кількість, індивідуальні прикмети зовнішності злочинців, в якому напрямку вони зникли, можливі місця їх знаходження, а також характер чи специфічні ознаки викраденого ними майна. Після чого негайно здійснюється переслідування підозрюваного (групи осіб) за «гарячими слідами». Зокрема, здійснюються тактичні операції: «Розшук злочинця», «Затримання за «гарячими слідами», «Розшук викраденого майна», «Встановлення свідків», які включають в себе різноманітні слідчі (розшукові) дії.

У випадках, коли в результаті проведення названих тактичних операцій підозрюваного встановлено і затримано, надалі необхідно дотримуватися порядку дій слідчого, викладеного щодо до першої слідчої ситуації. Якщо ж підозрювана в крадіжці особа не буде встановлена, в подальшому проводяться огляд місця події, допити свідків і потерпілого, результати яких для встановлення зниклого злочинця і викраденого майна мають суттєве значення.

3. Факт крадіжки встановлено, але дані про злочинця відсутні.

Така слідча ситуація в інформаційному плані є найменш сприятливою, а в організаційному – найскладнішою. Основні

завдання – встановлення особи, яка вчинила крадіжку, і виявлення викраденого майна. Для цього можуть проводитися тактичні операції «Збирання відомостей про злочинця» і «Розшук викраденого майна».

Для початкового етапу розслідування крадіжок характерні також певні типові слідчі версії. Так, *при розслідуванні крадіжок державного чи колективного майна, вчинених шляхом проникнення до приміщення, висуваються наступні версії:*

- крадіжку вчинив працівник даного об'єкта або особа, яка охороняла даний об'єкт;
- крадіжку вчинила стороння особа;
- крадіжку вчинила стороння особа за участю або при сприянні працівника об'єкта;
- крадіжку вчинила стороння особа, але факт крадіжки використано матеріально відповідальною особою для приховання недостачі або присвоєння інших цінностей, що є у її розпорядженні;
- крадіжку вчинила стороння особа при сприянні матеріально відповідальної особи, яка намагається приховати нестачу;
- крадіжку зі зломом інсценувала матеріально відповідальна особа з метою приховання нестачі або ухилення від сплати податків.

Для розслідування крадіжок особистого майна громадян, які вчинено з квартир, будинків, дач, характерні такі типові версії:

- щодо події злочину: крадіжка дійсно мала місце; крадіжки фактично не було, а заявник помиляється стосовно події злочину; крадіжка інсценована заявником з метою приховання факту втрати чи розтрати довірених на зберігання документів, коштовностей, зброї тощо;
- щодо осіб, причетних до вчинення крадіжки, то вона вчинена: однією особою чи злочинною групою; особою з числа родичів потерпілого; особою, обізнаною про місця знаходження викраденого; особою, яка володіє певними навичками; особою, яка раніше проводила певні роботи у потерпілого або побувала в його квартирі з іншого приводу.

3. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування крадіжок

Огляд місця події під час розслідування крадіжок є однією з найбільш інформативних слідчих (розшукових) дій. Основною метою огляду є відшукання слідів самого злочинця та слідів знарядь зламу, транспортних засобів. Результати огляду дозволяють побудувати версії та спланувати подальші дії щодо їх перевірки.

До виїзду на місце події необхідно забезпечити його охорону та визначитися, з учасниками огляду (поняті, інспектор-криміналіст, спеціаліст-кінолог, співробітник оперативного підрозділу, посадові і матеріально відповідальні особи, потерпілі, свідки тощо).

На місці події першочергово обстежують місце проникнення злочинця до майна: двері, вікна, балкони, дахи, стелі, підлоги, засувні пристрої, їх розміщення і стан.

Для організації розшуку підозрюваного звертається увага на пошук і вилучення мікрослідів, залишених злочинцем на місці події. Це можуть бути частинки бруду, фарби, пилу, крові, волокна рукавичок, одягу тощо. Іноді з метою ускладнити розслідування злочинці посипають підлогу тютюном, молотим перцем, поливають сильно пахучою рідиною, бензином, сумішшю на ефірній або ацетоновій основі. Частинки тютюну, перцю, інших мікрослідів, а також предмети з запахом вилучаються і ретельно пакуються.

Під час огляду місця події по даній категорії кримінальних проваджень виявляються і фіксуються негативні обставини, що вказують на можливе інсценування крадіжки, а також встановлюються наступні фактичні дані:

- хто вчинив крадіжку, скільки осіб брало участь у реалізації злочинного наміру, їх прикмети;
- шляхи підходу до місця крадіжки і його залишення, транспортний засіб, використаний злочинцем;
- чим і як давно здійснено злом, чи був злочинець достатньо досвідчений, які його фізична сила і звички, тривалість крадіжки, сліди злочинця і його дії на місці злочину, а також сліди, які могли залишитися на самому злочинцеві, його одязі, знаряддях злочину;

– предмети злочинного посягання, а також способи їх винесення, вивезення, приховання.

Допит потерпілих.

Під час допиту потерпілих необхідно встановити наступні обставини:

– що саме викрадено, ознаки викраденого (паспорти, товарні чеки, фотографії цих речей), чи залишились у потерпілого речі, аналогічні викраденим;

– де знаходилися викрадені речі, хто знав про їх існування, місцезнаходження;

– час виявлення і вчинення крадіжки, за яких обставин вона вчинена;

– які умови полегшили вчинення крадіжки і хто міг знати про ці сприятливі умови;

– кого потерпілий підозрює у вчиненні крадіжки;

– хто із сторонніх осіб був перед крадіжкою у нього в квартирі (будинку, іншому приміщенні) і виявив інтерес до його майна.

Якщо під час огляду або з інших підстав виникла версія про інсценування крадіжки матеріально відповідальною особою з метою приховати факт розкрадання, під час допиту додатково необхідно з'ясувати: де перебувала ця особа і чим займалася в час, коли була вчинена крадіжка; як давно працює на цьому підприємстві; які зауваження були по роботі, чи були недостачі товарно-матеріальних цінностей, причини їх виникнення, ким вони виявлені, яких заходів було вжито для відшкодування шкоди; чи підозрює кого-небудь допитуваний у вчиненні крадіжки, на якій підставі.

У даному випадку обов'язково призначається інвентаризація.

Допит свідків. Під час допиту свідків встановлюються дані про прикмети підозрюваного; час і спосіб учинення крадіжки; про сліди або предмети, які залишили злочинці на місці злочину; викрадені цінності та їх індивідуальні особливості; про напрямок, в якому зникли злочинці, транспортні засоби тощо.

Сусіди можуть дати показання про час вчинення крадіжки; підозрюваних та їх прикмети; про обставини, за яких була вияв-

лена крадіжка; про осіб які заходили в квартиру або з'являлися біля будинку напередодні крадіжки.

Допитуючи осіб, які затримали злочинця на місці злочину, потрібно встановити, за яких обставин вони його помітили; що навело їх на думку про вчинення ним крадіжки; які дії були вжиті ними для затримання; як поводив себе затриманий (чи чинив опір, намагався втекти, позбутися викраденого майна); чи не було у нього співучасників.

Працівники комісійних магазинів можуть повідомити прикмети зовнішності осіб, які здали на комісію речі з числа викрадених.

Допитуючи сторожів, слід з'ясувати час заступання їх на зміну; місцеперебування під час чергування; коли і ким виявлена крадіжка; чи не відлучалися вони з посту, коли і куди саме.

Допит підозрюваного проводиться після затримання і особистого обшуку. Необхідно запропонувати допитуваному розповісти про факт крадіжки; пояснити, коли, в зв'язку з чим виник намір учинити крадіжку; чи була підготовка до неї; хто сприяв крадіжці або знав про неї; як вчинена крадіжка; чи використовувалися технічні засоби і які саме; що було викрадено; де воно приховане, а якщо продане, то кому, де, на яку суму; чи витрачені ці гроші; чи були співники, хто саме, їх місцезнаходження.

Об'єктивність показань підозрюваного підтверджується результатами пред'явлення для впізнання, слідчого експерименту.

Призначення експертиз. Під час розслідування крадіжок експертизи, що призначаються, можуть бути поділені на дві групи: 1) ті, що призначаються для ідентифікації злочинця, знарядь злочину, взуття, транспортних засобів (або їх частин), дослідження способу подолання перешкод, укриття сховищ; 2) ті, що призначаються для дослідження викраденого майна.

До першої групи належать, наприклад, дактилоскопічна експертиза, судово-медична, трасологічна (в тому числі встановлення цілого за частинами), експертиза слідів нашарування тощо. До другої групи належать товарознавча, хімічна і біологічна експертизи.

ТЕМА 23. РОЗСЛІДУВАННЯ ГРАБЕЖІВ ТА РОЗБОЇВ

1. Криміналістична характеристика грабежів та розбоїв

Основними елементами криміналістичної характеристики грабежів та розбоїв є:

- 1) спосіб учинення злочину;
- 2) предмет злочинного посягання;
- 3) типова слідова картина;
- 4) особа потерпілого;
- 5) особа злочинця.

Спосіб учинення злочину. Можливо умовно виділити наступні типові дії з підготовки до грабежу чи розбою:

- вибір об'єкту (будинку, квартири, особи тощо), на який злочинці мають намір вчинити напад;
- вивчення злочинцями об'єкту нападу та обстановки, в якій належить діяти;
- підготовка зброї чи предметів, які можливо використати для подолання опору потерпілого; автотранспорту для пересування до об'єкту нападу та перевезення викраденого;
- попередній зговір між співучасниками нападу (характерний для випадкової, нестійкої злочинної групи), або чіткий розділ ролей між членами організованої групи (властивий високоорганізованим, стійким та гарно законспірованим злочинним формуванням);
- вибір способу нападу, у тому числі, переховування або збуту викраденого майна;
- вибір способів зміни зовнішності виконавців нападу та забезпечення алібі співучасникам.

Способи вчинення грабежів та розбоїв обумовлюються низкою об'єктивних та суб'єктивних факторів. Об'єктивними факторами є: особливості місця і часу вчинення цих злочинів; зняряддя

злочину (наприклад, холодна та вогнепальна зброя), що є в розпорядженні злочинців; спрямованість діяльності злочинного угруповання тощо. До суб'єктивних факторів належать: наявність у членів злочинного угруповання професійних знань та злочинного «досвіду», соціальні, психологічні та фізичні особливості злочинців тощо.

Найбільш розповсюдженими заходами з приховування грабежів та розбоїв є маскування злочинцем (злочинцями) своєї зовнішності.

Предмет злочинного посягання. Безпосередніми предметами злочинного посягання під час учинення грабежів та розбоїв є: гроші, годинники, коштовності, прикраси, транспортні засоби, побутова техніка, одяг, взуття, вино-горілчані напої, продукти харчування та інші речі.

Типова слідова картина. Якщо грабіж або розбій вчинені на відкритій місцевості, то сліди утворюються: від принесених на місце злочину речей, залишених або викинутих знарядь; вчиненого пострілу; в результаті боротьби злочинця і потерпілого; у зв'язку з використанням транспортних засобів. У цьому випадку на місці злочину залишаються наступні сліди: сліди рук, взуття, транспортних засобів, сліди паління, волокна одягу, запахові сліди, слина, волосся, сліди пострілу (кулі, гільзи, дріб, картеч), сліди крові, тілесні ушкодження на тілі потерпілих і підозрюваних, деталі одягу, знаряддя, головні убори, гудзики, волокна.

Характерною особливістю «слідової картини» грабежів та розбоїв, вчинених на відкритій місцевості, є те, що вона швидко знищується в результаті природних чинників; якщо злочин вчинений в місті, то серед умов, що негативно впливають на збереження слідів злочину, виступають: наявність громадського транспорту, скупчення людей.

До ознак, що свідчать про застосування злочинцями способу проникнення до приміщення під благовидним для потерпілого приводом, в основному відносяться «ідеальні» сліди: показання мешканців квартири та інших свідків нападу. Але це не означає відсутність на місці події яких-небудь матеріальних слідів. Найбільш

імовірними місцями, де можуть бути виявлені сліди пальців рук злочинців, можуть бути предмети, яких торкалися злочинці: ручки дверей, вимикачі електричної мережі, книги, шафи, столи, стільці та інші предмети з гладкою поверхнею.

Особа потерпілого. Потерпілих від розбоїв можливо умовно розділити на три віктимні групи.

Першу групу складають громадяни, спосіб життя, вчинки або риси особистості яких містять в собі привід для нападу на них. Зазвичай це виражається у формі аморальної поведінки, наприклад, у демонстрації забезпеченого та розпусного способу життя.

До другої групи слід включити тих громадян, віктимна поведінка яких проявляється у формі неприйняття потрібних засобів безпеки до охорони свого помешкання та особистого майна, яке в ньому знаходиться. Деякі власники квартир переховують ключі під килимком вхідних дверей, залишають відкритими вхідні двері, балкони, проявляють довірливість до незнайомих осіб, відкриваючи їм двері.

Третю групу складають громадяни, які в силу свого соціального статусу, професії, матеріального становища схильні стати потерпілими від розбою.

Потерпілі від грабежу та розбою частіше за все раніше не знайомі зі злочинцем, але не є виключенням випадки, коли вони познайомились незадовго до вчинення злочину.

Особа злочинця. Грабежі та розбої належать до розряду так званих «чоловічих злочинів», оскільки переважно їх вчиняють чоловіки і лише в деяких випадках жінки виступають співучасницями. Серед злочинців, які спеціалізуються на грабежах та розбоях, переважають, як правило, фізично розвинені особи. Кожний третій – рецидивіст, раніше засуджений за грабїж, крадіжку, розбій, вбивство або інші насильницькі злочини. Повернувшись з ув'язнення, рецидивісти зазвичай швидко повертаються до звичної справи, організують групу спільників, знаходять шляхи придбання зброї, підшуковують об'єкти майбутніх нападів, після чого вчиняють серію злочинів.

У злочинних групах загально-кримінального типу, що спеціалізуються на грабежах та розбоях, переважають особи (переважно чоловіки) віком від 20 до 35 років, непрацюючі, з різним ступенем освіти.

2. Початковий етап розслідування грабежів та розбоїв

Для початкового етапу розслідування грабежів і розбоїв найбільш типовим є наступні слідчі ситуації:

1. Інформація про вчинений грабіж або розбій до правоохоронних органів надійшла в момент вчинення злочину.

2. Повідомлення, яке надійшло, свідчить про вчинення грабежу або розбою конкретними особами, але останні з місця вчинення злочину зникли.

3. Існує інформація про факт вчинення грабежу або розбою невідомими особами.

Перша типова слідча ситуація є найбільш сприятливою для розслідування. Тому невідкладне реагування на це повідомлення шляхом негайного виїзду слідчо-оперативної групи на місце вчинення злочину дозволяє за «гарячими слідами» отримати достатньо повну інформацію як про факт вчинення злочину, так і осіб, причетних до його вчинення, а також, в більшості випадків, затримати їх під час вчинення злочину.

При затриманні особи, яка підозрюється у вчиненні злочину, необхідно одразу провести особистий обшук даної особи. Також оглядається одяг потерпілого та підозрюваного. У випадках, коли на одязі виявлені сліди злочину – проводиться його тимчасове вилучення.

Використовуючи фактор раптового допиту підозрюваного, часто вдається отримати зізнання не тільки у вчиненні даного злочину, але й у раніше вчинених ним злочинів. Якщо у вчиненні грабежу або розбою приймала участь група осіб, а затримано тільки одного, необхідно провести невідкладний обшук за

місцем проживання зниклих підозрюваних. Одночасно з допитом підозрюваного проводиться огляд місця події, допит потерпілого, після чого, в разі потреби, призначається судово-медична експертиза з метою встановлення ступеню тяжкості заподіяних тілесних ушкоджень, часу і характеру їх утворення. Після виконання слідчих (розшукових) дій, пов'язаних з участю потерпілого, невідкладно допитують свідків та інших осіб, чії показання мають важливе доказове значення.

В *другій типовій слідчій ситуації* з метою швидкого встановлення місця знаходження зниклих злочинців необхідно після проведення огляду місця події та допитів потерпілих і свідків організувати проведення обшуків, причому, як правило, не одного, а серії одночасних обшуків як за місцем проживання підозрюваних, так і в інших місцях, обумовлених ситуацією. У всіх випадках про особу нападника та ознаки викраденого ним майна орієнтуються територіальні підрозділи органів поліції, силами яких організовується спостереження за місцями вірогідної появи злочинців та перекриття місць можливого збуту викраденого.

У випадку встановлення місця перебування підозрюваного необхідно невідкладно організувати його затримання, особистий обшук, впізнання, обшук за місцем проживання або роботи, а після цього провести допит.

Третя типова слідча ситуація є найбільш несприятливою для початкового етапу розслідування в зв'язку з надзвичайно обмеженими відомостями про підозрюваних. Такі ситуації частіше всього виникають тоді, коли єдиними свідками нападу виявляються самі потерпілі, які часто під впливом тих або інших причин (страху, втрати свідомості від отриманого поранення тощо) повідомляють слідчому надто мізерну інформацію про злочин і особу нападника (нападників). Нерідкими є і випадки, коли повідомлення про злочин надходить від органів охорони здоров'я, куди був доставлений потерпілий внаслідок заподіяння йому тілесних пошкоджень. Ситуація може ускладнюватися коли потерпілий знаходиться без свідомості або за своїм фізичним станом не може дати показань. Сюди також відносяться і випадки, коли нападники вбивають свою жертву.

В даній ситуації дії слідчого повинні відрізнятися максимальною невідкладністю та бути спрямовані на збір інформації шляхом огляду місця події та допиту потерпілого і свідків-очевидців про кількість нападників, ознаки їх зовнішності та інші дані (наприклад, ім'я, «кличка», які могли почути), напрямок, в якому зникли злочинці, а також характерні особливості викраденого майна. Після цього терміново організовується переслідування злочинців за «гарячими слідами».

Типовими загальними версіями під час розслідування грабежів та розбоїв можна назвати наступні:

1. Мав місце грабіж або розбій.
2. Злочину не було, мало місце інсценування.

Особлива увага повинна бути приділена висуванню та перевірці наступних окремих версій:

а) про зв'язок злочинців з потерпілим, його рідними, близьким оточенням, які знають про наявність у нього цінностей або які відвідували його помешкання:

- злочин вчинений особами, які не мають безпосереднього відношення до потерпілого, але при сприянні осіб з його ближнього оточення;
- напад вчинений сторонніми і без сприяння осіб із близького оточення потерпілого;

б) про наявність у нападників злочинного досвіду, мету та мотиви вчинення злочину:

- злочин вчинений особами, які мали досвід вчинення подібних злочинів, у тому числі раніше засудженими за майнові злочини (крадіжки, грабежі, розбої, вимагання та ін.);
- злочин вчинений особами, які не мають досвіду вчинення подібних злочинів;
- злочин вчинений з корисливих або інших мотивів (з почуття помсти, ревнощів, заздрощів або хуліганських мотивів);
- злочин вчинений під впливом погроз або примушення з боку дорослих підбурювачів;
- вчинений не грабіж або розбій, а інший злочин (вимагання, замах на вбивство, заподіяння тілесних ушкоджень, хуліганство).

У процесі перевірки висунутих версій, з метою більш точного визначення кола осіб, серед яких необхідно здійснювати пошук винних у вчиненні цього виду злочинів, ретельно аналізуються показання потерпілих та свідків, речові докази, вилучені з місця події тощо.

3. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування грабежів та розбоїв

Огляд місця події. Під час огляду місця події в кримінальних провадженнях розглядуваної категорії важливим є обстеження місць, з яких злочинці спостерігали за потерпілим. При цьому необхідно приділити особливу увагу виявленню та фіксації слідів ніг, недопалків, сірників, пачок від цигарок, слідів транспортних засобів та ін.

Якщо під час нападу була застосована вогнепальна зброя, необхідно на місці події здійснювати пошук гільз, куль, дробу, пижів. Вилучення з місця події названих об'єктів дозволяє у подальшому ідентифікувати зброю, вилучену у осіб, підозрюваних у вчиненні розбою.

Речові докази, які мають важливе значення для розслідування, не рідко знаходяться на значній відстані від місця нападу. Це обумовлює необхідність старанного огляду ділянок місцевості, які не є місцем злочину. Сюди також відносяться підвальні приміщення та горища багатопверхових будинків, які знаходяться безпосередньо поблизу від нього. Якщо злочинці використали транспортні засоби, то під час огляду необхідно встановити місця їх стоянки, виявити і зафіксувати сліди (протекторів шин, мастила, пального тощо).

Допит потерпілих. З'ясування обставин вчинення грабежу або розбою полягає в отриманні від потерпілого вичерпних відповідей на наступні питання: місце, де було вчинено нападу; коли відбувся напад, точний час; чим займався потерпілий перед нападом;

хто, крім нього, ще знаходився в даному місці, їх прізвища та місця проживання, а у необхідних випадках і мета перебування в даному місці; скільки осіб приймало участь у вчиненні грабежу або розбою; спосіб нападу, характер і послідовність насильницьких дій або погроз з боку кожного із учасників нападу; хто з нападників мав при собі зброю, яку саме; чи застосовували вони зброю і які наслідки її застосування; поведінка потерпілого під час нападу; характер поведінки інших осіб під час нападу та чи було застосовано до них насильство; хто із сторонніх осіб міг спостерігати або чути подію злочину; чи приймав потерпілий які-небудь заходи для переслідування злочинців; якщо ні, то чому; чи внесені які-небудь зміни в обстановку місця події до прибуття слідчого, якщо так, то які, ким, з якою метою.

До групи запитань, що характеризують осіб, які вчинили грабіж або розбій, необхідно включити: які відмінні ознаки зовнішності кожного із співучасників нападу; зміст розмови нападників між собою та як вони називали один одного; в якому напрямку зникли злочинці; чи мали вони транспортні засоби та прикмети цих засобів; які сліди на одязі та тілі нападників могли залишитися після того, як потерпілий чинив опір; чи може потерпілий впізнати кожного із нападників.

При з'ясуванні характеру і розміру викраденого майна слідчий повинен уточнити такі питання: що викрали нападники, відмінні ознаки кожної вкраденої речі, її ціна та ступінь зношеності (якщо річ має номер, то необхідно поцікавитись, чи зберіг він відповідні технічні паспорти); чи не залишились у потерпілого речі, відповідні викраденим; де знаходилось викрадене майно на виду або було приховане від сторонніх, де саме (в останньому випадку потрібно з'ясувати, знайшли нападники схованку самі чи потерпілий вказав їм її місцезнаходження); чи належить викрадене майно потерпілому або іншим особам, установам або організаціям; яке матеріальне становище потерпілого та розміри шкоди, яка завдана йому у результаті нападу; чи може потерпілий у випадку розшуку викраденого майна впізнати його.

Допит підозрюваного проводиться після його затримання і особистого обшуку. Підготовка і тактика проведення даної слідчої (розшукової) дії в кримінальних провадженнях про грабежі та розбої у значному ступені обумовлюються слідчою ситуацією, яка склалася на момент допиту – затримано одного чи декількох членів злочинної групи, підозрюваних у вчиненні нападу, підозрюваний був затриманий на місці нападу або в іншому місці, безпосередньо після вчинення злочину або через деякий час. Крім того, зміст допиту підозрюваних визначається їх роллю та ступенем участі в груповому нападі, а також результатами передуючих допиту інших слідчих (розшукових) дій, в ході яких були отримані докази їх вини.

При наявності в кримінальному провадженні декількох підозрюваних, як правило, перед слідчим постає питання, з кого із співників почати та у якій послідовності проводити їх допити. Узагальнення та аналіз досвіду розслідування грабежів та розбоїв, вчинених злочинними групами, показує, що тактично виправдано першими допитувати:

- співучасника, який на думку слідчого, може надати правдиві показання;
- співучасника, відносно якого слідчий має більш переконливі докази, тому він повинен усвідомлювати безнадійність своїх неправдивих показань;
- співучасника, який займає у злочинній групі становище «опозиціонера».

Підозрюваному необхідно запропонувати розповісти про факт учинення злочину, пояснити, коли, у зв'язку з чим виник умисел його вчинити, чи була проведена підготовка до його вчинення, хто сприяв вчиненню злочину або знав про нього, спосіб учинення злочину, чи використовувалися технічні засоби і які саме, що було викрадено, де приховане крадене, а якщо реалізоване, то через кого, де, на яку суму, чи витрачені ці гроші, чи були співники, хто саме, їх місцезнаходження.

Призначення експертиз. Під час розслідування грабежів та розбоїв виникає необхідність у призначенні різного роду кри-

міналістичних експертиз, зокрема, експертизи зброї та слідів і обставин її використання, трасологічної, почеркознавчої та ін. Яку експертизу призначати, слідчий вирішує залежно від характеру слідів, виявлених під час розслідування.

Судово-медична експертиза зазвичай проводиться у тих випадках, коли у потерпілого або кого-небудь з підозрюваних виявлені тілесні ушкодження. Судово-медичний експерт може встановити характер, ступінь тяжкості та наслідки тілесних ушкоджень, які були заподіяні потерпілому, а також знаряддя, механізм та давність заподіяння.

Залежно від обставин розслідуваного грабежу або розбою, можуть використовуватися можливості інших експертиз, пов'язаних, зокрема, з дослідженням мікрооб'єктів, значення яких дуже важливе.

ТЕМА 24. РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ОСОБИ

1. Криміналістична характеристика злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості

Чинний КК України виділяє наступні злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи: зґвалтування; сексуальне насильство; примушування до вступу в статевий зв'язок; статеві зносини з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку; розбещення неповнолітніх.

Основними елементами криміналістичної характеристики злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи є:

- 1) спосіб учинення злочину;
- 2) обстановка вчинення злочину;
- 3) типова слідова картина;
- 4) особа злочинця;
- 5) особа потерпілого.

Спосіб учинення злочинів розглядуваного виду можна класифікувати за наступними критеріями:

1. Залежно від підготовки до вчинення злочину: вчинений раптово (у малолюдних місцях); після попередньої спроби познайомитися, безуспішних спроб статевої близькості за згодою; з використанням обману, коли потерпілу особу заманюють до відлюдного місця або ж коли злочинець обманним шляхом проникає до приміщення (під виглядом працівника комунальної служби тощо).

2. За способом безпосереднього вчинення злочинних дій: вчинений з оральним проникненням в тіло потерпілої особи; вчинений з вагінальним проникненням в тіло потерпілої особи; вчинений з анальним проникненням в тіло потерпілої особи; вчинення

інших насильницьких дій сексуального характеру; примушування до вступу у статеві зносини; вчинення розпусних дій щодо особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку.

3. За способом приховання злочину: із застосуванням засобів маскуванню зовнішності (накладні вуса, перука тощо) або без такої; із застосуванням засобів і прийомів, що ускладнюють виявлення слідів (використання презервативів тощо).

4. Залежно від кількості епізодів: одноразово, неодноразово (повторно).

Обстановка вчинення злочину. Як правило, місце вчинення злочину є безлюдним, таким, де ніхто не завадить довести свій злочинний намір до кінця. Такими місцями, як правило, є: лісопосадки, парки, сквери, будівництва, під'їзди будинку, підвали, горища, сходові клітки, квартири чи інше житло з окремими приміщеннями, де злочинець має можливість вчинити злочин, тощо.

У житлових приміщеннях найчастіше вчиняються насильницькі дії сексуального характеру щодо знайомих і родичів.

Зазвичай статеві злочини вчиняються у теплу пору року, ввечері або вночі (21–23 год.), в основному у святковій та передсвятковій дні.

Типова слідова картина. Сліди вчинення злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості можна поділити на сліди людини, знаряддя вчинення злочину, засоби сприяння вчиненню злочину, інші матеріальні сліди.

До слідів людини, які можуть залишатися після вчинення злочину відносяться ідеальні сліди (показання потерпілих, підозрюваного, свідків-очевидців тощо) та матеріальні сліди: а) сліди-відображення (зовнішності, шкіряного покриву, рук, ніг, нігтів, зубів, звуку голосу, навиків (письма, ходьби, способу дій)); б) сліди-речовини, мікрооб'єкти (крові, волосся, нігтів, шкіри, кісток), виділення (потожирові, слина, запах, сеча, кал, рідина з піхви, виділення з носа, блювальні маси).

Типові матеріально-фіксовані сліди події залишаються на:

– тілі та одязі потерпілої особи (сліди крові, сперми, епітелію, волосся, слини, виділень людського організму; мікрочастки

у піднігтьовому вмісті; гематоми на шиї, обличчі, стегнах та інші тілесні ушкодження; розірваний одяг потерпілої особи із залишками рослинних об'єктів, ґрунту, мікрочастки одягу злочинця та інших об'єктів з місця події);

- тілі та одязі злочинця (подряпини, укуси, утворені під час опору потерпілої особи, мікрОВОЛОКНА її одягу тощо);

- місці вчинення злочину (дактилоскопічні, трасологічні, одорологічні, біологічні сліди учасників події; сліди боротьби, опору, насильницьких дій на місці події; окремі елементи одягу – гудзики, банти, нижня білизна; інколи, різні документи та інші папери).

Особа злочинця. Виходячи з мотивоформувань факторів, злочинців, які вчинили злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості можна розділити на дві великі групи: ті, що вчиняють злочин ситуативно, й ті, що мають психічні розлади.

Осіб, які мають психічні розлади поділяють на дві групи. До першої групи належать особи з різноманітними аномаліями психіки, а також патологічними проявами статевого потягу (фетишизм, ексгібіціонізм, садизм тощо). До цієї групи також відносяться особи, які страждають психозом пізнього віку, розвинутим слабоумством. Частіше за все ними вчиняються статеві посягання відносно малолітніх та неповнолітніх.

Другу групу складають особи, які не мають патологічних змін у психічній та статевій сфері.

Під час розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості, учинених групами неповнолітніх, слід враховувати, що доволі часто такі групи вчиняють й інші кримінальні правопорушення (крадіжки, грабежі тощо). Характерним для таких груп є те, що більшість їх учасників, як правило, є мешканцями одного району, добре знають один одного за навчанням, спільним проведенням часу і вчиняють злочин неподалік від постійного місця проживання, або ж місця де проводять свій вільний час.

Особа потерпілого. Переважна більшість потерпілих від злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості

є особами жіночої статі. Досить часто потерпіла особа і злочинець тією чи іншою мірою знайомі один з одним (приблизно половина зареєстрованих злочинів). Значну частину потерпілих складають неповнолітні (в тому числі і чоловічої статі), серед яких досить багато виховувалися в несприятливих сімейних умовах (відсутність одного з батьків, матеріальні труднощі, насильство в родині, пияцтво батьків, їх аморальна поведінка тощо).

2. Початковий етап розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи

Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування розглядуваних злочинів можна класифікувати за наступними критеріями:

1. Залежно від моменту затримання підозрюваного: затримано на місці вчинення злочину; затримано через деякий час; підозрюваний зник з місця події, але відомі його дані; підозрюваний зник з місця події, і його дані невідомі.

2. За кількісним складом учасників: одноосібно; групою осіб. У разі вчинення злочину групою осіб: потерпіла знає всіх учасників вчинення злочину; потерпіла знає одного з учасників злочину, а інших – ні, потерпіла не знає жодного з учасників злочину.

3. Залежно від факту знайомства потерпілої особи і підозрюваного: потерпіла знайома з підозрюваним; потерпіла познайомилася з підозрюваним незадовго до нападу; потерпіла не знайома з підозрюваним, але запам'ятала його зовнішність і зможе його впізнати; потерпіла не знайома з підозрюваним і впізнати його не зможе.

У системі першочергових **слідчих (розшукових) дій** та інших заходів, спрямованих на розслідування злочину, слід виділити наступні:

- допит потерпілої особи;
- огляд місця події;

- тимчасове вилучення та огляд одягу потерпілої особи і підозрюваного;
- призначення судово-медичної експертизи потерпілої особи (в окремих випадках, якщо для виявлення на її тілі слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет не потрібно використання спеціальних судово-медичних знань – проводиться освідування);
- призначення судово-медичної експертизи підозрюваного (або, за аналогією, освідування);
- призначення інших судових експертиз (трасологічної, експертизи матеріалів, речовин та виробів тощо).

Якщо на початковому етапі розслідування у слідчого відсутня інформація про особу підозрюваного, можуть бути вивчені аналогічні нерозкриті кримінальні правопорушення, що дозволять доповнити перелік ознак невідомого злочинця та висунути версію про вчинення цих злочинів однією особою.

Загальні типові версії під час розслідування розглядуваних злочинів:

- мало місце вчинення злочину проти статевої свободи та статевої недоторканості;
- заява про вчинення злочину є неправдивим повідомленням;
- мало місце вчинення іншого злочину (наприклад, умисне заподіяння тілесних ушкоджень);
- злочин не був закінчений (потерпіла зуміла захиститися), був лише замах на вчинення злочину.

Щодо особи злочинця повинні бути перевірені наступні типові версії:

- злочин вчинено особою, на яку вказала потерпіла;
- потерпіла помиляється щодо особи, яка вчинила злочин;
- потерпіла умисно обмовляє конкретну особу.

Найчастіше на свій захист підозрювані висувають наступні версії:

- визнають зустріч з потерпілою та факт статевих зносин з нею, але заперечують їх насильницький характер;

– заперечують статеві зносини з потерпілою, посилаючись на алібі.

Для перевірки версії про добровільний характер статевого акту необхідно докладно проаналізувати обставини зустрічі та стосунки потерпілої з підозрюваним. З цією метою слідчий повинен шляхом допиту підозрюваного, потерпілого та свідків, на яких вони посилаються, встановити:

– чи давно вони знайомі та за яких обставин відбулося їх знайомство;

– чи виявлялась при колишніх зустрічах у кого-небудь з них схильність до зближення;

– як поводи́ла себе потерпіла в колі знайомих з підозрюваним та іншими чоловіками;

– чи була вона раніше або в даний час близька з ким-небудь з них;

– з якою метою та з чиєї ініціативи відбулася зустріч на місці події, хто знав про цю зустріч та бачив їх перед нею.

У ситуації, коли підозрюваний заперечує факт зустрічі з потерпілою, посилаючись на алібі, необхідно:

– перевірити заявлене алібі;

– порівняти наявні факти, що містяться в показаннях підозрюваного та потерпілої з результатами огляду місця події та інших слідчих (розшукових) дій;

– у разі наявності суттєвих розбіжностей у показаннях підозрюваного та потерпілого провести їх одночасний допит.

При перевірці версії про завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину необхідно встановити наступні обставини:

– обставини подання заяви про вчинення злочину (ким, коли і з чиєї ініціативи; чи добровільно подана заява);

– чи дозволяли об'єктивні умови вчинити злочин (обстановка вчинення злочину, погодні умови та інші чинники іноді можуть вказувати на неправдивість заяви);

– чи є на тілі потерпілої та її одязі сліди насильства (синці, садна та інші ушкодження);

– в яких стосунках перебував заявник з підозрюваним до події злочину (особисті, службові, сімейні, майнові або інші стосунки, які могли стати підставою для завідомо неправдивого повідомлення про вчинення злочину).

Під час розслідування розглядуваних злочинів важливо враховувати, що позиція і показання потерпілих можуть бути нестійкими. Найчастіше це відбувається під впливом зацікавлених осіб (родичів, друзів, знайомих особи, яка вчинила злочин). Тому, по можливості, необхідно забезпечити збереження в таємниці місця проживання і навчання (роботи) потерпілої особи та її рідних, запропонувати їм негайно повідомляти про будь-які спроби здійснення на них впливу.

3. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи

Огляд місця події. На стадії підготовки до проведення огляду потрібно вирішити низку організаційних питань, які надалі забезпечать якість проведення вказаної слідчої (розшукової) дії, а саме: вжити заходів щодо забезпечення охорони місця події; отримати інформацію про місце проведення огляду, особу підозрюваного, особу потерпілого; запросити спеціалістів; запросити понятих; підготувати відповідну техніку, необхідну для пошуку слідів злочину.

Після прибуття на місце події необхідно: зафіксувати обстановку, яка склалася на момент огляду; шляхом опитування очевидців у формі бесіди отримати попередні відомості, які повинні бути взяті до уваги під час огляду; встановити, які зміни, ким і з якою метою були внесені на місці події; провести інструктаж учасників огляду.

Під час огляду місця події слідчий, насамперед, за слідами встановлює факт перебування там потерпілої особи і підозрюваного.

Це, зокрема, можуть бути: сліди пальців рук; порушення обстановки – меблів, предметів побуту (що може свідчити про боротьбу потерпілої особи підозрюваного); речі або їх частини, що належали потерпілій особі чи підозрюваному; сліди крові, сперми, слини, поту, інших виділень організму. Особливу увагу необхідно зосередити на тих місцях (наприклад, ліжку), де безпосередньо мав місце насильницький статевий акт чи інші дії сексуального характеру, при цьому, важливо оцінювати, чи збігається обстановка на місці події з отриманими раніше показаннями або поясненнями заявника.

Необхідно пам'ятати, що від правильної організації та проведення огляду місця події залежить подальший хід розслідування в цілому, а також, що втрата будь-якої доказової інформації може призвести до негативних наслідків.

Допит потерпілого. Показання потерпілих у зв'язку з посяганням на їх статеву свободу та недоторканість відрізняються, як правило, підвищеною емоційністю. Потерпілі, зазвичай, тривалий час зберігають в емоційній пам'яті те, що пережили: страх, біль, відчай, фізичне страждання. В окремих випадках можливе навіть виникнення душевного розладу.

Враховуючи це, взаємодія слідчого з потерпілим повинна будуватися з урахуванням стану останнього. Під час його допиту слідчий повинен дотримуватися правил пристойності, виявляти уважність, люб'язність, чемність, вихованість, підтримувати потерпілого морально. Іноді ефективним буде проведення такого допиту слідчим жіночої статі.

Під час такого допиту поведінка слідчого має бути активною, відзначатися старанністю, турботою і навіть видимим співчуттям. Важливо переконати потерпілого, що від повноти та точності отриманих від нього показань залежить успішність розслідування та притягнення злочинця до відповідальності. Також потерпілому потрібно пояснити, що показання про відомі йому обставини будуть зберігатися в таємниці.

Оскільки найбільш важливу інформацію про вчинений злочин слідчий, як правило, отримує від потерпілого, його необхідно

якомога детальніше допитати про всі обставини вчинення злочину, про його поведінку та дії злочинця в момент посягання та після нього.

Допит підозрюваного. Допит підозрюваного необхідно проводити відразу після допиту потерпілого і огляду місця події. До допиту підозрюваного необхідно ретельно підготуватися, проаналізувати показання потерпілого, свідків, результати огляду місця події, одягу потерпілого та підозрюваного, освідчення потерпілого, ознайомитися з документами, що дозволяють скласти уявлення про особу підозрюваного, його спосіб життя та поведінку. Такі дані необхідні для визначення тактики допиту.

В більшості випадків на першому допиті підозрюваний заперечує факт статевих зносин чи вчинення інших дій сексуального характеру з потерпілою особою, посиляючись на алібі, а у разі визнання – стверджує, що воно мало місце за добровільною згодою. В окремих випадках він може навіть стверджувати, що перебуває з потерпілою особою значний час в статевому зв'язку.

Для перевірки алібі підозрюваний детально з усіма подробицями допитується з приводу того, де він був і що робив в той час коли був вчинений злочин і хто це може підтвердити, щоб в подальшому можна було знайти свідків і перевірити алібі.

У випадку, якщо підозрюваний визнає факт статевих зносин, але стверджує, що це було за згодою потерпілої, необхідно з'ясувати наступні питання: як давно він знайомий з потерпілою і який характер їх відносин, хто може це підтвердити. Якщо в ході розслідування буде встановлено наявність ушкоджень на тілі потерпілої особи, у підозрюваного необхідно вимагати пояснень з приводу їх походження.

У тому разі, коли підозрюваний визнає свою вину, йому пропонують дати детальні показання про час, місце і обставини вчиненого злочину, а також про характер застосованого насильства та опір потерпілої особи.

Призначення судових експертиз. У кримінальних провадженнях про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особливе місце серед інших видів судових експертиз

займає *судово-медична експертиза*. Вона проводиться з метою встановлення самого факту статевих зносин з потерпілою особою, дослідження слідів, що свідчать про їх насильницький характер, а також для визначення наслідків вчиненого злочину (тяжкість і механізм утворення тілесних ушкоджень у потерпілої особи та підозрюваного, зараження венеричної хворобою, вагітність тощо). Потерпілий направляється на судово-медичну експертизу негайно після допиту.

Експертиза матеріалів, речовин та виробів. Як правило, вона проводиться з метою дослідження мікрооб'єктів, що залишаються на місці події, на підозрюваному та потерпілій особі або на їх одязі.

Біологічна експертиза може бути призначена у разі необхідності дослідити одяг потерпілої особи або підозрюваного для виявлення групової належності плям крові, слини та інших виділень людського організму.

Судово-психологічна експертиза проводиться для вирішення питань, що стосуються психологічної характеристики потерпілої особи та підозрюваного, особливо якщо вони є неповнолітніми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ТА РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

---

1. The basics of criminalistic: educational manual / Antoshchuk A., Myrovska A., Sakovskyi A. and others. Kyiv: FOP Maslakov, 2018. 82 p.
2. Алексейчук В.І. Огляд місця події: тактика і психологія. Харків : Вид. агенція «Апостіль», 2011. 164 с.
3. Бахин В.П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962–2002). Киев, 2002. 268 с.
4. Бахин В.П., Весельський В.К. Тактика допиту : навч. посіб. К. : НВТ «Правник», 1997. 64 с. – Серія «Навчально-практичне видання».
5. Белкин А.Р. Теория доказывания: научно-методическое пособие. М.: Изд-во НОРМА, 1999. 429 с.
6. Біленчук П.Д., Гель А.П. Основи криміналістичної тактики : курс лекцій. Вінниця : Вид-во ВДТУ, 2001. 110 с.
7. Давидова О.О. Криміналістичні дослідження матеріалів, речовин та виробів : курс лекцій. К. : КНТ, 2008. 340 с.
8. Іщенко А.В., Пясковський В.В., Самодін А.В. та ін. Криміналістика у питаннях і відповідях : навч. посіб. К. : ТОВ «Видавництво «Центр учбової літератури», 2016. 118 с.
9. Клименко Н.І. Судова експертологія: Курс лекцій : навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. К. : Видавничий дім «Ін Юре», 2007. 528 с.
10. Кобилянський О.Л., Кофанов А.В. Криміналістика : конспект лекцій. К. : Держ. ун-т інфраструктури та технологій, Укр. ДГРІ, 2019. 380 с.
11. Криминалистика : учеб. для вузов / И.Ф. Герасимов, Л.Я. Драпкин, Е.П. Ищенко и др.; под ред. И.Ф. Герасимова, Л.Я. Драпкина. М. : Высш. шк., 1994. 528 с.
12. Криминалистика : учебник / Под ред. проф. А.Г. Филиппова (отв. редактор) и проф. А.В. Волынского. М. : Изд-во «Спарк», 1998. 543 с.

- 13.Криміналістика (курс лекцій) : навч. посібн. / М.Ю. Будзівський, О.В. Лускатов, І.В. Пиріг та ін. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. 397 с.
- 14.Криміналістика у питаннях та відповідях : навч. посіб. / А.В. Іщенко, В.В. Пясковський, А.В. Самодін, Ю.М. Черноус та ін. Київ : Центр учбової літератури, 2016. 118 с.
- 15.Криміналістика. Академічний курс : підручник / Т.В. Варфоломеева, В.Г. Гончаренко, В.І. Бояров та ін. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 504 с.
- 16.Криміналістика : навчальний посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. в двох частинах. Частина II: Криміналістична тактика. Методика розслідування / Б.Є. Лук'яничков, Є.Д. Лук'яничков, С.Ю. Петряєв. К. : Нац. тех. ун-т України «Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського». 2017. 474 с.
- 17.Криміналістика: питання і відповіді : навчальний посіб. / А.В. Кофанов, О.Л. Кобилянський, Я.В. Кузьмічов та ін. К. : Центр учбової літератури, 2011. 280 с.
- 18.Криміналістика : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / К.О. Чаплинський, О.В. Лускатов, І.В. Пиріг та ін. 2-ге вид, перероб. і допов. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2017. 480 с.
- 19.Криміналістика : підручник / В.В. Пясковський, В.К. Весельський, А.В. Іщенко та ін. К. : Центр учбової літератури, 2015. 704 с.
- 20.Криміналістика : підручник / В.Д. Берназ, В.В. Бірюков, А.Ф. Волобуєв; за заг. ред. А.Ф. Волобуєва. Харків : ХНУВС, 2011. 666 с.
- 21.Криміналістика : підручник / В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель та ін.; за ред. В.Ю. Шепітька. 5-те вид., переробл. та допов. Київ : Ін Юре, 2016. 640 с.
- 22.Криміналістика : підручник / Р.І. Благута, О.І. Гарасимів, О.М. Дуфенюк та ін.; за заг. ред. Є.В. Пряхіна. 3-те вид., переробл. та допов. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 948 с.
- 23.Криміналістика : підручник / Ю.П. Аленін, Л.І. Аркуша, О.О. Подобний, В.В. Тіщенко та ін.; за ред. В.В. Тіщенка. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. 556 с.

24. Криміналістика : підручник / В.В. Пясковський, Ю.М. Чорноус, А.В. Самодін та ін.; за заг. ред. В.В. Пясковського. 2-ге вид., перероб і допов. К. : Філія вид-ва «Право», 2020. 752 с.
25. Криміналістика: підручник : у 2 т. Т. 2 / В.Ю. Шепітько, В.А. Журавель, В.О. Коновалова та ін.; за ред. В.Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. 328 с.
26. Криміналістична тактика : навч. посіб. / за ред. М.А. Погорецького, Д.Б. Сергєєвої. Київ : Алерта, 2016. 244 с.
27. Курс лекцій з криміналістики / О.А. Кириченко, Т.О. Коросташова, Ю.О. Ланцедова, О.С. Тунтула, В.С. Шаповалова; за наук. ред. О.А. Кириченка. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2014. 348 с.
28. Методика розслідування квартирних крадіжок : навч.-метод. посіб. / В.С. Бондар та ін. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2011. 400 с.
29. Митричев В.С., Хрусталеv В.Н. Основы криминалистического исследования материалов, веществ и изделий из них. СПб. : Питер, 2003. 591 с.
30. Організація і тактика одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб : навч. посіб. / С.С. Чернявський, О.О. Алексєєв, І.А. Жалдак та ін. Київ : НАВС, 2016. 66 с.
31. Остапчук М.С. Методика розслідування розбоїв, учинених неповнолітніми. Львів, 2015. 250 с.
32. Розслідування окремих видів злочинів : навч. посіб. / О.О. Алексєєв, В.К. Весельський, В.В. Пясковський. 2-ге вид., перероб. та доп. К. : ЦУЛ, 2014. 320 с.
33. Салтеvський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі): підручник. К. : Кондор, 2005. 588 с.
34. Салтеvський М.В. Криміналістика : підручник. Ч. 2. Харків : Консум, 2001. 528 с.
35. Тактика проведення слідчого експерименту під час досудового розслідування : метод. рек. / П.Є. Антонюк, А.О. Антощук, В.В. Пясковський, А.В. Самодін та ін. К. : Нац. акад. внутр. справ, 2021. 70 с.

Навчальне видання

**КОПЧА Василь Васильович
КОПЧА Наталія Василівна**

КРИМІНАЛІСТИЧНА ТЕХНІКА, ТАКТИКА І МЕТОДИКА

Навчальний посібник

Технічне редагування
Верстання
Дизайн обкладинки

*Тетяна Шутова
Тихон Мартиненко
Валерія Савельєва*

Г Е Л Ь В Е Т И К А
ВИДАВНИЧИЙ ДІМ

WWW.HELVETICA.UA

Підписано до друку 05.04.2022 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Гарнітура Cambria. Цифровий друк.
Ум. друк. арк. 16,62. Тираж 300.
Замовлення № 0122-032.
Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво і друкарня –
Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (048) 709 38 69,
+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.